

**Regionalne konsultacije sa novinarima
o instrumentima za utvrđivanje i kazivanje činjenica
o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji**

29. septembar 2007.
Hotel Grand, Sarajevo

Učesnici

1. Aldijana Omeragić, Oslobođenje, BIH
2. Bogdan Ivanišević, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Njujork
3. Bojan Tončić, novinar, Srbija
4. Borka Rudić, Udruženje/Udruga BH Novinari, BIH
5. Kejtlin Rajger (Caitlin Reiger), Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Njujork
6. Dejan Anastasijević, Nedeljnik Vreme, Srbija
7. Dejana Grbić, Inicijativa mladih za ljudska prava, BIH
8. Dinko Gruhonjić, Beta/Radio Deutsche Welle/Nezavisno društvo novinara Vojvodine, Srbija
9. Dorotea Čarnić, Politika, Srbija
10. Dušan Rastovac, ZaMir, Hrvatska
11. Eldin Hadžović, BH Dani, BIH
12. Emina Bužinkić, Hrvatska mreža mladih, Hrvatska
13. Eugen Jakovčić, TV Jadran – emisija Cenzura, Hrvatska
14. Gordana Miočinović-Simonović, Deutsche Welle, Hrvatska
15. Gordana Petrović, Radio televizija Srbije, Srbija
16. Hrvoje Zovko, Hrvatska radio televizija, Hrvatska
17. Igor Mekina, Dnevnik, Slovenija
18. Irena Čejović, NTV Montena, Crna Gora
19. Larisa Inić, Radio Subotica/Beta/B92, Srbija
20. Marija Taušan, Nezavisne novine, BIH
21. Matej Šebenik, Radio Student, Slovenija
22. Mira Lolić Močević, RTV Republike Srpske, BIH
23. Mirha Dedić, Slobodna Bosna, BIH

24. Nadira Vllasi, Radio televizija Kosova, Kosovo
25. Nadežda Gaće, Nezavisno udruženje novinara Srbije, Srbija
26. Nerma Jelačić, BIRN, BIH
27. Petar Komnenić, Nedeljnik Monitor, Crna Gora
28. Petrit Selimi, Građanski glasnik, Kosovo
29. Rade Radovanović, TV Avala, Srbija
30. Senka Vlatković, RTV B92, Srbija
31. Suzana Grego, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Njujork
32. Šeki Radončić, Nedeljnik Monitor, Crna Gora
33. Veljka Spinčić-Rajko, Međunarodni centar za obrazovanje novinara, Hrvatska
34. Vesna Kesić, H-Alter, Hrvatska
35. Vjosa Musliu, Daily Express, Kosovo
36. Zdenko Duka, Novi List, Hrvatska

Uvodne reči organizatora

Pregled održanih konsultacija civilnog društva o mehanizmima utvrđivanja i kazivanja činjenica o ratnim zločinima počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije

Nataša Kandić: Dobar dan. Ja sam Nataša Kandić, direktorka Fonda za humanitarno pravo. Pored mene levo je Vesna Teršelič iz Documente, desno je Mirsad Tokača. Ove naše konsultacije organizujemo u saradnji sa Nezavisnim društvom novinara Vojvodine, Nezavisnim udruženjem novinara Srbije, Udruženjem novinara Bosne i Hercegovine, zatim u saradnji sa Međunarodnim centrom za obrazovanje novinara iz Hrvatske i Međunarodnim centrom za tranzicionu pravdu. Današnje konsultacije sa novinarima, u ovom sastavu, znači sa malim brojem učesnika, organizujemo pre svega u okviru regionalnih konsultacija i regionalne debate o mehanizmima i inicijativama za utvrđivanje činjenica o masovnim zločinima u prošlosti i za kazivanje, saopštavanje i iznošenje tih činjenica. Do sada smo organizovali dva regionalna foruma. Počeli smo sa forumom u Sarajevu u maju 2006. godine. Posle toga smo organizovali u februaru 2007. godine forum u Zagrebu, zatim smo organizovali nekoliko konsultacija na nacionalnom i regionalnom nivou. Organizovali smo konsultacije sa umetnicima i piscima, takođe u malom sastavu. Bilo je 35 učesnika, koliko je i danas. Organizovali smo nacionalne konsultacije sa mladima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Planiramo da organizujemo regionalne konsultacije sa mladima, zatim regionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama za ljudska prava, sve u cilju pripreme velikog regionalnog foruma 1. decembra u Beogradu. Nakon toga idemo sa konsultacijama koje će se organizovati na Kosovu, u Crnoj Gori. Ostaje da vidimo kako se snaći u tom regionalnom kontekstu gde se nalaze Makedonija i Slovenija. Nažalost, novinara iz Makedonije nema zato što jednostavno nije prošao policijsku kontrolu na granici između Kosova i Srbije, Merdare, jer to Srbija smatra nelegalnim graničnim prelazom. Tako je on morao da se vrati odatle negde u Prištinu, a onda da se snalazi kako uveče da ode do Skoplja. Zašto organizujemo ove konsultacije? Polazimo od toga da ako govorimo o utvrđivanju činjenica i o tome kako utvrđene činjenice saopštiti javno, kako ih učiniti dostupnim svima, da toga nema ukoliko se ne konsultujemo, ukoliko novinari nemaju u tome baš aktivnu ulogu učesnika. Zašto smo pokrenuli ove konsultacije? Zato što svi iz država bivše Jugoslavije pripadamo postkonfliktnim društvima koja zapravo moraju posle završenih ratova, ubijanja, masovnih zločina, da dođu do neke strategije

kako utvrditi istinu, činjenice o tome šta se događalo, kako stvoriti pouzdanu sliku i obezbediti da je time što je utvrđena istina i time što je ona putem određenih mehanizama saopštena javno stvorena prepreka da se na ovom prostoru ponove zločini kao što su se zapravo u istoriji ponavljali. Pošli smo od toga da su pod pritiskom međunarodne zajednice u državama naslednicama bivše Jugoslavije, doduše posle decenije i više, počela suđenja za ratne zločine, o kojima posmatrači u ovom trenutku kažu da se ipak odvijaju u skladu sa standardima fer i pravičnog suđenja kada je reč o optuženima, i da dolaze do zadovoljenja pravde kada je reč o žrtvama, odnosno oštećenima. Možemo da sudimo o tim suđenjima i uzimajući u obzir to koliko je tih suđenja i šta možemo da očekujemo od tog instrumenta za utvrđivanje istine. Tih suđenja ima relativno malo i nema kapaciteta koji bi mogli bar trećinu počinitelaca da izvedu pred sudove i da oni budu kažnjeni. Nema primera u istoriji da je više od polovine počinitelaca kažnjeno. Čak i kada su bila Nirnberška suđenja i kasnije suđenja u Nemačkoj, uvek je kažnjen jedan određeni i uglavnom jedan mali broj počinitelaca, a onda ostaje društvu i tim novim vladama da odluče kako će zapravo doći do potpunije slike o prošlosti, pre svega o masovnim zločinima, i da to bude zasnovano na činjenicama. Budući da smo svi zapravo živeli u vremenu kada su zločini činjeni i u vreme kada su formirane demokratske tranzicione vlade, možemo vrlo jasno i precizno da konstatujemo da osim tih suđenja za ratne zločine nema u javnom kontekstu ničega što bi moglo da pomogne u procesu utvrđivanja istine. Nema političkog bavljenja tim pitanjem, osim što se o raznim inicijativama, projektima, razgovara unutar civilnog društva. Documenta, Istraživačko-dokumentacioni centar i Fond za humanitarno pravo počeli su 2004. godine upravo na iskustvu drugih postkonfliktnih društava, da razmišljaju o tome kako zapravo da na ovom prostoru u postkonfliktnim društvima adresiramo ili postavimo u javnom kontekstu pitanje načina utvrđivanja činjenica o prošlosti i načina javnog saopštavanja. Pošli smo od toga da su ovde neke zvanične inicijative bile pokrenute, ali da nijedna nije rezultirala osnivanjem takvih tela koja su se zbilja bavila utvrđivanjem činjenica i da su činjenice javno saopštene. U Bosni i Hercegovini dva puta su se mogle pratiti inicijative za osnivanje nacionalne komisije za istinu. Poslednja inicijativa je bila pokrenuta prošle godine. U okviru nje bavila se aktivno jedna grupa koju su osnovale političke partije, ali su aktivnost te radne grupe i uopšte vizija o tom telu koje bi se navodno osnovalo ostali daleko od javnosti. Koristeći iskustvo drugih postkonfliktnih društava, mi smo na forumu u Sarajevu upravo pokrenuli pitanje da li je moguće da se donese zakon na osnovu kojeg bi se osnovalo telo za utvrđivanje istine, ukoliko nema pokrenute debate, ukoliko nema konsultacija i u

okviru civilnog društva i među političkim partijama i onima koji zapravo neposredno učestvuju u vlasti. Pokazalo se da ne znam koliko da neko ima dobru viziju, ali bez javnih konsultacija, da onda zbilja nema klime da bi moglo osnovati takvo telo, tako da je ta inicijativa u Bosni, nakon foruma u Sarajevu, jednostavno prestala da bude dalje aktivna u odnosu na tu društvenu potrebu za telom za utvrđivanje činjenica. Predsedničkom odlukom 2003. godine u Srbiji, tadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji, osnovana je bila Komisija za istinu i pomirenje. Članovi te komisije su dobrim delom bili oni koji su imali značajnu ulogu u vreme prethodnog režima, režima Slobodana Miloševića. Ta komisija nije dobila nikakvu podršku u regiji, nije dobila podršku ni među nevladinim organizacijama za ljudska prava u Srbiji. Nakon godinu dana od osnivanja, ta komisija je prestala da radi, a da pri tome nije izašla ni sa saopštenjem o razlozima prestanka rada. Postoji samo jedno telo koje je zvanično osnovano, koje predstavlja, da kažem, zvanično telo za utvrđivanje istine, i to je Komisija za Srebrenicu. To telo nije koristilo procedure koje uglavnom koriste komisije za utvrđivanje istine u drugim društvima. Nije bilo javnog saslušavanja žrtava, nije bilo javne debate niti društvenog dijaloga o tom izveštaju. Nije bilo tih konstruktivnih posledica posle tog izveštaja. Ono što ostaje trajno, ostaju činjenice koje su utvrđene i pažljivo čitanje tog izveštaja kazuje da tamo jesu utvrđene vredne činjenice koje značajno mogu pomoći u stvaranju potpunije slike. Ako hoćemo da se bavimo izgradnjom demokratske budućnosti, ako hoćemo stvaranje odgovornih institucija, ako hoćemo da uklonimo strah o tome da će se na ovom prostoru ponovo dogoditi za 40-50 godina zločini, onda moramo da se odnosimo konstruktivno prema društvenoj potrebi utvrđivanja činjenica o prošlosti. Potrebno je da se svi nađemo na toj ideji da utvrđivanje činjenica i javno saopštavanje može značajno da pomogne u izgradnji demokratske budućnosti u ovim tranzicionim društvima i u stvaranju klime u kojoj će krenuti društveni dijalog, ali imajući u vidu da nema političke inicijative, nema zvanične inicijative. Postoji, znači, jedan javni kontekst u kojem postoje suđenja za ratne zločine i postoje inicijative unutar civilnog društva. Šta nam preostaje? Preostaje ono što je dobro i što je primereno i odgovarajuće postupanje kada je reč o civilnom društvu, a to je da mi pokušamo da stvorimo klimu u kojoj će se jasno prepoznati društvena potreba za utvrđivanjem činjenica, između ostalog i ovakvim konsultacijama u kojim će aktivnu ulogu imati upravo članovi, pripadnici određenih veoma važnih grupa u društvu, kao što su mladi, kao što su novinari, kao što su istoričari, kao što su udruženja žrtava, kao što su izbeglice, kao što su veterani. Onda ćemo u jednom određenom periodu od dve godine doći do preporuka kojima ćemo adresirati ono što je preovlađujuće

mišljenje unutar civilnog društva. Ako ova rasprava do kraja 2009. godine pokaže da svi smatramo da je društvena potreba za organizovanjem procesa i instrumenata za utvrđivanje činjenica podržana od većeg broja raznih grupa civilnog društva, onda možemo da formiramo preporuke koje bismo uputili nacionalnim vladama. Ono što je do sada vrlo jasno uočeno na forumu u Sarajevu, na forumu u Zagrebu, na konsultacijama sa mladima, na konsultacijama sa umetnicima, jeste da svi smatraju da nema utvrđivanja činjenica o masovnim zločinima u prošlosti bez regionalnog pristupa. Znači, to se može uraditi samo ukoliko postoji javni kontekst i ukoliko on ima regionalni karakter. Takođe je vrlo lako bilo zapaziti u svim raspravama da učesnici misle da se ne može nijedno telo za utvrđivanje činjenica osnovati ukoliko nisu sprovedene široke konsultacije. Pazite, nisu dovoljne samo konsultacije unutar civilnog društva. Mi smo oni koji mogu da podstaknu, mi smo oni koji mogu više znati zato što se više bavimo time. Ali civilno društvo, organizacije za ljudska prava, sami novinari ili mladi ne mogu da preuzmu ulogu koja pripada politički, istorijski pripada institucijama. To je institucionalni pokret koji mora da stvori političku klimu. Mi možemo u javnom kontekstu stalno da držimo tu temu aktivnom, ali je mi ne možemo sprovesti na način da ta inicijativa počne da funkcioniše. Mi ne možemo nijedno telo da formiramo. Možemo da napravimo alternativno telo, ali ako imamo alternativno telo, to znači da iza toga nema te moći države. Samo moć države može da stvori telo koje bi dovelo do utvrđivanja činjenica, koje bi stvorilo proces i klimu u društvu u kojoj se utvrđivanje odgovornosti smatra osnovnom vrednošću i potrebom u izgradnji demokratskog društva i gde se zadovoljenje pravde za žrtve takođe smatra jednakom vrednošću. Ono što mi očekujemo i hoćemo ovim konsultacijama jeste da se borimo za ideju koju smo prepoznali, razgovarajući sa različitim grupama. Ta ideja je da postoji društvena potreba, da javni kontekst mora biti regionalni kontekst, da je stvaranje javnog konteksta u kojem može da se čuje glas žrtava nešto važno. Ono što nas isto tako pokreće da stalno organizujemo ove konsultacije jeste to da ne želimo nikakvo izjednačavanje žrtava niti to treba da bude nečiji cilj. Ne mogu se žrtve genocida izjednačiti sa žrtvama ratnih zločina. Ne mogu se izjednačiti sve žrtve i reći, što se često u političkom govoru može videti, da su sve žrtve jednake. Nisu sve žrtve jednake i za takav zaključak dovoljno je pogledati nešto što je ostalo kao nasleđe tih društava u kojima su bile formirane i delovale komisije za utvrđivanje činjenica. Mi takođe razmišljamo i vodimo računa o tome da i kada su u pitanju suđenja za ratne zločine i kada priznajemo da je to najvažniji mehanizam za utvrđivanje činjenica, da i u okviru toga ima ograničenja i problema. Prvih godina posle završetka ratova u Bosni 1995. godine i na Kosovu

1999. godine mogli smo videti da se neka suđenja mogu okvalifikovati kao politička suđenja, da se sudi samo pripadnicima jedne određene grupe, da se ne vidi zapravo da to suočavanje sa prošlošću i to utvrđivanje odgovornosti mora imati tu dimenziju u odnosu na sopstveno društvo i u odnosu na sopstvene građane. Da ako toga nema, da se onda zapravo nastavlja sa tom kulturom nekažnjavanja. Onda smo svi snažno pozdravili haška suđenja. Onda je došao i trenutak kada smo počeli uviđati da ne možemo biti bezrezervno odani međunarodnim suđenjima, nego da moramo da vidimo i šta se tamo događa. Povremeno se izriču presude ili vode suđenja na način koji izaziva duboke sumnje u to šta se tamo događa. Ja ću samo pomenuti slučaj pripeme ili održavanja statusnih konferencija u predmetu Šešelj. Svi ste mogli tu da primetite da je Haški tribunal prosto izgubio onaj kredibilitet koji je imao pre nego što su počele te statusne konferencije u vezi sa njegovim suđenjem. On je uspeo da smeni i Sudsko veće, uspeo je da dobije ogroman novac za svoju odbranu, uspeo je da sve krene ispočetka i mi smo bili u prilici da vidimo da se Haški tribunal u predmetu u vezi sa Šešeljem nije snašao. Onda smo videli da mnogo više problema ima zapravo kod sudija nego u Tužilaštvu, da su sudije nekako jako udaljene, i da se to primećuje, od lokacija gde su se događali ti zločini. Pre dva dana smo imali jedan novi primer, a to je presuda vukovarskoj trojci za zločine na poljoprivrednom dobru „Ovčara“, odnosno za streljanje više od 200 ljudi koji su se nalazili u vukovarskoj bolnici tada, 20. novembra 1991. godine. Posledice te presude već se mogu sada uočiti, a ja mislim da ćemo tek ovih dana biti u prilici, kada budemo pročitali to obrazloženje i počeli da analiziramo šta se sve događa u javnom kontekstu, da vidimo koliko zapravo i ta međunarodna suđenja mogu proizvesti posledica koji ćemo mi snositi i koje će se onda vrlo negativno odraziti na ono što je već stvoreno, što već ima neku vrednost i priznato je kao značajan proces. Na kraju hoću samo da vas pozovem da danas razgovarate, da govorimo slobodno i da počete od toga da svi mi pripadamo generacijama koje su bile prisutne u vreme kada se događalo to što je predmet naših konsultacija. Nismo neposredno u tome učestvovali, ali smo svi imali znanje o tome šta se događa. Konsultacije imaju za cilj da dođemo do toga kako znanje o masovnim zločinima dovesti u formu da dobije javno priznanje. Mi svi znamo šta se događalo u Vukovaru, šta je bilo na tom poljoprivrednom dobru, i mislili smo da će ovo suđenje u Hagu, utvrđivanjem činjenica izrečenim u toj presudi, to opšte znanje transformisati u javno znanje. Međutim, dogodilo se da ono što svi znamo nije pretočeno i nema ga u toj presudi, nema ga u tom obrazloženju. I to je nešto o čemu takođe treba da razgovaramo zato što nema pouzdanijeg instrumenta za utvrđivanje činjenica od suđenja za ratne zločine. I molim vas da imate u vidu da

novinari pripadaju toj grupi u okviru civilnog društva koja svojom rečju, svojim ličnim angažovanjem, može jako doprineti da u javnom kontekstu bude prisutno ovo pitanje na nivou društvene potrebe. Mi danas nismo pripremali nikakve uvodničare kao što je obično red i kako se konferencije obično odvijaju. Hoćemo da vi sami u okviru tema koje smo, eto, zacrtali, uz vođstvo moderatora razmišljate o svojoj ulozi, o ulozi generalno novinara u toj novoj situaciji. To zahteva jedan pozitivan pristup, pozitivan odnos prema sopstvenoj ulozi i odgovornosti novinara kao profesije i kao najznačajnije grupe u društvu. Pokušaćemo svi zajedno da na osnovu rasprava sačinimo zaključke koje ćemo onda uvrstiti u izveštaj koji ćemo napraviti do 1. decembra 2007. godine i prezentirati ga na forumu u Beogradu. I na kraju da vam kažem, mi računamo da bismo taj forum u Beogradu mogli praviti na taj način i da on može da bude koristan ukoliko pokaže šta je sve u ovim konsultacijama rečeno u odnosu na temu utvrđivanja činjenica i javno saopštavanje. Jedna od sesija na tom forumu biće sesija u kojoj će učestvovati, znači govoriti, voditi je i osmisлити, novinari. Jedna sesija će takođe biti sa mladima, jedna sesija će biti sa organizacijama za ljudska prava i cilj nam je da pokažemo šta sve vrlo važne grupe u društvu misle o tome kako utvrđivati činjenice u odnosu na situaciju ili slučaj bivše Jugoslavije, kada je nastalo nekoliko novih država i kada u tim postkonfliktnim društvima sada postoje jake nezvanične inicijative, ali ne postoje zvanične inicijative u odnosu na utvrđivanje činjenica ili istine i javnog saopštavanja istine. Ja bih sada reč dala i Mirsadu Tokači i Vesni. Naravno, oni će to kratko zato što nam po dnevnom redu predstoji vrlo ozbiljan rad u okviru sesija, a u tim sesijama su i Mirsad Tokača i Vesna Teršelič voditelji, odnosno moderatori. Evo, Vesna, izvoli.

Vesna Teršelič: Hvala, Nataša. Dobar dan svima, ja ću doslovce reći dvije rečenice i naglasiti da iz Hrvatske nije došla jedna sudionica, Višnja Mišin, i to zato što je njena redakcija vinkovačkog HTV-a nije pustila nakon presude za zločine na Ovčari, što još dodatno govori koliko je zapravo kompleksno razmišljati o utvrđivanju činjenica u atmosferi i ove nedavne presude, koja u javnosti naprosto proizvodi pad poverenja u međunarodne institucije. Ali mislim da možemo biti konstruktivni i naprosto o tome voditi računa i razmišljati koje konstruktivne korake možemo napraviti. Mirsade, izvoli.

Mirsad Tokača: Postoji neki dubinski razlog zašto sam ja, pridružujući se svemu ovome, odlučio da učestvujem u ovoj priči. Gotovo deset godina Bosnu pohode razni emisari koji dolaze da nama

objasne šta to nama treba. A zapravo nikad nema tog obrnutog odnosa, da mi kažemo šta nama treba, da mi kažemo kakve su naše potrebe, da definišemo mehanizme i da precizno iskažemo sebe. Ovde su dolazili ljudi iz Međunarodnog instituta za mir, nudeći nam komisiju za istinu i pomirenje po južnoafričkom modelu. Ovde su dolazile neke druge organizacije. Ovde su van konsultacija sa građanima formirane razne komisije. Evo, Nataša je pomenula srebreničku, potom je formirana jedna politička radna grupa koja je trebalo da napravi neku novu komisiju za istinu i pomirenje, čiji je rad potpuno propao upravo zato što nisu respektovali činjenicu da se moraju raditi vrlo naporne konsultacije sa građanima ove zemlje. I treća komisija čiji je rad potpuno propao, to je Komisija za Sarajevo, koja ništa nije uradila upravo opet iz istih razloga, pošto je bila politički motivirana i što se njen rad odvijao i daleko od očiju javnosti i bez ikakvih konsultacija o njenom formiranju, i tako dalje, i tako dalje. Zbog toga smo mi rekli da ne želimo o mehanizmima razgovarati bez onih kojih se to tiče. A tiče se građana i regiona i svake zemlje pojedinačno i tiče se niza profesionalnih organizacija, nevladinih organizacija, asocijacija žrtava, asocijacija mladih i tako dalje. Mi nismo htjeli da ove konsultacije protiču u priči kako mi to vidimo, nego upravo obrnuto – kako to ove grupe vide i naročito smo se u tome učvrstili nakon zagrebačke konferencije, nakon zagrebačkog foruma. U Sarajevu smo mi izložili snažnoj kritici ovo sve o čemu vam govorimo. Dakle, mi smo pozvali ove ljude iz radne grupe za državnu komisiju koju su htjeli da naprave i pokazali im da je to potpuno pogrešan način kojim oni idu. I poslje tog foruma, umjesto da oni promjene svoj način rada, oni su prestali da rade. Dakle, stali su da rade. Zašto to govorim? Ovo je zaista naporan posao i znam da je svima vama bilo teško da danas vikend provedete ovde sa nama. I znam da će ovakvih reakcija tipa ove biti: „Bacimo koplje u trnje, jer nema ništa smisla.“ Ja duboko vjerujem da ima smisla, da će ta borba za utvrđivanje makar jedne činjenice i skidanja s dnevnog reda makar jednog problema nešto promjeniti. To je moje iskustvo. Ja 15 godina to radim i znam da kad sam god nešto uradio utemeljeno na činjenici, da je to mjenjalo i moje okruženje i ljude koji su se u nekoj fazi čak i protivili tome što radimo. Dakle, cijeneći da je vaša uloga izuzetno važna i da nam može pomoći svima, i vama samima i nama i državnim nekim činiocima, mi smo vas pozvali da vas čujemo iz različitih perspektiva. Iz perspektive profesionalaca, ljudi koji se dnevno susreću sa određenim stvarima i iz one najelementarnije, ljudske perspektive. Dakle, vaše odgovornosti kao ljudi. Jer mislim da više ne možemo zatvarati oči pred nekim stvarima i reći da se to nas ne tiče i reći da smo manipulirani i da država upravlja nama. Ipak smo dotakli neki stepen demokratizacije u regionu, kad vas više ne

može neko tek tako ušutkati. Ne može ako ste dovoljno odlučni da to kažete. Ako to ne možete kazati profesionalno, onda ćete to reći u nekom drugom ambijentu. E, zato smo cijelnili da je ovakva vrsta foruma važna, da ljudi koji neke stvari ne mogu da kažu u određenom ambijentu, mogu da kažu na ovom forumu. Taj forum smo pokrenuli i pokušaćemo da ga održimo sve do tog trenutka dok ne iskristališemo ideju kakvo bi to tijelo na regionalnom nivou moglo da iskaže sve naše potrebe, sve naše interese, i da kreiranje onoga što je suočavanje s prošlošću bude temeljeno na najširoj osnovi. Da ne bude moja istina i vaša istina, da ne bude istina Bosne i istina Srbije. Da ne bude istina koja će biti jednostrana, koja neće respektovati svačiju tragediju. U tom smislu vas ja zaista molim da krajnje otvoreno, bez ikakvog uzdržavanja, čujemo kako vi vidite ove procese. Kakve probleme imate, šta je to s čime se sudarate u dnevnom radu i da na bazi toga dođemo do nekih zaključaka, kako bismo i u Beogradu potom i drugim učesnicima tog foruma kazali šta je to problem jedne profesionalne grupacije. U tom smislu, hvala vam. Dobro došli u Sarajevo. Lijepo je vrijeme, evo, nećemo vas previše gnjaviti cijeli dan, makar malo da uhvatite vremena da pogledate grad koji je pod opsadom sada zato što se puno rekonstruiše i radi, ali je u osnovi svaki dan, čini mi se, sve ljepši i ljepši. I nadam se da ćemo ove teme skidati s dnevnog reda. Jer evo, 12 godina kasnije mi nešto radimo što je trebalo raditi odmah iza rata. Takva nam je sudbina. Otpori su veliki. Politika radi svoje i pokušava nas na neki način držati u stalnoj ovisnosti od njih. Mislim da je ovo iskorak, pionirski na neki način, da se otmemo tom stalnom pritisku dnevne politike i da iskažemo neku vrstu građanske odgovornosti spram nedavnih događaja. Hvala vam velika i želim vam svima uspješan rad.

Nataša Kandić: Pre nego što počnemo sa radom i Nerma počne da rukovodi ovim konsultacijama, ja ću samo zamoliti, da kao što smo se predstavili Vesna, Mirsad i ja, da to bude praksa i sa učesnicima. Pa evo, da krenemo od jednog od moderatora.

Rade Radovanović: Ja sam Rade Radovanović, novinar iz Beograda. Dobro došli u Sarajevo, što reče Mirsad.

Bogdan Ivanišević: Bogdan Ivanišević, iz Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu.

Veljka Spinčić-Rajko: Ja sam Veljka Spinčić-Rajko, iz ICEJ-a iz Opatije, Međunarodni centar za obrazovanje novinara.

Marija Taušan: Ja sam Marija Taušan, iz Nezavisnih novina.

Senka Vlatković: Ja sam Senka Vlatković, s Radio-televizije B92 iz Beograda.

Eugen Jakovčić: Ja sam Eugen Jakovčić, urednik emisije Cenzura.

Emina Bužinkić: Ja sam Emina Bužinkić, iz Mreže mladih Hrvatske.

Larisa Inić: Ja sam Larisa Inić, Radio Subotica, B92, Agencija Beta.

Petar Komnenić: Ja sam Petar Komnenić, nedeljnik Monitor, Podgorica.

Gordana Petrović: Gordana Petrović, Javni medijski servis Srbije.

Dorotea Čarnić: Ja sam Dorotea Čarnić, dnevni list Politika, iz Beograda.

Duško Rastovac: Ja sam Duško Rastovac, urednik ZaMirzina, novina za civilno društvo i urbanu kulturu, iz Zagreba.

Gordana Miočinović-Simonović: Gordana Miočinović-Simonović, Deutsche Welle.

Nadira Avdić Vllasi: Nadira Avdić Vllasi, urednik programa na bosanskom jeziku RTK, istovremeno glavni i odgovorni urednik jednog malog lista ALEM, koji izdaje jedna nevladina organizacija, isto na bosanskom jeziku, na Kosovu, naravno.

Petrit Selimi: Petrit Selimi, novinar iz Prištine.

Hrvoje Zovko: Ja sam Hrvoje Zovko, novinar informativnog programa Hrvatske televizije iz Zagreba.

Irena Čejović: Irena Čejović, nezavisna televizija Montena, Podgorica.

Dejana Grbić: Dejana Grbić, Inicijativa mladih za ljudska prava.

Suzana Grego: Suzana Grego iz Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu.

Zdenko Duka: Zdenko Duka, novinar i kolumnista riječkog Novog lista i potpredsjednik Hrvatskog novinarskog društva, uz to i za sada.

Mira Lolić Močević: Mira Lolić Močević, Radio-televizija Republike Srpske, i član Udruženja novinara BiH.

Dejan Anastasijević: Dejan Anastasijević, Vreme.

Vjosa Musliu: Vjosa Musliu, Daily Express, Priština.

Matej Šebenik: Ja Matej Šebenik, iz Aktualno-političke redakcije Radio Študenta iz Ljubljane.

Šeki Radončić: Šeki Radončić, veliki kritičar Haškog tribunala.

Bojan Tončić: Bojan Tončić, novinar iz Beograda.

Vesna Kesić: Vesna Kesić, H-Alter, Hrvatska.

Dinko Gruhonjić: Dinko Gruhonjić, predsednik Nezavisnog društva novinara Vojvodine, novinar Bete i Deutsche Welle.

Nadežda Gaće: Pa mislim stvarno da ne treba sve nabrajati. Ja bih jako dugo govorila, s obzirom da imam dosta godina. Nadežda Gaće, u ovom trenutku predsjednica Nezavisnog udruženja novinara Srbije. Naravno, pre svega novinar.

Kejtlin Rajger: Kejtlin Rajger (Caitlin Reiger), Međunarodni centar za tranzicionu pravdu.

Nerma Jelačić: Ja sam Nerma Jelačić, Balkanska istraživačka mreža i vaš moderator. Hožemo li ići i na predstavljanje drugog reda? Ako možemo i drugi red da čujemo, pošto znam da sada tamo sede neki koji treba da sede u prvom redu.

Davor Konjikušić: Davor Konjikušić, novinar i redatelj dokumentarnih filmova, ali ovdje u ime Documente, Zagreb.

Igor Roginek: Igor Roginek, Documenta.

Maja Dubljević: Maja Dubljević, Documenta.

Lara Musulin: Lara Musulin, IDC.

Blanka Matijević: Blanka Matijević, absolvent žurnalistike u Sarajevu.

Jasmin Hadžiahmetović: Jasmin Hadžiahmetović, isto student žurnalistike iz Sarajeva.

Aida Šehić: Aida Šehić, student žurnalistike iz Sarajeva.

Una Čilić: Una Čilić, student žurnalistike iz Sarajeva.

Nela Porobić: Nela Porobić, UNDP program tranzicijske pravde.

Aldijana Omeragić: Aldijana Omeragić, novinar Oslobođenja.

Jelena Stevančević: Jelena Stevančević, Misija OEBS-a u Srbiji.

Dina Kasari: Dina Kasari, Misija OEBS-a, Bosna i Hercegovina.

Budimir Ivanišević: Budimir Ivanišević, Fond za humanitarno pravo. A kolega snimatelj pored mene je takođe iz Fonda za humanitarno pravo.

Dragan Popović: Dragan Popović, Fond za humanitarno pravo.

Nenad Dimitrijević: Nenad Dimitrijević, Fond za humanitarno pravo.

Sandra Orlović: Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo.

Božana Kordić: Božana Kordić, Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini.

Memnuna Zvizdić: Nuna Zvizdić, Žene ženama, Sarajevo.

Uloga i odgovornost novinara za utvrđivanje i javno iznošenje činjenica o ratnim zločinima

Moderator: Nerma Jelačić, Balkanska istraživačka mreža (BIRN)

Nerma Jelačić: Hvala. Sada kada smo se svi upoznali, ja ću kratko predstaviti sebe, organizaciju koju predstavljam i ulogu koju ona trenutno ispunjava u ovom procesu suočavanja sa istinom. Dakle, ja sam direktor ureda u Bosni i Hercegovini Balkanske istraživačke mreže, i naš glavni projekat ovde je projekat tranzicione pravde u sklopu kojega smo pokrenuli jednu novinsku agenciju koja se naziva Justice Report i koja je nekima od vas možda i poznata. Ta agencija svakodnevno prati suđenja koja se prvenstveno odvijaju pred Sudom Bosne i Hercegovine, ali i selekciju slučajeva pred Haškim tribunalom, kao i nižim sudovima širom Bosne i Hercegovine. Osim suđenja za ratne zločine, takođe se koncentrišemo i na druge mehanizme suočavanja sa prošlošću, a to su teme kao što su: traženje nestalih osoba, bjegunci, komisije, o kojima smo evo čuli nekoliko riječi i danas od naših domaćina, i tako dalje. Naši tekstovi izlaze na domaćem, ali i

na engleskom jeziku. I mnogi novinari, nevladine organizacije, ali i predstavnici pravosuđa oslanjaju se na te tekstove kako bi bili upoznati s onim što se dešava pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Ja bih željela, ako ste imali priliku da vidite materijale koje smo dobili danas, da usmjerite vašu pažnju na jednu od diskusionih studija, a to je *Tranziciona pravda i uloga medija na Balkanu*, koja daje jedan uži pregled, na pet-šest stranica, načina na koji su se mediji ponašali prije, u toku i nakon rata na prostoru bivše Jugoslavije. Mislim da je nama svima poznato da su mediji imali negativnu, ali ponekad i pozitivnu ulogu, naročito u mjesecima prije rata, ali i u toku rata, i da smo se uglavnom svi koncentrisali i upoznali sa negativnim primerima novinarstva u toku rata. Naravno, ima i onih pozitivnih i postoje određeni projekti i određeni ljudi koji pokušavaju da zabilježe pozitivne uloge ne samo medija nego i drugih pojedinaca na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. do 1999. godine. Ali jeste činjenica da je medijsko društvo i da je imidž novinara na neki način uveliko okaljan pojedinim primerima izvještavanja iz ratova u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i na Kosovu i sigurna sam da o tome možemo diskutovati danas. Takođe, možemo zaključiti da su se mediji na jedan način dosta odmakli od situacije u kojoj su bili nakon završetka ratova na ovom prostoru i da su mnogi od njih pokušali da se suoče sa svojom sopstvenom prošlošću, ali da nekima to nije ni uspjelo. Samim tim postavlja se pitanje kakvu ulogu mi kao novinari i društvo novinara u regionu možemo igrati u smislu suočavanja s prošlošću. I to je takođe nešto što bih željela da čujem od vas, nadam se iz svake države, da predstavite situaciju kakva je bila, kakva je sada, s kakvim se problemima suočavaju novinari i da li su ti problemi diktirani od strane tržišta, uredništva, politike, vlasništva i tako dalje. Ja ne bih više diskutovala sama sa sobom, nego bih otvorila podijum za vas i pozvala da vidim ko prvi ima nešto da kaže na ovu temu. Evo, Šeki Radončić.

Šeki Radončić: Malo da razbijem tremu. Što se tiče uloge i odgovornosti novinara, ja bih o tome prvo. Svi znamo da je uloga novinara u proteklom ratu bila možda i gora od uloge generala. I sad se ne bih mnogo vraćao na to, nego bih se vratio na odgovornost novinara. Mi jednostavno imamo sljedeću situaciju. Haški tribunal, nije ostavio nama sudsku praksu za suđenje novinarima. Sud u Nirbergu je osudio, mislim, glavnog urednika Štilmera na smrt vješanjem i obješen je. U Ruandi je osuđen, mislim, novinar i dva svještenika. Haški tribunal nama nije ostavio sudsku praksu za ratno huškanje, u stvari, bilo kojeg novinara. Nešto se preko Šešelja pokušavalo, ali to naravno neće uspjeti. Dakle, Haški tribunal, odnosno Haško tužilaštvo, nije pokrenuo niti jedan proces

protiv novinara ratnog huškača. Izvinite, ja sam iz Crne Gore, to je leglo ratnog huškanja. I svi znamo da su pojedini novinari više posjekli ljudi svojom sabljom ljutom, svojim jezikom, nego, ja to često kažem, Arkanovci i Šešeljevci zajedno. Dakle, prvo je tu ogroman propust napravljen kada je u pitanju odgovornost za ratno huškanje. Dalje, što kaže gospodin Tokača, mi zatvaramo oči i dalje. Zatvaramo oči pred zločincima iz sopstvenog naroda i zločinima iz sopstvenog naroda. Zatvaramo oči pred Haškim tribunalom i Haškim tužilaštvom jer ne vršimo pritisak. Izvinite, ja nisam pročitao nijedan tekst koji kritikuje Karlu del Ponte zato što nije optužila nikog od novinara ratnih huškača. Zatvaramo, dakle, oči pred samima sobom. I da vam ne bih više dosađivao, dakle ja bih stvarno molio, ako uslijede zaključci sa ovakvih skupova, da bar jedan zaključak bude da se mora insistirati da se pokrene makar jedan postupak protiv novinara ratnog huškača.

Nerma Jelačić: Hvala Šekiju. To je istina. Koliko znam, bila su dva slučaja gdje je istraga otvorena od strane Haškog tužilaštva protiv novinara, ali istraga nije nikad dovršena, to jest nije rezultirala podizanjem optužnice zbog toga što je jedan od tih novinara ubijen prije podizanja optužnice, a drugi je, mislim, umro prirodnom smrću. Ali, koliko poznajem zakon u Bosni i Hercegovini, recimo, on takođe dozvoljava našim tužilaštvima da podignu optužnice protiv novinara ili urednika koji su širili mržnju i huškali tokom rata u Bosni i Hercegovini. Doduše, naše tužilaštvo ovdje u Bosni i Hercegovini još uvijek nije izdalo nijednu takvu optužnicu, ali još uvijek postoji mogućnost, iako Haški tribunal više optužnice neće dizati, da se nešto takvo dogodi pred domaćim sudovima barem u Bosni i Hercegovini. A ne znam kakav je zakon što se toga tiče u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i tako dalje. Ako neko ima informaciju....

Šeki Radončić: Ja ne znam o kojim se novinarima radi. Protiv kojih novinara je pokrenut postupak? Molio bih njihova imena.

Nerma Jelačić: Evo, ja ću reći. Jedan od njih je bio Ilija Guzina. Bilo ih je više. Jedan je bio Ilija Guzina.

Šeki Radončić: Prvi put čujem. Hvala.

Nerma Jelačić: Bio je Risto Đogo.

Šeki Radončić: Risto Đogo je odapeo prije nego što je počeo Haški tribunal.

Mirsad Tokača: Ne, ne. Ribe su ga pojele.

Šeki Radončić: Ribe su ga... Jeste. Arkan ga je gurnuo, ribe su ga pojele.

Nerma Jelačić: Ali vjerovatno ti spisi negdje postoje, pa će se možda vratiti našem tužilaštvu i možemo se nadati da će ta Tužilaštva nešto uraditi. Evo, ja pozivam druge kolege da nam kažu kako oni to vide.

Šeki Radončić: Izvini, ja se izvinjavam. Urednik podgoričkog Liberala, Veseljko Koprivica, objavio je spisak od 18 novinara protiv kojih je Haško tužilaštvo pokrenulo postupak zbog istrage. Veseljko Koprivica je izgubio svih 18 sporova zato što je Haško tužilaštvo odgovorilo da nije pokrenulo istragu protiv novinara.

Nerma Jelačić: Tih 18?

Šeki Radončić: Ne, novinara. Tako su odgovorili.

Nerma Jelačić: Dobro. Evo, ja tvrdim i dalje da jeste ta istraga bila otvorena, ali takođe je činjenica da mi sami možemo utvrditi istinu. Mislim da je dosta ljudi ovdje pisalo o novinarima i urednicima koji su imali negativnu ulogu tijekom rata i to je isto jedan od načina da se utvrdi istina. Javno publiciranje imena onih koji su se okaljali u toku rata. Da li neko iz drugih država našeg regiona ima nešto da kaže o ovom prvom dijelu naše diskusije, o utvrđivanju uloge novinara u toku rata i njihovoj kažnjivosti?

Nadira Avdić Vllasi: Ja sam obećala sebi da neću govoriti dok ne čujem jedan veliki broj kolega, zato što je meni prvi put zapravo da sam ovdje i pogotovo što sam iz jednog područja gdje je, ako tako mogu reći, a biće prilike da o tome pričamo, vrijeme stalo i u odnosu na ovu današnju temu. Ali htjela bih samo kratko nešto reći, mi malo stariji koji se dosta sjećamo. Vidim neka poznata

lica i imena prvi put poslje tih užasnih godina kada su novinari odigrali jednu sramnu ulogu, a ja se našla izvan tog kruga novinara kao jedan pozitivan primjer. Ne toliko što sam ja bila nešto posebno hrabra, nego zbog sticaja okolnosti, koji je i suština zapravo i našeg ponašanja vrlo često. Ja sam radila za list koji nije bio iz Beograda, na Kosovu. Radila sam za Vijesnik. Vijesnik u tom trenutku nije imao nikakve želje ni potrebe da daje iz redakcije nekakva uputstva novinarima, dopisnicima. Oni su se brinuli, naravno, o onome šta se dešava u Hrvatskoj, a ja sam izvještavala sa Kosova. Onda sam imala slobodu koja je za moje kolege iz beogradskih redakcija bila nezamisliva. Oni bi meni rekli samo: „Nadira, piši profesionalno i ono što vidiš i što čuješ i onako kako to pravila novinarstva zahtjevaju.“ I ja sam pisala tako iz Kosova polja. Nadežda zna kakvo je to vrijeme bilo. Za ove mlade je to već istorija. A moje kolege s kojima sam do juče radila, vrlo korektno sarađivala, odjednom su se našli u jednom mehanizmu, u jednoj mašineriji, gdje su imali samo dva izbora. Ili da prestanu da budu novinari ili da se povinuju pravilima koja su važila tada, pred sukob. To nije bilo malo vremena, to je bilo par godina, to je bilo još rano sa aspekta ovih drugih novinara u drugim republikama u Jugoslaviji. Znači, ne možemo nikada govoriti samo o novinarima i nema njihove inicijative u redakciji, koliko god su oni korektni i da žele da se razotkrije istina i sve, ako nemaju podršku svojih šefova. A vi znate kakva su vremena bila, pa i sad su na neki način. Ne na neki način, nego možda još drastičnije, jer ako je privatni medij, mogu vas začas udaljiti bez ikakvih problema. Ranije je bilo problema da istjeraju novinare. Ne znam kako je bilo na prethodnim skupovima, ali dobro bi bilo da bude jedan dio urednika ili izdavača, onih ljudi koji prave klimu u svakom mediju i gdje smo mi vrlo često ono što su obični vojnici. Ili da dobiješ metak iza leđa ili da pucaš naprijed ako je takva komanda. Samo sam to htjela da kažem, a o drugim stvarima kasnije.

Nerma Jelačić: Hvala. To je sigurno jedna od stvari o kojoj sam htjela da diskutujemo, kao što sam rekla na početku: uticaj tržišta, uredništva i vlasništva, na način na koji mediji danas izvještavaju o ovoj temi i koliko mi izveštavamo o ovoj temi. Koliko prostora se daje temi suočavanja sa prošlošću u vašim medijskim kućama i na koji način izveštavate o tome? Na koji način vi vidite svoju ulogu u ovom procesu? Ja se nadam da svi znamo da imamo ulogu u ovom procesu.

Nadežda Gaće: Dobro, hajde da razbijemo tremu i da govore oni koji su najstariji i koji imaju mnogo iskustva i mogu mnogo da pričaju, što ja, naravno, neću uraditi. Evo na primer, ispričaću vam samo jedan događaj. Ja sam 1990. godine radila u Yutelu u Sarajevu i to je bio neki pokušaj, ili smo mi bili naivni, da se nešto menja ili promeni i zaustavi. Pošto zaista nemam potrebu da se vraćam u prošlost previše, volela bih da govorimo o sadašnjosti. Ali postoji jedna priča. Tada je meni Ante Marković dao dokumente, znajući da se spremamo, da ćemo ući očigledno u rat pa da će doći ponovo do krvoprolića. Tadašnja Savezna vlada je skinula zabranu sa nečega što se od 1950. pa do 1960. radilo, a to je da se popišu žrtve rata 1941-1945. godine. Onda su dobijeni podaci koji tadašnjoj vladi nisu odgovarali jer se nisu slagali sa procenama koje su objavljene i na osnovu čega je Jugoslavija dobila odštetu i sve ostalo, da vas ne vraćam previše u prošlost. I meni posle Ante Marković kaže: „Hajde, uradi prilog za Yutel o tome.“ To je bilo tragično, ali savršeno urađeno u muzeju na Dedinju. To su ogromne kutije, tri puta veće sobe nego što je ova, stoji sve po imenima, po selima... Znači, primenjuje se taj jevrejski model: obilazak sela, popis, nebitno da li si bio samo prijatelj ili neprijatelj, da li si bio na ovoj strani ili na onoj. I došlo se do cifre od milion ljudi koji su od 1941. do 1945. godine poginuli. I to je meni poslužilo, nažalost, kao dobra priča da kažem: „Čekajte, ljudi, pa evo mi još nismo prihvatili ni žrtve Drugog svetskog rata, a spremamo se ponovo da se pokoljemo, da se ubijamo, da uđemo u novi rat. Hajde, zaustavite se, vidite kako je...“ Međutim, sve su mašinerije već bile odrađene. I zaista nemam potrebu da branim novinarsku profesiju, jer nije bila na onome o čemu ja govorim moralna i prepuna vrlina, ali nisu novinari ni pripremili rat, nisu novinari ni godinama pre toga krojili karte, ni dogovarali se. Ja mislim da bismo mi ovde morali da progovorimo o jednom vrlo važnom segmentu, a to je kako su u stvari zvanične religije i u Srbiji i u Hrvatskoj, a i u Bosni, radile pripremu rata. I kako su zapravo podigle pogrešan nacionalni naboj koji je posle poslužio i Slobi Miloševiću i svim ostalim liderima da naprave spoj. Znači, kada vi nekome jako mnogo pomognete da dođe na vlast, a one jesu pomogle svim nacionalistima u svojim sredinama da dođu na vlast, pa neće da ne budu te koje će ponovo učestvovati u vlasti. To je vrlo loš spoj i ako se na to nadoveže novinarska profesija, šta je nama ovde uraditi? Mislim da ovo što radi Mirsad i što radi Nataša i što radi Vesna, da su to stvarno brilijantne stvari i nadam se da nam se neće dogoditi ovo o čemu govorim. Posle su, naravno, došle nove vlasti, pa opet te dokumente 1941-1945. povukle, pa danas ima samo pet ljudi koji imaju originale. Opet je to proglašeno državnim tajnom. Pa onda su sjajni ljudi, jedan živi u Parizu, jedan u Zagrebu, napravili svoje knjige, koje su potvrdile njihove pokazatelje. Ali ja sam bila na

promociji knjige. To je pionir demokratije u Srbiji, Desimir Tošić, objavio knjigu Bogoljuba Kočovića, koji živi u Parizu. Vi ste morali da vidite lavinu tekstova u Srbiji koja je krenula – da to nije tačno. Jer, naravno, Srbi su ušli u rat sa mitom da je njih milion i po poginulo. I sad ti njima uzimaš to. Rušenje mitova ide jako sporo i veoma teško. Ali, hajde mi da podržimo ovo što rade i Vesna i Mirsad i Nataša. Ja bih strašno volela da čujem, pre svega, mlađe kolege. Prvo, zbog čega su se opredelili da im to budu sektori? A pod brojem dva, da li nailaze na otpor u svojim redakcijama kada o tome pišu i koje su to vrste otpora i kako mi njima možemo da pomognemo, da bi tih tekstova bilo što više u novinama i naravno, u elektronskim medijima?

Nerma Jelačić: Hvala, Nadežda. Da li će neko od mlađih kolega govoriti? Šeki, niste mlađi kolega. Izvolite.

Dinko Gruhonjić: Doduše, ne znam ni ja koliko sam mlad. Malo ću smršati pa ću izgledati mlađi. U svakom slučaju, mislim da je sada izlišno da objašnjavam zbog čega je suočavanje sa prošlošću neka od mojih opsesivnih tema. Ja bih se ovde ipak fokusirao, pokušao da se fokusiram, uostalom, na neke konkretne stvari. Šta nam je činiti i šta uopšte mi možemo da učinimo kao novinari? Pošto dolazim iz Vojvodine, dakle, naše iskustvo je, samo kratko, pretpostavljam kao iskustvo iz ostalih država. Mi smo posle 5. oktobra, posle tih takozvanih demokratskih promena u Srbiji, očekivali barem lustraciju za novinare. Kao što znate, nismo je dobili, sem par „skinutih“ glava“, tipa Milorada Komrakova, koji je lustriran tako što je premešten da izveštava s nekog poljoprivrednog dobra u okolini Beograda, ili Dragoljuba Milanovića, koji je konačno osuđen zato što je znao da će zgrada RTS-a biti bombardovana, pa ipak žrtvovao 16 radnika te medijske kuće. Imamo primer u novosadskom „Dnevniku“, gde je kolega, kako nam je priznao 6. oktobra uveče, bio zadužen za mene i kolegu. Mi smo ga pitali: „Zašto, šta to znači da si bio zadužen?“ Odgovorio je: „Ja sam radio za DB pa sam pratio vaš životni put“. On je bio lustriran tako što ga je glavni urednik tih novina, te revolucionarne „Dnevnikove“ ekipe, naterao da godinu dana piše pod ženinim prezimenom. I tako, da ne nabrajam dalje i da se ne osvrćem unazad. Što se tiče lustracija, možda sam pesimista, ali mislim da je ta prilika u Srbiji jednom zauvek propuštena, što se vidi uostalom i prema odnosu između Nezavisnog udruženja novinara Srbije, čiji je predsednik naša prijateljica Nadežda Gaće, i Udruženja novinara Srbije, koje upravo okuplja tu ekipu. Naravno, nisu svi tamo takvi, ali to udruženje u dobroj meri okuplja ekipu tih ratnih huškača koji danas uživaju u zgradi

koja je, je li, namenjena svim novinarima Srbije, a nominalno je u vlasništvu Udruženja novinara Srbije. I oni u Beogradu, sad će me Nadežda ispraviti, imaju i par hiljada kvadrata vrlo atraktivnog poslovnog prostora koji nesmetano rentiraju, bogate se i žive super. Dok Nezavisno udruženje novinara Srbije, koje okuplja novinare poput nas, ima tu privilegiju da im plaća otprilike neku zakupninu ili je uspelo da izmoli, opet će me Nadežda ispraviti, da im ne plaća ništa nego da... Plaća? E, pa odlično. Ono što ne bih posebno potencirao kao jednu od preporuka jeste uticaj takozvanog tržišta na uređivačke politike, s obzirom da je Nerma rekla da ćemo govoriti još o tome. Koliko je medijsko tržište na prostoru Balkana razvijeno, to svi znamo. Kakve su metode ucene, o tome će sigurno biti reči. Međutim, ono što bih posebno potencirao na ovom mestu, pošto dolazim iz Vojvodine, iz Srbije, jesu javni servisi Vojvodine i Srbije, koji su po mom mišljenju najodgovornije, dok su bile još državne televizije, dakle RTS odnosno Televizija Beograd i Televizija Novi Sad, svaka na svoj način. Televizija Novi Sad je 1991. godine bila je udarna pesnica, dakle u ratu u istočnoj Slavoniji i Baranji, satrla je Vukovar zajedno sa Šljivančaninom i novosadskim korpusom, pod vođstvom i sigurnom palicom Milorada Vučelića. Za to niko nije odgovarao, uključujući i samog Vučelića. A njegova tadašnja mala od palube, odnosno kako su je zvali „marketinški stručnjak“, gospođa Kurbatinski-Vranešević, danas je generalni direktor Radio Televizije Vojvodine, koja se zove Javni servis građana. Ista je situacija i sa RTS-om, da ne prozivam dalje po imenima. Ono što je suština priče jeste da oni nama duguju itekako, ali da se ne pozivamo na moral kada su oni u pitanju. Ja ću se pozvati na 350 dinara koje plaćam mesečno, i za tih 350 dinara očekujem od njih da zadovolje i taj aspekt potrebe građana. A očigledno je da u Srbiji, ma kakva da je, ipak postoji jedna kritična masa ljudi koja bi vrlo rado videla i takve priče. Ima li dokaza za to? Recimo, ja sam krajem januara ove godine preko Bete plasirao jednu vest, i znate verovatno svi tu priču o Srđanu Aleksiću, momku iz Trebinja koga su zatekla bradata čudovišta 27. januara 1993. godine u centru Trebinja zbog toga što je pokušao da odbrani svog sugrađanina Bošnjaka. Naravno, to je bila tabu tema apsolutno u medijima, je li, u Srbiji, niko o tome nikada nije pisao. Ja sam to pustio na Betu, to je dobilo dobar odjek. Međutim, ne u Srbiji, malo ko je to preuzeo uopšte sa Bete sve do onog trenutka kada je Međunarodni sud pravde odlučio da proglasi da se u Srebrenici desio opštinski genocid. Tog momenta je ekipa RTS, Javnog servisa Srbije, otišla u Trebinje i snimila vrlo potresan i odličan dokumentarni film, koji se zove *Srđo koji je prodrmao Srbiju*. Taj film je, ispraviće me kolege sa RTS-a, repriziran najmanje tri puta na zahtev gledalaca i on je pokazatelj koliki je i danas uticaj RTS-a na javno mnjenje u Srbiji.

Taj film je barem za promil pomerio napred i moral i sistem vrednosti građana u Srbiji. Zbog toga je jedna od mojih preporuka zapravo da mi kao udruženja novinara, i regionalno i kako god hoćete, zahtevamo od njih da za tih 350 dinara tretiraju ovu temu na način kako ona to zaslužuje. Ne znam kako je to regulisano u drugim državama, da li su svi javni servisi i da li se izdržavaju od pretplate. Hvala

Nerma Jelačić: Hvala, iskoristili ste odličan primer na koji način novinari mogu pozitivno uticati na utvrđivanje istine i mijenjanje svesti u državama regiona o ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Ja bih volela da čujem i od kolega iz Hrvatske i iz Bosne kako oni vide svoju ulogu u utvrđivanju istine u tim državama, šta je to što do sada rade i na koji način mislite da bi se vaša uloga mogla poboljšati uz regionalnu saradnju ili uz podršku iz unutar granica vaših država. Ja znam da Eugen dosta radi na tu temu, pa možda vi možete iz perspektive Splita da nam kažete nešto o situaciji u suočavanju sa prošlošću i onime što vi činite sa Cenzurom.

Eugen Jakovčić: Da. Perspektiva Splita je jako loša pozicija i uopšte nije relevantna. Ja bih možda preuzeo malo i tvoju ulogu pa bio moderator, jednim dijelom. Naime, tu je i cijenjeni kolega Duka, potpredsednik Hrvatskog novinarskog društva, tu je i kolega s Hrvatske televizije. Mi smo imali sad zapravo jednu zanimljivu raspravu u Hrvatskoj. Naime, osoba koja je u najmanju ruku sudelovala u inauguraciji širenja mržnje, koja je zapravo radila vrlo loše stvari tijekom 90-ih na Hrvatskoj televiziji, naravno govorim o kolegici Novak-Srzić, postala je glavna urednica Hrvatske televizije. I meni se čini da je to kolega Pavelić u Novom Listu primetio. Čini mi se da je ona nakon onih dramatičnih događaja kršenja novinarskih sloboda i svega onoga što je radila Hrvatska televizija tijekom 90-ih zapravo imala jedno od najdramatičnijih priopćenja koja upravo podsećaju na taj period. Pa evo, ja bih zaista prepustio riječ kolegi Duki, tu je podpredsednik naše udruge novinara.

Nerma Jelačić: Ja se nadam da će svako od vas nešto reći.

Eugen Jakovčić: Kolega Duka nije u zavidnoj situaciji, ali ja mu prepuštam reč.

Zdenko Duka: Kad sam već prozvan, moram reći da je u Hrvatskoj Hrvatsko novinarsko društvo jedino strukovno udruženje. Mi se tamo nismo dijelili, na neki način mogu reći da je HND uvijek bilo u rukama profesionalaca, da tako kažem, i nikad u ovih 17 godina zapravo nisu ljudi koji su kršili te profesionalne regule bili negde u tom vrhu. Naravno da, s obzirom na tu situaciju, moramo paziti na to da ne mislimo svi isto ako govorimo ljudski, politički i tako dalje i da mi nipošto nismo ni sektaško ni selektivno udruženje u nekom političkom smislu. Ovo što je kolega Jakovčić spomenuo, hrvatska televizija, hrvatska radio-televizija, naravno glavni je medij u Hrvatskoj. On je vrlo gledan, najjača je televizija u odnosu na dvije još televizije na državnoj razini, TV Nova i RTL. I dogodilo se zapravo nešto vrlo neobično, da je bivši ravnatelj otišao kao veleposlanik u Pariz jedno 6-7 mjeseci prije kraja svog mandata, pardon, godinu dana prije svog mandata, negdje u veljači, a onda su u ožujku i travnju išli izbori za novog ravnatelja. Sve je to normalno. Međutim, sad su, evo, u 11. mjesecu parlamentarni izbori u Hrvatskoj. HRT je glavni medij preko kojega se ljudi informiraju, naravno i čitaju novine i slično, ali je ipak dosta važna i osjetljiva uloga HRT-a na formiranje mnjenja, posebno prije izbora. Glavni ravnatelj koji je izabran riješio je da ide, da ishodi ostavke i nastavljanje mandata na raspolaganje svih čelnih ljudi televizije i radija. Prvo su to bili ravnatelji televizije i radija, a onda posle direktori programa i glavni urednici informativnog programa. Međutim, u ovom osjetljivom trenutku je došlo do toga da je za glavnu urednicu informativnog programa hrvatske televizije izabrana gospođa Novak-Srzić koja je u jednom razdoblju sredinom 90-ih bila glavna urednica televizije, u vrijeme Tuđmanovog režima. Bila je tada član glavnog odbora HDZ-a. Ona je vrlo kvalitetna, profesionalna novinarka, dakle kada hoće profesionalno da radi, izuzetno je spretna novinarka i voditeljica. Mi smo naprosto napisali jedno priopćenje u kojem stoje te stvari. Prije svega po zakonu u Hrvatskoj novinari imaju pravo da daju svoj pravolijek, ali koji je sugestivan, kao sugestija, i ne mora biti uvažen. Ona nije prošla to glasovanje novinara informativnog programa. Čak je jedan dio glasovanja zapravo bio javan jer je bio preko e-maila kada se tiče dopisnika, a to nije mali broj dopisnika hrvatske televizije. Unatoč tome, odmah sutradan je izabrana. Ona je bila jedini kandidat za kojeg je istaknut ravnatelj. Dakle, to je prvo, nije prošla glasanje, zamerili smo naravno tu ulogu sredinom 90-ih godina, ali i kasnije. Smatrali smo isto tako da je vrlo neobično da se izabere na tu funkciju osoba koja je prije nekoliko mjeseci otišla na drugu televiziju i protiv koje je pokrenut sudski spor. Televizija je pokrenula protiv nje sudski spor zbog tog odlaska jer je imala poseban ugovor. I zapravo su krenule smjene odmah, nakon tri-četiri dana je izmenila praktički sve urednike koji su bili u njenoj kompetenciji.

Ali evo sada nešto još, dakle događaj koji se zbio. Kolega iz Monitora kada govori o tome, ja moram reći da mislim da je apsolutno kasno da bi se optuživali novinari, a i doista ne mislim da su novinari glavni krivci. Uvijek imate one novinare koji žele da služe nekoj politici, uvijek ih se nađe, tako se našlo i 90-ih godina u svim novim državama ovdje. I oni su odslužili taj svoj posao, sada rade neke druge poslove, peru se, ali to nije profesionalno. Za njih je ipak na neki način, možda dovoljan, potreban pravolijek struke, a onda u krajnjoj liniji i vlasnika tih medija u kojima rade.

Nerma Jelačić: A da li novinari u Hrvatskoj rade i koliko rade na utvrđivanju istine i iznošenju u javnost činjenica o konfliktima na prostoru bivše Jugoslavije?

Zdenko Duka: Dakle, ja osobno nisam novinar koji se s tim specijalno bavi. Zapravo se bavim politikom globalno, ali apsolutno postoje specijalisti koji su se tim bavili. Jedan od njih je i Boris Pavelić iz Novoga Lista, koji nije tu došao, ne znam zašto, kao i naš Hrvoje Zovko sa televizije, a svakako imamo desetak specijalista u Hrvatskoj koji se bave isključivo ratnim zločinima, gotovo isključivo. Dva su događaja koja ne pogoduju povoljnoj situaciji utvrđivanja ratnih zločina u Hrvatskoj. Prvo je knjiga gospođe Artman, u kojoj vidite da neko ko je radio toliko godina tako bliske poslove, dakle kao glasnogovornica haškog suda i tako dalje, tužiteljstva, iznosi stvari da je Karadžić zapravo pušten, da nije bilo upitno uopće da će biti uhapšen, da su se faktički sve glavne sile složile oko toga. To je broj jedan. I ova presuda za Vukovar, naravno, apsolutno ne pogoduje dobroj situaciji u Hrvatskoj za tako nešto. I naše kolege koje ne misle u Hrvatskoj kao mi, nego upravo suprotno, dolaze na svoje da kažu kako je zapravo Hrvatska zakinuta, kako je sud politički.

Nerma Jelačić: Znači, imamo preslikavanje situacije. Ja bih sad dala reč Kejtlin, ona se javila ispred ICTJ.

Kejtlin Rajger: Hvala, Nerma. Imam pitanje za vas. Kako su se izazovi sa kojima ste se suočavali kao novinari tokom rata promenili od kraja rata? Ono što se dešavalo tokom rata je bila priča koju ste vi pokrivali. Samo želim da čujem od vas kako uspevate da prošlost održite živom kao priču koju će novinari pokriti i kako se ovi izazovi ispoljavaju u vašem svakodnevnom životu.

Nerma Jelačić: Evo, gospodin Zovko koji se bavi više tom temom javio se za reč.

Hrvoje Zovko: Dobar dan svima. Par stvari bih samo htio reći. Ovo što se tiče kažnjavanja novinara za ratnohuškačku propagandu, iluzorno je očekivati da će se to desiti. ako se to nije desilo u zadnjih 15 godina, onda će vjerovatno prije Veljko Kadijević odgovarati za Vukovar nego novinar. To je jedna stvar. U Hrvatskoj tema ratnih zločina, kojom se ja isključivo bavim zadnjih sedam godina, više nije top tema. To je bilo prije 5-6 godina, kada je današnji premijer bio vođa opozicije, kad je bilo totalno ludilo u državi, imali smo i plašljivog premijera Račana koji nikada nije ništa preduzimaao. E, to je tada bila top tema. Danas ona zauzima 20 redaka u novinama. Najbolji je primer suđenje generalima Ademiju i Norcu, gde je HRT jedan od rijetkih medija koji to sustavno prati. Makar svaki dan minuta i pol u Dnevniku. Ostali mediji to tretiraju kao zanimljivost. Jer danas dominiraju teme kao što su porezi, sapunice Vlatke Pokos, kako se oblače premijeri i takve budalaštine. Ja u sedam godina nisam imao problema sa tim, a nadam se da će tako i ostati neovisno jesu li žrtve bili Hrvati ili Srbi. Nisam imao problema niti mi je neko rekao u informativnom programu HRT-a, gdje su urednici moja generacija da mi je neko rekao: „Čuj, nije baš politički dobro da Srbi budu žrtve.“ Primjer, prije tri dana sam imao izvještaj sa suđenja Ademiju i Norcu koji je počeo time kako je hrvatska vojska mučila, nabijala na kolac jednu ženu. To mi niko nije mijenjao, nadam se da će tako ostati. Ukoliko neko bude htio, naravno, onda ću potražiti neki drugi posao, jer ili si novinar ili si papak, moram tako reći. Jer poražavajuća je činjenica da ljudima na bivšem prostoru nekadašnje zajedničke države godi kad ih hvale političari. To je strašno. Čovek bi se morao zabrinuti da ga neki političar pohvali. Strašno nešto. I još bi htio reći, mislim da bi trebalo malo više posvetiti pozornosti ovoj skandaloznoj presudi vukovarskoj trojci, koja će imati katastrofalne posledice i za odnose između Hrvatske i Srbije, a posebice u odnosima između Hrvata i Srba ne samo u Vukovaru, možemo reći u cijeloj Hrvatskoj. To je jedna loša podloga za budućnost. To je stvar oko koje će se za 50 godina lomiti koplja, a ja mislim da je rezultat, nogometnim rječnikom, nerešen. Da će neke generacije za 10, 20, 30 godina to riješiti. Tu će se morati nešto dogoditi. Jer to je i sad podeljen grad, a ovom presudom šalje se loša poruka. Ja mislim da bi ovaj haški sud, to sam juče rekao, reći ću i sada, Antu Pavelića za Jasenovac oslobodio ovakvim principom. I strašno je to da svima nama koji su ljudima godinama govorili, evo tu su i moje kolege iz Hrvatske, da treba postojati ovakav sud jer domaće pravosuđe to nije u stanju. Sada svi oni koji su bili protiv, a to je kolega Duka govorio, dolaze na svoje, dolaze u

smislu: „Pa jesmo li vam mi govorili da je to politički, pristrasan sud. Najstravičnije je kad ljudi kažu: „Pa dobro, možda nisu krivi.“ Pa nije bitno ime i prezime i nacionalnost, bitno je kakva se poruka šalje. A možda mi danas ili sutra nećemo o tome raspravljati, ali za 50 godina sigurno hoćemo. Jer kao što se 1991. govorilo da je Milan Martić izjavljivao da je četiri milijuna Srba ubijeno u Jasenovcu, u Hrvatskoj su neki govorili da je milijun Hrvata ubijeno na Blajburgu. I to je bilo dobro sjeme za krvavi obračun. Tako će se, ja mislim, i ova priča, ako se bar malo ne ublaži uvjetno rečeno, za 50 godina potezati na relaciji Hrvatska - Srbija.

Eugen Jakovčić: Mislim da ovo uopće nije tema i da nije pozicija novinara uopće da se opterećuje što bi ta priča trebala značiti za 50 godina i da ovako detaljno ulazi u političku analizu. Naime, mi upravo imamo problem zbog toga što nemamo činjenice. Mi smo naprosto u ovoj histeriji koja u Hrvatskoj traje već dva dana zaboravili na konkretne činjenice. Naprosto, do javnosti ne dolaze činjenice kakva je presuda, zbog čega je takva. Mi smo naprosto u Hrvatskoj u ta tri udarna dana, naročito u prvom udarnom danu, zapravo bili suočeni sa onime što smo znali da će se dogoditi nakon što su ovi ljudi došli na čelo hrvatske televizije. To što ja radim u Splitu sa Cenzurom koja ide na nekoliko lokalnih televizija, to je ljudima bitno, mi imamo reakcije itd. Ali ja se opet vraćam, kao što je kolega rekao, Hrvatska televizija je javna televizija i ona zaista ne može potpasti pod to da ratni zločini naprosto više nisu u modi. Vi ste plaćeni i vi naprosto u najmanju ruku to morate raditi. Televizija B92 ima proces suočavanja sa prošlošću. Komercijalni mediji u Srbiji, B92 je pratio cijeli proces Slobodanu Miloševiću. Ja sam komunicirao ta dva dana sa nekim kolegama iz Hrvatske i meni su kolege koji su vrlo OK i rade na hrvatskoj televiziji rekli zapravo, kad smo raspravljali o toj presudi, rekli sledeće. Jedna od poruka, na primer, mog kolege koji radi u Latinici je bila: „U šoku sam, ali činjenica je da se zbog novinarskog bojkota rada tog suda u Hrvatskoj i hrvatskim medijima, i prvenstveno na Hrvatskoj televiziji, nema pojma što se tamo zbiva i tko je zapravo kriv za ovaj ishod.“ Nego se zapravo vi opterećujete, odnosno vaša udarna aktuelnopolitička novinarka Dijana Čuljak zapravo izlazi sa tezom da je to politička poruka Hrvatskoj. A normalno, kad se takve teze iznose na najutjecajnijem mediju u vrlo osjetljivom trenutku, da to onda stvara histeriju i da to onda može dovesti ne za 50 godina do novih gluposti i do novih trvljenja, nego već sutra zapravo može dovesti do narušenih odnosa. Kada je hrvatska televizija napravila priču o Vukovaru kao podijeljenom gradu? Ovde nema kolegice Mišin, OK, ali ja bih došao na ovaj skup. Ko meni može zabraniti, koja to redakcija, koji urednik meni može

zabraniti da dođem i to iz pozicija kolegice koja radi na hrvatskoj televiziji, koja je vrlo zaštićena. Naime, te kolege su vrlo zaštićene. Mi smo nekakvi nezavisnjaci, „freelancer“-i, i zapravo to što radimo je čak i suludo na momente. Ali kolege u tako velikom sustavu kao što je HRT su u vrlo jakom i utjecajnom mediju u Hrvatskoj, vrlo moćnom, finansijski moćnom. Naprosto je suludo da ona može reći da je njoj neko zabranio i da se može osjetiti ugrožena. Njoj se apsolutno ništa ne može dogoditi.

Hrvoje Zovko: Samo dvije stvari. Ja sam malopre rekao da suđenje Ademiju i Norcu jedino prati HRT. Komercijalne televizije ne prate, prate ga jedino Novi List i Jutarnji List. Razumeš? A naravno da mi nemamo informacije za Vukovar. A u krajnjoj liniji, nije moj posao bio da ja sudim njima, to je posao tužiteljstva i to tužiteljstvo nije osudilo ni Miloševića ni masu njih ni za Kosovo. Ljudi su dobijali smešne kazne. Za Dubrovnik je sedam godina, pa nije to sad moja stvar. Koliko ima zločina gdje su Srbi bili žrtve? Koliko je ljudi osuđeno za te zločine? Možda na prste jedne ruke. To je posao Karle del Ponte i ova priča Florens Artman je smiješna, nakon pet godina žena se naknadno dozvala pameti. Što će tek onda Karla del Ponte progovoriti? Hvala.

Nerma Jelačić: Borka, ja se izvinjavam, pošto je tema Hrvatska, da završe sa tim pa ćemo početi s drugim.

Dušan Rastovac: Mi smo zaboravili jednu jako bitnu stvar u Hrvatskoj, to je Nova Televizija, odnosno Nova TV, koja ima emisiju koja se zove Istraga. Ona se ne bavi toliko pitanjima ratnih zločina, odnosno suđenjima za ratne zločine, ali se bavi rekonstrukcijama koje su vrlo brutalne i koje po meni odašilju jednu jako, jako lošu sliku. Ovdje se bavimo stvarima koje su jako osjetljive. Mi se bavimo emocijama, bavimo se traumom i bavimo se katarzom. Zločine, odnosno suđenja za ratne zločine, trebalo bi dovesti do katarze, do kolektivne katarze, da ne bismo imali doigravanja na svakih 50 godina, pa ko će kome smjestiti go. Ta doigravanja su pogubna i ja ne želim jednog dana dovesti svoju djecu u poziciju, kao što sam ja bio 1991. godine, da se pitam otkud sad ti ljudi, kao jurski park, dinosauri odjedanput izašli van. Ne želim se dovesti u tu situaciju i zbog toga recimo na ovom mediju na kojem ja radim, to je jedan mali medij, zove se Zamirzin, imamo posebnu sekciju koja se zove Suočavanje sa prošlošću, gdje pokušavamo i sa nevladinim organizacijama i sa svim relevantnim čimbenicima u Hrvatskoj razgovarati i pokušati razriješiti

traume, razriješiti problem koji postoji u Hrvatskoj, ali i u regiji. Budući da je internet interkontinentalni i balistički, možemo se vidjeti, čuti i dobiti sve informacije koje su relevantne. Evo, ja bih toliko za sada.

Nerma Jelačić: Hvala. Borka Rudić, BH Novinari.

Borka Rudić: Ja dolazim iz udruženja BH Novinari, jedinog novinarskog udruženja koje je uspjelo u BiH okupiti novinare iz svih njenih dijelova. To naglašavam zato što kad je riječ o utvrđivanju istine i činjenica o prethodnom ratu u BiH, treba imati na umu da se mi još ovdje nismo složili šta je to bilo u BiH. Kad kažem „mi“, onda mislim na sve strukture društva, počev od novinara, političara, običnih građana itd. Dakle, to što u ovoj zemlji postoji sintagma „neistinite činjenice“, koja je *contradictio in adjecto*, govori o tome kako je teško u ovoj zemlji izvještavati o bilo čemu, a kamoli o ratnim zločinima. Nekoliko primjera kako je to ovdje kad je riječ i o novinarima. Osoba koja je bila prvi saradnik Blaža Kraljevića, zapovjednika HOS-a, bila je predsjednik novinarskog udruženja. I nedavno je sišla sa te pozicije. To je sjajan čovjek, zaista. To je sjajan čovjek, pun hercegovačkog duha, prihvatljiv za prijatelja, vrlo prihvatljiv za čovjeka sa kojim se možete dobro zabaviti, ali postavljam pitanje može li takva osoba biti predsjednik novinarskog udruženja. Kada je svojevremeno gospodin Tokača govorio o broju žrtava u BiH, on je bio *persona non grata* na mnogim mjestima. Zašto? Zato što je pokušao da govori o činjenicama. Kada je objavio svoje činjenice nastala je konsternacija u ovoj zemlji jer smo svi raspolagali cifrom od 250.000 žrtava. Šta ćemo sad, ima ih blizu 100.000 po imenu i prezimenu? Čija je bila ono istina o 250.000? A kakva je sad ovo istina? I jesu li ovo činjenice ili su neistinite činjenice? Dakle, kako u takvoj situaciji biti novinar? I ja se slažem sa kolegama, kasno je da se sudi novinarima. Ili, može li se suditi novinarima kada glavni pokretači zločina i zločinci na ovim prostorima nisu osuđeni? Smijemo li mi kao novinarsko udruženje staviti toliko breme na pleća svojih kolega? Ja sam više sklona tome da se novinarska zajednica mora na bazi etičkih principa razračunavati sa prošlošću i svojim kolegama koji su radili u toku rata. Mi imamo svi vlastiti kodeks časti u novinarskim udruženjima, i ja sad postavljam pitanje ko je od novinarskih udruženja isključio nekog svog člana iz udruženja zbog toga što je nečasno radio u toku rata. Koliko ja znam, jedino Hrvatsko novinarsko društvo Smiljka Šabonja. Ako sam u krivu, neka me neko ispravi. Dakle, ja ne znam drugog, možda nisam dovoljno informirana, ali nije nijedno. U

BiH nijedno novinarsko udruženje nije, a ima nas šest. To govori o tome kako je vrlo, vrlo razuđen pojam istine i činjenica u BiH. Dakle, mi se ne možemo složiti ni oko profesionalnih principa oko kojih trebamo raditi i biti u novinarskom udruženju. Kako da se onda složimo oko onoga što je i emotivno pitanje, što je i nacionalno pitanje, što je pitanje trauma koje nosimo iz rata? Nismo psiholozi, nismo istražitelji na sudu i tako dalje. Gdje ja vidim rješenje? Vidim ga u tome na koji način će novinarska udruženja raditi na ovom pitanju i koliko će oni moći da to pitanje tretiraju sa etičke pozicije, sa profesionalne pozicije i koliko su spremni da svoje članove, naročito mlade, educiraju o načinu izvještavanja o ovom pitanju. Drugi način rešavanja ovog problema jeste ono što radi kolega Šeki Radončić, i još neki. To su individualni časni potezi da se razotrkije istina o onome što se desilo na ovom prostoru. Ima takvih primjera i u BiH u svim njenim djelovima, ima i u svim zemljama regiona koje su prošle kroz rat i ratne krize. Treći način je da zaista probamo kroz ono što su javni servisi plasirati priče dokumentarnog sadržaja o onome što se dogodilo. Reći ću vam jedan primer. Kada je donesena presuda u slučaju tužbe BiH protiv Srbije, odnosno Jugoslavije, ovdje je nastala u jednom dijelu neviđena radost. Kada kažem „ovdje“, mislim na BiH. Dakle, nije se desilo ono što su ovi drugi očekivali, a ovi drugi su rekli da nisu dobili ono što je trebalo da dobijemo. Da ne imenujemo, vi znate kako je to, ali to je apsurdno. Oko nečega oko čega su utvrđene činjenice, možda i polovične, mi smo ovdje reagovali na različite načine, različito smo o tome izvještavali, i vjerujte da se moglo dogoditi da se naše novinarsko udruženje raspadne na takvim pitanjima, što je za mene lično frustracija. Dakle, da i 15 godina poslije rata mi još uvek treba da se delimo zbog onoga što se dogodilo, što se ne može promeniti, ali o čemu se može vrlo časno i profesionalno izvještavati. Moja preporuka ovoj konferenciji bi bila da se više kroz novinarska udruženja radi na pitanjima suočavanja sa prošlošću samih novinara, da se dovoljno educiraju i da zaista izvještavaju o činjenicama. Reći ću vam još jedan dobar primer u BiH. Kad su počeli procesi za ratne zločine na sudu BiH, to je pomoglo mnogim ljudima u ovoj zemlji jer je stvorena jedna vrlo negativna slika o Haškom tribunalu i sve što je dopiralo iz Haga ovde se tumačilo ovisno od toga u kom delu BiH se nalazite. Sad kad imamo u središtu Sarajeva takav sud i kad imamo puno više informacija o toku procesa, dakle kada smo upoznati i sa iznošenjem optužbe i sa iznošenjem odbrane, kada čujemo sve strane, puno drugačije se to percipira u javnosti BiH nego što je to bilo ranije. Eto toliko. Možda ću još imati prilike da kažem nešto.

Nerma Jelačić: Hvala, Borka. Dinko, vi ste se javili.

Dinko Gruhonjić: Ja sam hteo da se osvrnem na ovu priču o, kako bi se reklo, top temama i o tome šta je moderno i šta je „in“ da se izveštava. Ili, što bi reklo Zabranjeno pušenje, „raja traži veselo“. Međutim, ja ću tu postaviti jedno pitanje. Ja sam studentima žurnalistike u Novom Sadu na vežbama iz predmeta Novinarstvo i politika prikazao dokumentarni filma Lazara Lalića i Isidore Sekulić koji se zove „Godina prva“, i koji na potpuno dokumentaristički način govori o tome kako je Televizija Beograd izveštavala u pripremi rata, dakle do početka rata. Studenti su bili zapanjeni. Posle toga su me pitali kada je taj film proizveden. Rekoh: „Proizveden je negde tamo sredinom 90-ih.“ Pitaju me na koju godinu se odnosi, odgovorim da se odnosi na 1990. i 1991. godinu, a oni kažu: „Ma je li to moguće? Mi smo mislili da su to neki sveži isečci sa RTS-a.“ Zašto? Zato što je reč o Kosovu i zato što se Kosovo spominje dakle i 1990. i 1991. na potpuno isti način kao top tema kao što se spominje i danas. Toliko o modernim temama. Činjenica je, ja se slažem sa kolegama, da nije moderno i nije „in“ izveštavati o tome. Ili, recimo, kada istraživači javnog mnjenja pitaju ljude šta su im osnovni problemi sa kojima se oni suočavaju, ljudi će naravno reći da im je osnovni problem što nemaju para da kupe detetu patike, što se plaše da se razbole, a nemaju para da se leče, što se plaše da ne izgube posao itd. Međutim, kada im postavite sugestivno pitanje šta misle o Kosovu, onda će oni reći naravno da Kosovo treba da ostane u Srbiji. A zašto će oni to reći? Pa zato što im je RTS tako rekao. Tačka. Možda sam suviše isključiv, ali to je, ljudi moji, jednostavno tako. Te se teme mogu kandidovati, nije tačno da se ne mogu kandidovati. Imali smo primer i Dejana Anastasijevića i primer moje malenkosti kada smo, Dejan na vrlo direktan način, a ja na virtuelan način, bili napadnuti i kada nam je život bio doveden u pitanje. Onog momenta, evo ja ću reći konkretno za moj slučaj, kada je Boris Tadić reagovao na moj slučaj, RTS je došao da uzme izjavu od mene. Posle toga zvali su me svi osim Jočića iz policije, od direktora policije pa do komandira moje područne stanice, čija je patrola demonstrirala silu vozajući se kroz moj kvart. To je treća stvar. Imali smo sada najnoviji primer kako nevladine organizacije i na kraju krajeva novinari pojedinci mogu da nametnu temu neonacizma u Srbiji. Tu se svi sad pravimo blesavi: „Bože, sačuvaj, otkud neonacizam u Srbiji?“ Nismo zabranili radikale i sad se čudimo otkud neonacisti. Imao sam sugestije svojih urednika da ne pišemo o tome, da im tako dižemo cenu. Znači, OK, iako svi vidimo i u Beogradu i u Novom Sadu i u gradovima Srbije da svaka navijačka grupa koristi simbol „Krvi i časti“, međunarodne neonacističke organizacije, ukoliko mi

zažmurimo kao novinari, oni će kao nestati, neće biti neonacista. Mi na to nismo pristali, ja nisam pristao lično i moje kolege nisu pristale na to. I na kraju šta se desilo? Na kraju smo uspeli da izlobiramo politikom svršenog čina da nam se političke stranke pridruže u građanskom protestu 7. oktobra u nedelju u Novom Sadu i da se kao organizatori tog građanskog protesta pojavimo mi kao nevladina organizacija iza koje stoje u najvećem delu novinari. Dakle, apsolutno nije tačno da postoje moderne i nemoderne teme. Svi znamo da su mediji ti koji su dovoljno moćni da kreiraju javno mnjenje. Na nama je da vidimo kako možemo pre svega lobiranjem da kandidujemo te teme. Hvala.

Mirsad Tokača: Da li mogu?

Nerma Jelačić: Je li replika direktno na ovo?

Mirsad Tokača: Nije, nije.

Nerma Jelačić: Nadežda se javila.

Mirsad Tokača: Dobro, dobro.

Nadežda Gaće: Biću veoma kratka. Pre svega mislim da smo mi ovde danas da pokušamo da vidimo da li možemo pre svega regionalno zajedno nešto da uradimo i da svojim akcijama možemo da izvršimo vrlo važan pritisak, pushing, kako na televizije tako i na političke elite, a bogami moram reći pre svega i na intelektualne elite. Baziraću se pre svega na Srbiju. Ako je neko zakazao u svemu ovome o čemu mi govorimo, to su takozvane intelektualne elite: pesnici, književnici, slikari, naučnici, koji su fakat izračunali da im je mnogo jednostavnije da sede u kući i da se ne pomeraju nego da nešto iskreno kažu. Kada kažem „iskreno“, onda mislim stvarno odgovorno, moralno da govore o stanju u društvima. Pošto očigledno pripadam toj generaciji koja ima strašno puno entuzijazma i želje za akcijama, ja bih volela da naša diskusija sada ide u tom pravcu. Svako od nas u svojoj sredini ima mnogo stvari kojima se može baviti. Naravno da Međunarodni sud u Hagu podleže upitnosti oko svojih odluka, ali ako je on napravio greške, a jeste, nemojmo sada dozvoliti da upravo u našim sredinama kako političari tako nacionalisti i

intelektualne elite to iskoriste kao bumerang pa da kažu: „Evo, mi smo bili u pravu.“ Ne, nisu bili u pravu. Mi moramo voditi kontrapitanja u svakoj sredini. Ja neću govoriti o RTS-u i koliko verujem da je on javni servis. On jeste formalno javni servis, ali suštinski nije postao javni servis. Ne znam kako je u Hrvatskoj, ne znam kako je u BiH. Ali mislim da mi možemo ovde sada krenuti u diskusiju o tome šta mi kao novinari, kao udruženja, kao NVO sektor, i kako mi to možemo tražiti od javnog servisa ako je on najmoćniji i ako ga gledalište najviše gleda i u Srbiji i u Hrvatskoj i u Bosni, kako mi od njih možemo tražiti da oni postavljaju te teme. Ovde sedi Gordana Petrović, koju inače jako dobro znam, znamo se iz bivšeg perioda iz televizije gde sam ja nekada radila. Mislim da ona dnevnu praksu suđenja sjajno radi, ali mislim i da bi njoj sjajno došlo da ima podršku i da Tijaniću stigne zahtev na sto da se prave emisije o tome. Smatram da u tom pravcu moramo da idemo. Pa kada to napravimo, svako u svojoj sredini, hajde da onda napravimo pritisak da se to objavi na primer u Bosni. Može neko drugi, ne mora Gordana, neko NN lice ili Senka Vlatković, da postoji neka obaveza. Mislim da je to suština i sad se stvarno izvinjavam, znam da čekate da idete na pauzu. Znam da imam omladinski stav, zato sam ostala mlada.

Nerma Jelačić: mislim da možemo 5-10 minuta preko vremena raditi pošto smo malo kasnije počeli. Imamo još troje koji su se javili za riječ, od kojih je jedna Senka Vlatković, koju je Nadežda upravo spomenula.

Senka Vlatković: Sad me Nadežda vratila na to šta mi možemo da uradimo. Dobro, ja sam novinar televizije koja je pokušavala puno da uradi. Meni je interesantno bilo pošto sam razmišljala pre nego što ću doći ovde koji bi mi primer bio iz sadašnjosti interesantan, jer ne mogu da pričam o novinarima koji bi trebalo da budu lustrirani ili proterani. Ne znam šta bi trebalo da im se desi, meni je bilo zabranjeno da gledam RTS tokom rata. Moji roditelji su to isključili i prebacili isključivo antenu ka repetitoru Studija B. Tako da sam se ja sa svim tim ljudima počela susretati praktično kada sam počela da se bavim ovim poslom i kada sam dolazila u posed nekih dokumentarnih filmova. Bila sam u blagom šoku. Ja sam imala tu post festum reakciju da želim da ih davim. Da sretnem recimo onu Baletićku na ulici, imala bih potrebu da je šutnem, ja ne znam šta više da joj uradim. E sad, pošto ne mogu da govorim o periodu o kojem jako malo znam, sad ću ja govoriti o nečemu za šta takođe mislim da bi ovi naši novinari mogli podleći lustraciji, a nije zastarelo. To je slučaj Filaret. Slučaj Filaret je eklatantan primer toga da se ništa nije promenilo od

1990. godine do 2007. godine u Srbiji, što se novinara tiče. Znači, Filaret nije vladika Srpske pravoslavne crkve, on je to formalnopravno. On je ratni zločinac, kriminalac ratnohušakač, pomagač. A onda sedim u Grčkoj i tamo imam samo RTS, pošto je taj deo posrbljen pa su platili RTS, čekajući neki požar, da vidim šta se dešava sa požarima u Grčkoj. Taj prilog kasni i ja odslušam jedan blok o Filaretu. Shvatim da mi tu nešto strašno smeta. Tu je došao neki ministar pa ljubio ruku, pa ga obilazili neki, pa „oće mre, neće mre“, pa „oće jede, neće jede“, to inače sa tim „papanjem“ me fascinira. Bio bi vladika kad ne bi držao štrajk glađu, ne može da umre ako je vladika, odnosno da se samoubije. I završi se taj blok i ja kažem: „Bože, nešto meni ovde strašno smeta.“ I shvatim u stvari šta mi smeta. Ni jednog jedinog trenutka u deset minuta koliko su govorili o Filaretu nisu rekli zašto ne može da uđe u Crnu Goru. Ljudi, verujte, nisu rekli zašto čovek ne može u Crnu Goru. On ne može u Crnu Goru zato što je pomagač ratnim zločincima ako i sam to nije. I danas imamo ono o čemu ste vi malopre govorili. Samo što je to skriveno, to je tako lepo upakovano, nema sad onoga „ustaše“ i „balije“, nema toga. To sad ima jedan lep rečnik ali to sad potpuno isto izgleda. I onda ja dođem u Beograd i sad kao besna počnem da pričam kako tom Filaretu nešto moramo da uradimo. Konačno, on prestade da štrajkuje glađu oni mu dozvoliše da uđe u Crnu Goru. Ja sam bila potpuno...

Šeki Radončić: To je ista bagra.

Dejan Anastasijević: Izvini moram samo da nešto kažem što se tiče lepog pakovanja. Kakvo crno lepo pakovanje! „Šiptari“ su u naslovima. A šta ćemo sa ustašama, kažeš da nema ustaša. Nisi skoro čula. Mislim da možda treba da vratiš onu antenu sa RTS-om. Da li znaš da je predsednik Srbije „ustaša“?

Senka Vlatković: Ja se izvinjavam, skupštinska govornica je tu, da.

Dejan Anastasijević: Kada govorimo o Dinku ovde i tako dalje, ja se izvinjavam što sam uzurpirao čitavu stvar ali samo da kažem. Jeste, kolega Rastovac je potpuno u pravu, dinosauri su izašli na ulice. To su iste one face koje su nam se kezele 90-ih godina, ima mnogo primera. Jezik se primirio pa se ponovo vraća. A ja moram da priznam da sam ja kao dinosaur. Ja se dobro sećam i Vukovara 1991. i Sarajeva do 1995. i Kosova 1997, 1998, 1999. godine. Teško mi

je sada da ne budem malo defetistički raspoložen ali nikako da se završi taj rat za koji sam već pet puta do sada mislio da se završio. Mislio sam posle Vukovara 1991. godine, kada je ono potpisano. I stalno imamo posla sa istim ljudima. Ja kao dinosaurus nemam ništa pametnije da kažem nego da ću ići onim putem koji je priroda namenila dinosaurusima. Prosto ne mogu, verujte mi, ljudi. Da me neko sad pita, promenio bih posao jer je strašno. Ništa se nije promenilo. Ja sam bio na hiljadu ovakvih konferencija recimo u zadnjih nekoliko godina i nikada nije bilo gore nego sada.

Nataša Kandić: Šta konferencija ili...?

Dejan Anastasijević: Ne, nikada nije depresivnija atmosfera bila. Dugo vremena smo mislili da nešto možemo da uradimo, a sada mislim da je strašno.

Nerma Jelačić: Evo samo Šeki prvo, pa onda kolega Tončić.

Šeki Radončić: Ja ću samo jednu stvar. Opet ja istu priču pričam. Naravno, uvažam stav kolega, ali stvarno mi je defetistički da mi kažemo: „Znate, prošlo je 15 godina, novinari ne trebaju da odgovaraju.“ Izvinite, ratno huškanje predstavlja čin ratnog zločina, a ratni zločin ne zastarijeva. I ja ću ih dok budem živ juriti pošto naravno Karla del Ponte neće. I neko od mojih kolega i tako, dakle ja ću da ih loviti jer imam punu sobu dokaza i valjda će se pojaviti neko od tužioca ko će se zainteresovati za tu moju crnu kutiju. Nataša ima njenu crnu kutiju, Tokača njegovu, svi mi imamo svoje lične arhive, mislim na novinare, i stvarno mislim da ne treba da odustajemo jer nasuprot nekima smatram da ti novinari stvarno svakog dana treba da razmišljaju da će sutra protiv njih biti podignuta optužnica. A čak nije isključeno da ću privatno da podižem optužbe. U svojstvu običnog građanina protiv tog i tog. Eto toliko, hvala.

Nerma Jelačić: Izvolite.

Bojan Tončić: Ja sam samo hteo da kažem nešto u prilog ovome što su govorile kolege iz Hrvatske i Nadežda, da nešto treba da se pokrene. Pratio sam pažljivo slučaj Ovčara. I prosto je neverovatno i skandalozno kako je presuđeno vukovarskoj trojci. Pratio sam iskaze teritorijalaca

koji su pohapšeni u Srbiji i prosto je nemoguće da je Radić oslobođen. Hteo sam da kažem da to i u Srbiji ide u prilog onih koji su bacali cveće pred tenkove koji su išli u Vukovar. Oni slave, dakle „nismo toliko ni krivi, nije Vukovar toliko ni razoren“. Kao što su slavili kada je doneta ona takođe skandalozna presuda o opštinskom genocidu. A u vezi sa ovim što je govorio kolega Gruhonjić, mislim da bi narod prihvatio kao normalno kada bi se ponovo emitovali svi ti filmovi koji su iz tog serijala, „Godina prva“, „Godina druga“, o Drugom dnevniku. I mislim da u Srbiji nema problema za pisanje i izveštavanje o ratnim zločinima, ali da to više niko neće da sluša, pa smatram da treba na neki način senzibilizovati javno mnjenje. Pretpostavljam, čuo sam iz vašeg izlaganja, da je tako i u Hrvatskoj i u Crnoj Gori. I kao što Nadežda reče, treba preduzeti nešto regionalno. Eto, hvala.

Nerma Jelačić: Mirsad Tokača, onda vi i onda možemo zaključiti.

Mirsad Tokača: Nekoliko vas je pomenulo nešto što je za mene značajno, a to su etički standardi. Oni su možda ovako u kratkoj formi izrečeni, ali provejavaju iz vaših iskaza. Pitanje morala je ključno pitanje za svako društvo, za naš region. Uvijek postoje hrabri ljudi i uvijek postoje kukavice. Uvijek postoje lažovi i uvijek postoje oni koji će tragati i govoriti istinu. To je pitanje izbora, to je pitanje mog ili vašeg izbora. Hoćete li gledati laž u oči i reći: „To se mene ne tiče.“ Ja znam niz ljudi koji su ovde u Sarajevu prolazili preko piste, kroz tunele da bi mogli da čuju istinu o tome šta se događa u Sarajevu. Ja znam ljude iz Novog riječkog lista, znam iz Vremena, znam iz Nove Borbe ljude koji su mene posećivali u Sarajevu 1994. godine. Dakle, to su moralne vertikale. I sad je pitanje svih pitanja za mene hoću li ja, koji isti taj problem imam samo na drugom mjestu, vi ga imate u novinarstvu ja ga imam u svom istraživačkom radu, hoću li ja podleći tom brutalnom pritisku ili ću podviti rijep i pobeći. To je moralni izbor. Aleksić je postao moralna vertikala bosanskog društva. Ko je o Aleksiću pričao, kad se počelo o njemu pričati? A takvih primera imate jako puno. Dakle, ja to neću prihvatiti, mogu mi raditi šta god hoće. Dejanu su bacili bombu, baciće možda i meni, prijetili su, prijetiće i njemu, ovom, onom. Ja bih volio da vidim da ti primjeri postaju standardi. I to je moguće. Moguće, jer ja to osjećam. Onome koji kaže da se nešto nije promenilo, ja mu kažem: „Jeste se promijenilo.“ Ljudi, jeste jer ja sam to iskusio na svojim leđima. Da nisam imao pomoć medija i novinara, možda živu glavu u Sarajevu ne bih nosio, bez hrabrosti pojedinih novinara da me podrže, bez njihove hrabrosti da zapravo konfrontiramo ove

istine. Takva je klima bila kreirana. To je bilo, dakle, pitanje njihovog profesionalnog stava i mog profesionalnog stava, i moje i njihove etike. Te su se etike sastale, hvala bogu, i ja sam preživio u nekom smislu velikim delom zahvaljujući podršci novinara, medija. I to osjećam kao pomak medija u onom što se kod nas zove podeljeno društvo. Dijelom podeljeno, a zapravo ga možete ujediniti ako govorite istinu. Na lažima vi nećete ništa uraditi. Prije ili kasnije laž će pasti. Ona proizvodi nesreću za društvo, ona je proizvela nesreću za društvo, ali, izvinite, ta borba nije od danas do sutra, dug je to put. I onaj ko nije u stanju da trči taj maraton neka odustane. Ja to svojim saradnicima odmah kažem. Dakle, to nije trka na 100 metara, to nije sprint. To je jedna uporna bitka za istinu, za pomirenje, za neke moralne standarde, na kojima nažalost naša društva ne počivaju. Odnosno, ona su uništena, brutalno su zgažena. Znao, i kad kažete neki dobar primer iz nekog drugog reona, oni odmah kažu: „Ah vidi ga, sentimentalna je spram Jugoslavije!“ Pohvalite li nešto iz Srbije, vi ste, znate špijun, velikosrbini koji štiti Srbiju. Ja sam to juče doživio, juče u Tuzli sam doživio da nas optuže kako smo mi prosrpski i protribunalski i da smo profesionalni branioci tribunala. Ja kažem da jesam branio tribunala. Zašto? Znam sve njegove mane, znam sve njegove vrline, znam šta je dobro, znam šta je loše u njemu. Znam da se ne slažem sa masom stvari. Ali šta je opcija? Neka se svi zapitaju dobro šta su uradili za tribunal? Šta su uradili za taj isti tribunal, pazite! To je ključno pitanje, u profesionalnom smislu koliko je novinara branilo Tribunal, ja evo govorim o svetlim primerima Hrvatske – Novi List, za mene. Nikad nisu stali u toj borbi, vjerujte nikad. Ni dan-danas. Rijetko se desi da me ne zovu i da me ne pitaju za neke stvari. Hoću samo da vam kažem da suočavanje sa prošlošću nije suočavanje sa nečijom tuđom prošlošću, nego sa sobom samim. To pitanje sam ja sebi prvi postavio. Mirsade, a šta si ti uradio za svoju prošlost? Šta sam ja uradio kao pojedinac, nema veze u kojim okolnostima. I to je pitanje koje svako sebi mora postaviti. Ja ne verujem da je iščezlo, bez obzira na te dinosauruse, ja mislim da angažovano novinarstvo nije iščezlo, da njega ima, da će ga biti i da ga niko ne može uništiti. Ja isto tako duboko vjerujem i znam da postoje novinari, znam neke i sretan sam što ih znam, koji su na intelektualnoj vertikali svakog pojedinačnog društva. Oni su izrasli kroz svoj rad u vrhunske intelektualce čija se reč pika, čija se reč pika i sluša. I to je ono na čemu bih ja voleo da gradimo jednu koaliciju unutar regiona. I ovo je koalicija. Činjenica da mi sedimo ovdje zajedno i da razgovaramo o ovim stvarima, to je koalicija. Jer ja želim vas da imam sa sobom, ne protiv sebe. Hoću da vas imam i protiv sebe ako griješim. Kritikujte me, ali kritikujte argumentima, jer je meni ta kritika strašno važna. Pametnom čovjeku je kritika važna. Mediokriteti se boje kritike i uradiće

sve da vas slome. Zato vam kažem da bih volio kritiku. Evo, i u nastavku možda možemo da otvorimo pitanje vaše individualne pozicije unutar redakcije. Šta se tamo dešava, kakva strujanja su unutar tih kuća? Ne može tržište uništiti ove priče. Ja mislim da nijedno tržište ne može uništiti jednu jaku priču iz rata ili neku jaku činjenicu iz rata. Apsolutno, u to me niko ne može ubediti. Naravno, uvijek imamo ambijent u kojem radimo, koji je takav.

Nerma Jelačić: Možete li reći samo ime, molim vas. I mikrofona.

Gordana Petrović: Gordana Petrović, izvinjavam se. Konkretno mi je kolega dao šlagvort. O RTS-u sve što ste rekli mislim da su dragocene primedbe i bilo bi jako dobro ako bismo to sročili u neki zaključak i naravno uputili na pravu adresu. Ja ću svakako sa svoje strane preneti mojim pretpostavljenima sve što sam ovde čula i mislim da će oni imati bar malo sluha za to. Naravno, Javni servis zato i postoji da bude izložen kritici. Ali hoću nešto drugo da kažem. Pod jedan, potpuno se slažem i sigurna sam da nikada neće odgovarati ljudi koji su kao novinari, nazovi novinari, kreirali govor mržnje. Ja u tome nisam učestvovala. Ja sam takođe, iako znatno starija od moje kolegice Senke, to gledala samo preko ekrana jer sam odsustvovala u tim kritičnim godinama. Nada zna, bili smo proterani iz naše matične kuće. Neće odgovarati, budite sigurni, čak ni oni koji budu odgovarali za povredu radne obaveze i tako dalje, jer je to bio jedan od načina da se novi RTS posle 5. oktobra razračuna sa nasleđenim kadrovima. Uspeli su sve prvostepene presude da obore na višoj instanci i da se vrate na RTS, tako da oni sada rade u nekim programima kao što je satelitski. Žena bivšeg generalnog direktora Dragoljuba Milanovića trenutno vodi proces da se vrati na RTS. Da vas sada ne zamaram nekim drugim imenima, to je možda nešto što je najinteresantnije. Ali svaku nadu izgubila sam nakon razgovora, doduše to je bio nezvanični razgovor, sa prvim čovekom srpskog tužilaštva za ratne zločine. Na jednom seminaru iskoristila sam pauzu i pitala sam ga: „Gospodine Vukčeviću, hoće li ikada na dnevni red doći ljudi koji su širili taj govor mržnje i ti ratni huškači?“ On je rekao: „Polako polako ima vremena i za to.“ Ja sam malo sačekala i opet sam ga pitala šta bi sa tim ljudima. Kaže: „Sad je problem što taj govor mržnje i to ratno huškanje treba konkretno vezati za neki ratni zločin.“ E da, to je sad tako teško. A sad još u vezi sa govorom mržnje, to je vrlo lako sankcionisati, vrlo je teško isprocesuirati. Poslednji primer je Ivana Dulić Marković, koju su ne prvi put a sigurno ne ni poslednji put radikali za govornicom napali indirektno ili direktno. Za mene su je napali direktno, pravosudni organi su

rekli indirektno. Radikali su je prozvali ustašom, iz ustaške porodice, ustaškog porekla. Jedan od najboljih beogradskih tužilaca, a rekla bih i srpskih, Gordana Čolić, radila je na tom predmetu i ništa nije mogla da uradi, tako da smo ušli u jedan tako težak pravosudni krug. A što se tiče etičkog razračunavanja sa njima, možemo da napravimo, da kažem, listu. To je nepopularno, ali razumemo se na šta mislim. Listu, ljudi. Da li vi mislite da će privatni mediji to poštovati? Dotična osoba koje se Senka plaši, svaki normalan čovek bi se plašio od takve žene, evo radi na privatnoj televiziji, radi na TV Mostu.

Senka Vlatković: Ma ne plašim se nego bih je šutnula.

Gordana Petrović: Dobro, izaziva gnušanje, šta god hoćeš. Unazadila je srpsko javno mnjenje u jednom periodu. Mislim, ne bi trebalo više uopšte da ima pravo boravka na našoj teritoriji ako ćemo pravo. Milijana Baletić. Evo, radi TV Most, mislim da se tako zove. Da, SPS-ovska televizija. Nije tajna da su se frekvencije delile tako da se namire stranke. Znači, u tom smislu uopšte nisam optimista. A atmosfera u redakcijama je onakva kakvom je vi sami napravite i onakva kakvi ste vi sami. Znači, onako kako ste se vi deklarirali svojim radom i životom, tako će se odnositi prema vama. I to je u najkraćem. Ovo što je Bojan rekao, to nije uvek željena priča, to nije uvek priča koja sa oduševljenjem urednika ulazi u konkurenciju drugog dnevnika, ali to je priča koja kad mora da uđe, ona mora da uđe i tu rasprave nema. Eto, trudila sam se da budem kratka.

Nerma Jelačić: Mislim da je sad vreme za kafe-pauzu, vraćamo se za pola sata.

Odgovor novinara pokušajima revizionizma i preoblikovanja istorije i prošlosti

Moderator: Rade Radovanović, novinar TV Avala

Rade Radovanović: Dobro, mi ćemo krenuti, odnosno nastaviti. Zapravo, koliko ja vidim, apsolutna većina je prisutna, a manjinu ovog puta nećemo čekati ali ćemo je uvažavati. Je li tako? Vi ste videli kako je naslovljena, hajde da kažem, ova naša druga tema. Meni je novinarski i

urednički ova druga tema izgledala suviše komplikovano jer, kao što ste videli, glasi *Odgovor novinara pokušajima revizionizma i preoblikovanja istorije i prošlosti*.

Mirsad Tokača: Podliježe mijenjanju.

Rade Radovanović: Mirsad kaže da „podleže menjanju“. Ma bitno je da se razumemo. Bitno je da znamo šta bismo hteli i da li možemo da dođemo do tih odgovora. Sigurno je da možemo da vidimo koji su svi mogući odgovori na ovo pitanje. Jer ja mislim, kao što smo već bili u prilici zapravo da čujemo u okviru naše prethodne teme o ulozi i odgovornosti novinara, da je zapravo ova druga tema potpuni nastavak onoga što smo do sada govorili. Naravno, ne treba da ponavljamo ono što je bilo u prethodnoj sesiji. Ja bih gotovo mogao da promenim temu, da dodam na pojam odgovora odgovornost novinara, rekao bih, medija, nas koji smo novinari, urednici, svejedno, a povrhu toga odgovornost vlasnika medija za to što nisu samo pokušaji, nego bih rekao i uspešna realizacija, na moju žalost a pretpostavljam i mnogih drugih, redizajniranja, zamena teza, netačnih odgovora na ono što nam je bila bliska prošlost, ali što nam je i sadašnjost u najgorem smislu i što je, plašim se, moguća budućnost za vas mlade pogotovo i za, na primer, moje ćerke i našu decu. Ako je u Srbiji poluzvaničan, da ne kažem zvaničan stav, na primer, da je zločina bilo na svim stranama, spustio bih na nekakav najjednostavniji nivo pa da vidimo dalje, i ako se to ponavlja i ako je to deo zvanične fraze koja je odraz zvanične politike, onda je potpuno normalno da je formalno logički i suštinski dalji nastavak tog zaključivanja sledeći: ako je zločina bilo na svim stranama, onda su svi odgovorni, ako su svi odgovorni, onda niko nije odgovoran, a ako niko nije odgovoran, šta onda hoće te nevladine organizacije, šta hoće Nataša ili Mirsad. Od Beograda preko Sarajeva do Zagreba, sasvim je svejedno, na našem prostoru postoji preko nekih novinara, nekih medija, stalno uznemiravanje javnosti, običnih ljudi koji hoće da gledaju u svetliju budućnost, koji hoće da gledaju u Brisel, Evropsku uniju i tako dalje, kroz stalno podsećanje i podsticanje vraćanja na ono što je bilo i prisiljavanje gotovo običnog čoveka da se on prosto gubi u svim naporima i svim problemima koje ima u tranziciji, koja je manje-više tužno slična, kako u Bosni i Hercegovini tako i u Srbiji. Srećom, u Hrvatskoj ja mislim da je nešto bolje. Slično je i na Kosovu, sa posebnim konkretnim užasima stvarnosti koji Kosovo okružuju, a samim tim i Srbiju. Dakle, čemu sve te tužne i strašne priče, kada bi trebalo da mediji, da novinari, to je ono što mislim da vlasti od nas ovako zdušno očekuju, i uvesele tužni narod, tužne narode i tužne pojedince, i da time uglavnom

obavimo posao. Kada bismo organizovali nekakvu balkansku konferenciju u tom smislu, mislim da bismo se vrlo lako konsenzusom ili većinom dogovorili da oni nama daju tu ulogu. Govorim o Srbiji, teško mi je da to kažem o svojoj zemlji, to je prostor u kome ja živim, grad Beograd, ali to je dakle realizacija koju ima najveća, najmoćnija televizija u Srbiji, koja se zove Javni servis RTS. Za nas koji smo nekada bili u toj televiziji ta skraćenica RTS zvuči i meni je uvek zvučala, moram priznati, i podsećala me na skraćenicu iz Drugog svetskog rata, koja je glasila SS. Ali to je moj problem i problem nekih mojih kolega, nas koji smo radili u toj kući pa više ne radimo. Elem, to nije Javni servis i već iz te činjenice proističu mnogi problemi što se pokušaja poštenog, profesionalnog, korektnog tretiranja stvarnosti i prošlosti tiče u sadašnjem trenutku. Tu je već jedna velika zamena teze. Hoću reći, da ne dužim, ja očekujem da vi tu puno toga nastavite, da možemo mi apelovati, mogu apelovati i nevladine organizacije, koje obavljaju jednu civilizacijsku misiju, da ne kažem, istorijsku, istorijsko-civilizacijsku u ovom vremenu i vremenima koja su iza nas. Nevladine organizacije će, nažalost, još dugo biti neko ko pokušava da raspali nekakav plamen, nekakvu vatru koja će osvetliti činjenice, te dati satisfakciju, pre svega, žrtvama i bližnjima žrtava, a istovremeno će, naravno, to nekako jedno iz drugog proističe, dovesti do toga da na osnovu činjenica osumnjičeni za zločine budu pravosnažno osuđeni zločinci, ma koji oni bili i ma gde oni bili. Predlažem, tome ne pokušavam sada da dajem nekakav poseban doprinos, da koliko je moguće u ovoj prilici razmislimo o tome šta se to može konkretno učiniti za istinski velike zadatke u rasvetljavanju, u iznošenju činjenica, u suočavanju sa prošlošću, sa zločinima i sa žrtvama, sa činjenicama prošlosti, ratova. Šta možemo konkretno da učinimo, šta bi se moglo konkretno učiniti? Ja tu imam jednu ideju koju ću samo izneti, a voleo bih da čujem šta vi o njoj konkretno mislite. Mislim da bismo morali potaknuti proces sa nekakvog inicijalnog polazišta našeg ili nevladinih organizacija, da bi trebalo razmišljati i raditi na konkretnim konceptima najkonkretnije saradnje na najkonkretnijim projektima, na primer, na temu „Kako su počeli ratni sukobi“. Teško je čak naći i definicijske pojmove koji će odgovarati svim onim užasima koji su se dešavali od 1991. godine i koji se još uvek dešavaju u smanjenom obliku na našem prostoru, a da to budu projekti u kojima bi na adekvatan način učestvovali mediji koji u tome hoće da učestvuju na jednostavan, profesionalan, adekvatan, znalčki način, i da naravno ti mediji budu koliko je god to više moguće iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, sa Kosova. Predlažem da o tome razmislimo, između ostalog. Da li je moguće izaći sa takvom idejom? Za projekte mislim da ne bi bilo problema da budu tako ostvarivani, konkretni materijali postoje. Ovde ću staviti tri tačke i trudiću

se da više ne govorim, već sam i previše govorio na početku. Očekujem da vi sada izadete sa svojim razmišljanjima, sa svojim viđenjima. Nadira Avdić Vllasi.

Nadira Avdić Vllasi: Ja se osjećam malo dužnom da vam još ovako kažem neke informacije prije nego što se osvrnem na ovo što je Rade govorio. Nisam govorila ovo kada sam se prvi put javila, ništa o Kosovu zapravo, jer sam očekivala da će možda ove mlađe kolege iz albanskih novina nešto reći. No, ipak, htjela bih da vam malo približim sadašnju situaciju. I dobro je da smo ovdje jer nama tek predstoji ovo u čemu ste vi već poodmakli. Naime, na Kosovu je vrijeme stalo sad. Svi čekaju rješenje statusa a sada još dodatno i izbore. E, šta to znači? To znači da sada nikoga ne zanima ništa šta se događalo jer to u ovim međupartijskim kampanjama ne može naročito da se koristi. Drugo, na Kosovu je inače prisutna jedna razumljiva tendencija, da sve što je u vezi sa Srbijom bude što manje prisutno u javnosti. Prosto, kao da ako se pretvaramo da je nema, ona će nestati. Mislim, i zločine ćemo zaboraviti samo da se riješimo Srbije. Sad je tako momentalno vladajuće mišljenje, mislim da će to potrajati dok se ne riješi status Kosova, što ne znači da ove stvari oko ratnih zločina ipak nisu na neki način prisutne. E, sad je tu još jedna specifičnost – da je većinski narod taj koji je, uslovno rečeno, bio žrtva. I sad postoji manjina koja je ostala na Kosovu, inače u vezi sa Beogradom, i uvijek dobija nekakve zadatke kako da se ponaša, tako da i međunarodna zajednica, imam osjećaj, više voli da se ta pitanja ko je pravio zločine ne potežu na Kosovu. Objavio je Info press, čini mi se, jedan spisak, došli su do nekog dokumenta u opštini Lipljan ko je sve bio mobiliziran u ovim jedinicama, ja sam u tom press council-u. Mi smo kao raspravljali o tome i šta je bio rezultat? Kolege iz srpskih medija su se povukle demonstrativno jer komisija nije procijenila da je pogažen naš kod. Znači, svaki pokušaj da se tu nešto raspleće na jednoj ili drugoj strani izaziva nelagodnost. Ali još sam ostala dužna kada sam govorila prvi put, svi mi imamo u sebi prostora da kao novinari uradimo malo bolje ili malo gore. I sad kad razmišljam, u ovoj situaciji kada se vraćamo na to kako da radimo, uvijek treba da imamo na umu da radimo tako da ne budemo više nikada prethodnica ratova, kao što smo bili to. Mislim da je to činjenica. Možemo mi naći ova ili ona objašnjenja, ali je činjenica da je to bio jedan broj nas. Znate, uopšte ne osjećam neku satisfakciju sada kada sretnem kolege što sam bila jako usamljena i prezrena od svojih kolega, za razliku od gospodina Tokače. On se iz jednih razloga našao na tom udaru, a ja iz drugih. Mene su proglasili srbofobom, da mrzim srpski narod. Prezirale su me kolege, gdje god sam radila, izbacivali me, ali ja nisam mogla drugačije jer sam takav čovjek. Ja sam

morala da budem takva kakva jesam jer mi je ostavljen prostor da budem profesionalac. E, sada se opet nalazim u takvoj situaciji sticajem okolnosti, ili nije sticajem okolnosti jer izgleda da ja biram te situacije kad mogu biti nezavisna. I to je zapravo poruka sa ovog skupa, da stvarno nezavisni mediji mogu nešto u ovom smislu da urade. Samo nezavisni. RTK, u kojoj ja radim, hoću malo da vas informišem o tome, bori se za nezavisnost baš kao što se bori Kosovo. RTK se unutar Kosova bori za nezavisnost sada momentalno. Mi imamo program na pet jezika. Imamo na bosanskom, turskom, srpskom, albanskom i romskom i to nešto čini. Znae, kao što smo se mi sada ovde našli i upoznajemo se iz regiona, iz raznih krajeva, to svara jednu atmosferu u nama samima. Zato je RTK do sada, ali ne znam kako će biti posle izbora, uspeo da se veže za EBU, da napravimo neki nezavisan stav, da političke partije manje imaju uticaja. Nisam sigurna da li ćemo izdržati u tom smislu. Ali da bismo se bavili i prošlošću i da bismo izbjegli da budemo u funkciji nekih ratnih truba, nezavisni mediji su zaista alfa i omega. Mislim da je u Hrvatskoj nešto bolja situacija zato što su oni već dobili taj prostor da su bitni i da su političari ti koji misle šta će oni reći a ne da mi mislimo, što reče jedan kolega, da li će nas pohvaliti neki političar, što nikad nije dobro. Eto, samo toliko.

Rade Radovanović: Hvala. Vidim tamo jednu podignutu ruku, odnosno dve, tri, samo da vidim. Oprostite. Ne vidimo vas dobro. Ne znam da li ćemo vas dobro čuti. Da li imate mikrofon? A da, imate. Bežični. Funkcioniše. Izvolite.

Božana Kordić: Nadam se da funkcioniše.

Rade Radovanović: Samo budite tako dobri pa nam recite ime.

Božana Kordić: Evo, ja ću se predstaviti još jednom. Ja sam Božana Kordić. Da li me čujete?

Rade Radovanović: Božana, ne baš najbolje. Mogu li da vas zamolim da sednete za neki od mikrofona za stolom?

Mirsad Tokača: Funkcioniše.

Božana Kordić: Malo bliže. Da li me čujete sada svi? Ja ću se još jednom predstaviti. Dakle, Božana Kordić i dolazim u ime Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini. Ja sam iskoristila kafe-pauzu da razgovaram sa gospodinom Tokačom da bih provjerila neke stvari, prije svega se tiču prisustva medija ovom uvaženom skupu, da bih došla do jednog poražavajućeg podatka. Zapravo, nema predstavnika u ime medija iz Bosne i Hercegovine, prije svega mislim na dnevne listove Oslobođenje, Avaz, Nezavisne novine, mislim na BH televiziju, mislim na federalnu televiziju, dakle na one koji dnevno utiču i kreiraju mišljenje javnog mnjenja. Nisam vidjela kamere da sada prate. Kolegica iz Oslobođenja, mlada je, u međuvremenu je napustila, ja se izvinjavam, ili je tu... Moje duboko izvinjenje, duboko moje izvinjenje. Zašto sam željela da se javim? Smatram, prije svega, upravo iz navedenih razloga, da nismo na ovom uvaženom skupu u ravnopravnom odnosu. I meni je jako žao da u Bosni i Hercegovini, u državi u kojoj jeste bilo ratnih zločina, nema predstavnika koji bi propratili i čuli ovo što se danas govori na ovom uvaženom skupu. Takođe ću vam reći da smo mi dnevno puni u medijima poluinformacija koje se nama daju, pa tako da bih zaokružila i sastavila mozaik moram okrenuti i čuti dva-tri dnevnika u ovoj državi, ili mi se dešava često da najbolju i najkvalitetniju informaciju dobijem ako okrenem hrvatsku televiziju. I moje poštovanje duboko kolegama sa hrvatske televizije koji mi skrate muke. Scena jeste zapravo ratnohuškačka trenutno i nekada, kada čitam novine, mislim da smo se ponovo vratili na 1991. godinu. Smatram da je žalostan način na koji su mediji propratili, odnosno nisu propratili, ovo što je radio gospodin Tokača. Sada ću završiti svoje izlaganje. Mislim da bi se za buduće ovakve skupove trebalo više angažirati i meni bi bilo jako drago da umjesto mene ovdje sjede uvažni predstavnici navedenih televizijskih kuća i novina. Hvala vam ljepo.

Rade Radovanović: Hvala i vama. Ja mogu da izrazim samo svoje lično očekivanje. Hajde vi organizujte, mislim vi kao Helsinški komitet, neke slične skupove. Ja mislim da je dobro da ih bude što je moguće više sa istinskim razlozima. Ovaj skup nema turističke namere u svojoj organizaciji, što mislim da ne treba posebno niti isticati niti pominjati. Hvala vam. Dalje se za reč javio kolega Bojan Tončić. Bojane, oprostite samo trenutak. Hajde da vidimo ko je još raspoložen, odnosno odmah sada, pa da možemo ići možda malo efikasnije i brže. Dobro. Hvala. Bojan Tončić, Danas.

Bojan Tončić: Ja ću kratko. Hvala za reč. Koleginica Nadira Vllasi je rekla da na Kosovu nema interesovanja za pisanje, odnosno objavljivanje tekstova o ratnim zločinima. Ja sam na Kosovu objavio u poslednjih par meseci nekoliko tekstova u Kohi i prištinskom Expressu. Ipak, moram da priznam, to su bili tekstovi o ratnim zločinima Srba, pa bismo možda mogli da okrenemo priču u tom pravcu da li zapravo ratni zločini i pisanje o ratnim zločinima imaju nekakav nacionalni predznak i u kojoj meri mi to možemo da popravimo.

Nadira Avdić Vllasi: Mora da nisam čitala Express, izvinjavam se.

Rade Radovanović: Pre nego što nastavimo, samo još jedna informacija. Oprosti, Nadira, hoćeš li nešto da kažeš?

Nadira Avdić Vllasi: Samo malo, jedna replika u smislu da nisam govorila da se uopšte ne piše o tome, nego da se gleda da se piše što manje zbog stvari koje su mnogo aktuelnije u ovom trenutku.

Rade Radovanović: Nataša Kandić, pa Mirsad. Hvala.

Nataša Kandić: Osetila sam se prozvanom da nešto malo razjasnim oko ove teme i da vam u stvari ukažem koliko smo mi već počeli da razgovaramo o tome. Kada je neko malopre pomenuo ovaj dokumentarni film koji je RTS napravio i Srđanu Aleksiću, to je to, to je jedan od tih primera. Šeki Radončić sa svojim filmom o deportacijama izbeglica u Crnoj Gori napravio je nešto što će zapravo zauvek sprečiti bilo kakav pokušaj bilo koga iz Crne Gore, ne znam odakle bi još moglo biti, da umanjí, minimizira ili predstavi na drugačiji način deportacije izbeglica u maju 1992. godine iz Crne Gore. On je, da kažem, jednu „zvaničnu istinu“ iz Crne Gore potpuno stavio van snage i činjenicama je dao snagu jedne nove istine. To je istina koja se zasniva na činjenicama i niko tu istinu više ne može izmeniti. Postoje još brojni primeri koji pokazuju i imaju tu snagu da će definitivno obeležiti budućnost i istoriju. Iako u ovom trenutku ne ulaze u istoriju brojni primeri koji se u ovom trenutku nalaze u nekim knjigama, sasvim je sigurno da će ti slučajevi i primeri biti u budućnosti u nekoj istoriji. Jedan poseban problem predstavljaju činjenice koje utvrđuju sudovi i koje je onda najteže menjati pod uslovom da postoje činjenice koje mogu doprineti potpunijoj slici nego što je to sudskim putem ona utvrđena. Kada o tome govorimo, ja ću sada uzeti samo primer

presude vukovarskoj trojci. Mi možemo sada da protestujemo, da govorimo, da na verbalnom nivou upozoravamo na posledice koje može izazvati ta presuda. Sve je to na nivou upozorenja. Ali ako hoćemo da se ozbiljno bavimo time, moramo da se poslužimo drugim metodama, a to je da razgovaramo o činjenicama koje upotrebljava i koristi sudsko veće u obrazloženju presude i da se tim činjenicama suprotstavimo ili da ih stavimo naspram činjenica koje postoje ili za koje mi smatramo da postoje. Ja vidim jedan način. Pored ovih činjenica mogu se poređati činjenice koje su utvrđene u ovom predmetu pred Većem za ratne zločine. Ali to se mora vrlo ozbiljno uraditi i to je jedini način da nezadovoljstvo presudom i strahom od mogućih posledica zamenimo činjenicama. I da li je revizionizam nešto čega ćemo samo da se plašimo, a da zapravo ne postoji? Kada bismo pobrojali šta sve postoji, od knjiga kojima se veličaju Karadžić, Mladić i koje razne bitke predstavljaju na jedan određen način, mogli bismo da dođemo do zastrašujućeg broja tih svedočanstava koja na određen način oblikuju istoriju i prošlost. Odnosno, oni je preoblikuju, oni daju jednu interpretaciju događaja koja se ne slaže sa činjenicama. E, upravo ova sesija ima za cilj da podstakne vaše razmišljanje i da govorite o tome kako se suprotstaviti tim brojnim proizvodima. A nasuprot tome, mi nemamo toliko primera da se možemo tome suprotstaviti. Ja mislim da o Karadžiću i Mladiću postoji najmanje 150 raznih knjiga i video zapisa o njihovom herojstvu, a da teško da postoji ijedan, na primer, video zapis koji se bavi osporavanjem toga što ti autori iznose. Ili, Milošević je, na primer, na suđenju u Hagu izneo brojne primere koji nemaju veze sa optužnicom, ali on je iznosio tamo neke podatke koji su u srpskom javnom mnjenju prihvatani kao činjenice. Niko ih nije proveravao i oni će ući u istoriju, naravno, u delu one zvanične javnosti koja stvara, piše tu istoriju. A nasuprot tome, mi nemamo tih napora koji će se, znači, baviti činjenicama. Ja sam samo htela da vas podstaknem da razmišljate u tom pravcu zato što je ogromna uloga novinara u suprotstavljanju tim pokušajima interpretacije u skladu sa određenim interesima. Pazite, pisci i autori filmova kao što je ovaj o deportacijama imaju jako važnu ulogu. Ali to opet moramo da poredimo i da shvatimo da u toj intelektualnoj javnosti postoji samo delić u odnosu na ono što je stvoreno na nekoj drugoj strani.

Rade Radovanović: Sada već imamo više prijavljenih. Da, Mirsad ima jednu tehničku intervenciju.

Mirsad Tokača: Ja zaista dugujem izvinjenje. Gospođa Božana je govorila na bazi nekih mojih poluinformacija. Dakle, ja gospođu Aldijanu Omeragić nisam vidio na njenom mjestu, pa sam pomislio da je nema. Ona je sjedila tamo negdje pozadi. Gospođa ili gospođica iz Nezavisnih je tu. BHT1 je bio prisutan, pa su otišli. Samo su bili na nivou, da tako kažem, dnevnog prisustva, a od pozvanih nisu nam se samo odazvali BH Dani, Slobodna Bosna....

Mirha Dedić: Slobodna Bosna je tu.

Mirsad Tokača: E, odlično, odlično, izvinjavam se. Super, krasno. Dakle, otprilike smo se kompletirali. I druga primjedba koja mislim da je na neki način dio primjedaba koje se nama često ponavljaju kao organizatorima ovakvih skupova, jer smo između čekića i nakovnja, jeste koji kriterij ispuniti. I jedan i drugi imaju svoju težinu: pozvati puno ljudi pa rizikovati da ljudi ne mogu da govore dovoljno i iscrpno, tj. uskratiti im mogućnost iskaza, ili zvati manje ljudi, kao što smo se sada odlučili, da bismo svakom dali priliku da govori. Mi smo imali limite da svaka od organizacija koja ovo organizuje, dakle naše tri organizacije su se dogovorile, zove po osam predstavnika iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i potom da još zovemo ljude iz Makedonije, sa Kosova i tako dalje. To je uvijek malo „tricky“, uvijek je opasnost, tako da vas molim da nam oprostite na ovome i na ovim sitnim nesporazumima koji su se javili. Nisu bili sa namjerom, bilo bi nam žao da nam se ti ljudi nisu pridružili, ali kada su s nama, meni je vrlo drago. Hvala.

Rade Radovanović: Petar Komnenić.

Petar Komnenić: Meni se čini da je ovo što ste vi ovdje definisali kao pokušaj revizionizma, u stvari, najdrastičniji dokaz da medijska zajednica, govorim sada konkretno o crnogorskom slučaju a vjerujem da se to odnosi i na ostatak regiona, ne čini dovoljno da obradi slučajeve ratnog zločina. Šekijev film, pisanje Monitora, pisanje Vijesti, sve je to još na nivou neke ekscesne pojave. Vjerujem da su to počeli da uviđaju i politički akteri koji su početkom 90-ih aktivno učestvovali u svim ovim događanjima o kojima danas govorimo, pa su sad i oni negdje promjenili stav. Nekad je bilo dovoljno za crnogorsku vlast da se ne piše o ratnom zločinu, da se ne izvještava o ratnom zločinu. Jednostavno, da se ne priziva ponovo to vrijeme. Sad su ušli u jednu novu fazu koja je bukvalno preoblikovanje istorije, pokušaj lažiranja njihove uloge u tom vremenu. I mi smo u Crnoj

Gori imali nedavno, Šeki se sjeća, jedan drasičan primjer toga, kada je crnogorska vlast organizovala dodjelu nagrade i povelje za mir Milu Đukanoviću i Svetozaru Maroviću. I nije bilo dovoljno što se insistiralo da im se ta nagrada dodjeli, nego je to još išlo preko Sarajeva, preko Internacionalne lige humanista, da bi to sve imalo neki drugi prizvuk. Mislim da je negde krajnja namjera njih kao ljudi, ne znam da li se sad to zove griža savjesti ili pokušaj zbacivanja bremena iz tog vremena, da oštricu okrenu ka onim ljudima koji su, u stvari, bili predvodnici tog antiratnog fronta s početka 90-ih. I to se čini kroz užasne formulacije da su, u stvari, ti ljudi koji insistiraju na obnavljanju tih tema sada ljudi koji pokušavaju zaustaviti Crnu Goru na putu ka evropskim integracijama, koji pokušavaju skrenuti priču sa nekih tema koje nas zaokupljaju u novom vremenu na teme koje su davno zaboravljene, i tako dalje. Ovo je bio još jedan drastičan primjer. Koleginica je maločas pomenula slučaj Filareta. U Crnoj Gori jednostavno vlast, ti ljudi koji su još uvijek na vlasti već 17 godina, temu ratnog zločina pominje samo kada se to uklapa u neki njihov političko-manipulativni mehanizam. Slučaj Filaret je pokrenut, iako sam ja negdje žarko želio da iza čitave priče stoji neki iskreni motiv da se ratnom huškaču, ratnom zločincu, zabrani ulazak na teritoriju Crne Gore, zato što, eto, mi negdje pokušavamo da poštujemo preporuke Evropske unije. Jednostavno je stajala namjera da se konstruiše jedna politička ujdurma koja bi maskirala ustavne pregovore koji su u toku i neka druga politička dešavanja. Istu namjeru, isti motiv su imali i političari u Srbiji. I onda usred te priče, naravno, mi na kraju pustimo Filareta, Filaret uđe radi obavljanja isključivo vjerskih djelatnosti. Ispliva da je crnogorska vlast čitavo vrijeme tajila ostatak spiska osumnjičenih za to da su jataci haških optuženika zbog činjenice da se na tom spisku nalazio jedan od njihovih političkih saveznika, jedan od finansijera vladajuće partije, Tomislav Kovač, koji stoluje, je li, u Beogradu. Napravio je poslovnu imperiju u Bjeloj, prodaje pecivo po Bosni i Hercegovini i tako dalje. Sada, na kraju je Tomislav Kovač zbog objavljivanja čitave priče tužio Monitor i zamjerio je Monitoru da stoji na putu ka evropskim integracijama i nazvao ga fašističkim. Tako da ulazimo jednostavno u jednu paradoksalnu situaciju gdje ja mislim da je ključno da se ne složimo sa kolegama koji misle da je tema ratnog zločina jednostavno prevaziđena, da narod više ne želi da sluša tu temu. Smatram da mediji jednostavno nisu tu da bi slijedili narodni ukus i da bi pokušavali da utole glad sa nekim novim temama. Mi smo jednostavno ti koji moraju tu temu nametnuti kao primarnu, bez obzira na to šta nas u tom trenutku opterećuje.

Rade Radovanović: Hvala ti, Petre. Vesna Teršelič.

Vesna Teršelič: Pa meni se kao najvažniji zadatak čini baš prikazivanje činjenica. To nije uvijek jednostavno, ali se krećemo po jednom skliskom terenu, jer terminološki u hrvatskom kad kažemo „povijest“ govorimo o ukupnosti svih prošlih zbivanja. Ali uz jednu povijest, dakle uz jedan skup svega što smo doživjeli, ide više historija, dakle, više interpretacija toga što se dogodilo. Jedna opasnost koja tu vrebaje jeste da možda i mi pomislimo da je moguće napisati jednu sasvim točnu i u svim nijansama istinitu historiju. Jer s jedne strane je stvarno važno činiti što više da se u javnosti govori o činjenicama i ratnim zločinima, a s druge strane mi se isto važnim čini stvarati prostor za one historije koje su totalno odsutne, jer u našim javnostima nema čak ni službenih napisanih historiografija. Dakle, kad govorimo o interpretaciji koja se vidi, recimo u povijesnim udžbenicima, onda čak i ja ne znam na šta bih pokazala u Hrvatskoj, što je to službena verzija o domovinskom ratu. Postoji Deklaracija o domovinskom ratu, ali to su rekli političari i političarke. Ali što je sada znanstvena historiografska verzija, to još ne znamo. I u Hrvatskoj sa udžbenicima imamo sljedeću situaciju. Imamo alternativne udžbenike, dakle, imamo pet različitih verzija, što mislim da je dobro. Pet različitih verzija, ja bih rekla da su još uvijek jedan hrvatski historijski pogled na to što nam se dogodilo. A nema dovoljno mjesta da se čuju glasovi Srba iz Knina ili Srba iz Vukovara. A mislim da oni isto imaju reći stvari koje još nisu izrečene. I to ne samo kroz direktna svjedočanstva o činjenicama, nego bi imali reći i nešto interpretativno. Sad pred novinare i novinarke stavljam jedan ogroman zadatak, ali to je i ogroman zadatak za organizacije za ljudska prava, za povjesničare i povjesničarke. Naime, samo hoću reći da se ovdje već krećemo na jednom skliskom terenu, gdje je jedan zadatak vrlo jasan. Taj se tiče činjenica i vrlo je bitno raditi što se više može da se one osnovne činjenice prikažu, ali da ne možemo baš samo ostati u polju golih činjenica. Uvijek kada se napravi nešto interpretativno, odmah se nađemo i u polju historija i tu je možda prilika da kažemo nekoliko riječi o tome što novinari i novinarke mogu napraviti da se afirmira multiperspektivnost. Jer mislim da nije OK da se recimo podržava varijanta da je jedna istina. Da, jedna je istina činjenična istina i to je jedna činjenična istina na razini činjenica koje utvrđuju sudovi, pa im doprinosi istraživačko novinarstvo. Ali kod interpretacija postojat će više historija i tu mislim da i javnosti treba poslati jasnu poruku koliko je tu bitna multiperspektivnost, da je potreban prostor za različite interpretacije. Samo toliko.

Rade Radovanović: Hvala Vesni. Dejan Anastasijević.

Dejan Anastasijević: Hvala. Prvo da se izvinem za onaj defetistički ispad koji sam imao. Oprostićete mi, nadam se. Mislim, nisam ni tada stigao da kažem ono što sam hteo da kažem. Hteo sam da kažem da uprkos svemu, uprkos tome što svi vetrovi, čak i evolucionari vetrovi idu protiv nas, moramo da istrajemo, jer prosto nemamo izbora kao što ni dinosaurusi nisu imali. A na kraju krajeva, ni dinosaurusi, ovo je sada digresija, nisu bili baš tako neuspešni organizmi. Oni su oko tri milijarde godina bili dominantna ne vrsta nego čitava klasa na planeti, a svi sisari, uključujući i ljudski rod, mislim da nisu sastavili ni 100 miliona. Da, mi se u tom smislu još nismo dokazali, još ih nismo stigli. Ali ono što sam hteo da kažem jeste na tragu onoga što je Vesna govorila i jeste to skliski teren. Sam naziv ove tribine, „revizionizam“, trebalo bi da bude pokušaj da se izmeni utvrđena znanstvena istina, ali mi u stvari nemamo to. Ovde prosto nismo stigli da to napravimo jer se takva znanstvena istorija ili naučna istina na srpskom, utvrđuje desetinama godina. U Srbiji apsolutno ne postoji konsenzus da li je Draža Mihajlović bio izdajnik i zlikovac ili neopevani heroj Drugog svetskog rata, a prošlo je prilično vremena od tada. Čak ni o Nediću ne postoji takav konsenzus i čak se vode polemike. Kada bismo ovde za stolom počeli da otvaramo neke teme, onda bismo se vrlo lako, ja mislim, posvađali na pitanju da li je „Oluja“ bila blistava pobeda hrvatsko-redarstveno-policijskih snaga ili je to bilo etničko čišćenje. Mogli bismo da otvorimo priču o nekim stvarima – šta se desilo 17. marta na Kosovu, šta se desilo pre toga 1998. i 1999... Ovo su samo neki primeri. Ja nemam nameru da otvaram ove priče sada. Samo pokušavam da kažem da ne treba svi da imamo previše očekivanja u vezi sa time šta se može uraditi. Stravično su dragoceni i potpuno neprocenjivi Mirsadovi naponi, ja sad govorim kao novinar, ja sad kao novinar imam konačno nešto na šta mogu da se pozovem kada se govori o žrtvama rata u Bosni, što je mnogo pouzdanije i bolje, bez obzira na sve kritike koje smo čuli na račun Haškog tribunala u vezi sa ovom presudom koja jeste skandalozna, i bilo je i drugih presuda. Na kraju krajeva, zahvaljujući upravo Haškom tribunalu, Srebrenica je verovatno najdetaljnije izučen genocid u novijoj istoriji. Mi znamo da je milion ljudi poginulo u Ruandi, ali sumnjam da tamo postoji tako precizan spisak žrtava. U slučaju Srebrenice nije kompletiran, ali mislim da sama ta slika kad se pogleda, ono što su istražitelji Haškog tribunala i forenzičari uradili, i kada se pogledaju svedočanstva koja su išla u suđenjima u prethodnim procesima, mislim da apsolutno nije jako teško steći neku sliku otprilike šta je tu bilo. Znači, ta se istina neprestano stvara. Kada Nataša kaže da takoreći nema video zapisa

o Karadžiću koji opisuje kakav je stvarno bio, ja bih je podsetio na Lazara Stojanovića i film „Serbian Epics“, koji doduše prilazi sa jednog malo...

Rade Radovanović: Oprosti, za one koji ne znaju, kaži još dve-tri rečenice u vezi sa konkretnim filmom.

Dejan Anastasijević: Da. Film je BBC-jev. Mislim da je to snimljeno negde 1994. ili 1995. godine. Ali autor je de facto Lazar Stojanović. I to je film koji daje onako brilijantan portret Radovana Karadžića kao ljudskog bića, pre svega i jednog... Sense, da. Onda je tu i film „Vukovar, poslednji rez“, koji je emitovan, koji su radili zajedno B92 s jedne strane i Drago Hedl s hrvatske strane, koji daje, ja mislim, onako jednu jako preciznu i detaljnu sliku onoga što se dogodilo u Vukovaru. Znači, to nisu naučne istine, ali to je primer kako bi to trebalo dobro se radi. Ali završiću sad samo sa time, sticajem okolnosti je posle 2000. jedan moj prijatelj postao direktor Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu i njemu je palo u zadatak da sada te udžbenike, koji su nasleđeni od Miloševića, u kojima je pisalo svašta, zameni nekim boljim. Radoslav Petković, inače pisac. Ja sam ga pitao: „Pa to je sada Sizifov posao napraviti nešto što ima smisla, s obzirom šta su ovi pisali u udžbenicima istorije.“ On kaže: „Nije problem istorija koju su oni pisali, problem je u istoriji koju su proizvodili.“ I bio je potpuno u pravu. Mi ovde imamo još uvek pokušaj proizvodnje istorije. Mi se ne suočavamo sa revizionizmom jer nismo čak ni utvrdili neke sasvim nepobitne stvari. Mi tek utvrđujemo istoriju. Ali dok je mi utvrđujemo, ovi drugi nastavljaju da je proizvode i u tome je užasan problem.

Rade Radovanović: Hvala ti. Mirsad ima jednu intervenciju, Hrvoje posle toga, pa onda Senka Vlatković.

Mirsad Tokača: Samo jedna stvar oko revizionizma. Ne bojim se ja revizionizma. Nije problem u reviziji, nego čime revidiramo istoriju. Dakle, ja mogu proizvesti nešto sada ili ne proizvesti nešto sada. Ali problem je u tome što se uvijek revizionizam javlja na mjestima koja su prazna. Dakle, revizionizam Blajburg. Blajburg nema činjenica. I to je ogroman prostor za historijski revizionizam. Nema revizionizma tamo gdje vi utvrdite čvrste činjenice uprkos razlikama u interpretaciji. Pazite, Politika je sutradan po objavljivanju rezultata popisa žrtava objavila cijelu

stranu, sve tačno. Svi brojevi tačni, interpretacija katastrofa. Razumjete? Ali OK, i to je manje zlo nego kada ostavite taj neistraženi prostor. Zašto je još uvijek neistraženo sve to iz Drugog svjetskog rata? Pa uzmite Jasenovac, uzmite razne događaje, razne jame, to je prostor koji ideologija namjerno pravi. Pa Nadežda je to dobila 1980 i koje godine ili 1990. godine, je li tako? Dakle, neko je krio, neko je krio....Šta ideologija hoće? Ideologija upravo hoće prazna mjesta u istoriji. Njoj ona trebaju. Ona će ih prije ili kasnije upotrijebiti. A to je naša figa u džepu, znate. Držite figu u džepu. Ili je to neki argument koji će se trznuti nekada znate: „Hajdemo, kosti kneza Lazara, hajdemo mi Jasenovac, hajmo mi Bošnjaci ovo, hajmo Srbi i Hrvati ono“, i tako dalje. Ali drugo je kad vi imate činjenice, ne glorifikujući ništa. Znate, sve je upitno jer nauka ne trpi neupitnost. Nauka traži da je i ono što jednom uradite upitno, ali upitno na jedan isto tako argumentovan način. E, toga se ja bojim, da mi neradom, neodgovornošću, jednom letargijom upravo proizvodimo prostor toj ideologiji koja će, znate, za 20 godina trznuti iz džepa neku nerazjašnjenu stvar i na njoj graditi nove mitove i nove nesreće. E, to je bio motiv, recimo, koji je mene vodio da kažem ne Bošnjacima u Bosni kao glavnoj žrtvi, već građanima Bosne kao glavnoj žrtvi. Ne treba novi mit o njihovom stradanju, nego puna istina. Mada nema apsolutne istine, mi smo se približili i mitove smo sveli, odnosno mogućnost manipulacije je sada vrlo tanka. Neka dođe ko ima 110.000, ja ću reći: „Dobro došao.“ Dakle, mi smo napravili mogućnost i alternativne istine, osim one oficijelne koju će možda i država ponuditi sutra. Država neće. Vladajuće ideologije u ovoj zemlji neće istinu, jer ta istina njih skida s vlasti.

Petar Komnenić: Imam samo jedno pitanje, ako nije problem, za gospođu Teršelič.

Rade Radovanović: Petar ima pitanje, pa Hrvoje.

Petar Komnenić: Ja nisam najbolje razumio ovu sugestiju koja se tiče ugrađivanja tog elementa multiperspektivnosti. Mislim da je upravo taj obzir prema tom elementu ono što nas negde dovodi u ovu situaciju. Zato što je zločin, ubistvo civila je uvijek ubistvo civila. Nebitno je da li se radi o oslobodilačkoj ili se radi o ofanzivnoj vojnoj ili paravojnoj akciji. Mislim da nas je taj obzir, to svi negdje shvate, upravo doveo na ovaj teren gdje činjenice mogu da budu podvrgnute jednoj ili drugoj interpretaciji. Da smo išli na surovo interpretiranje činjenica, mislim da nikada ne bismo došli u tu situaciju. Zato nisam na najbolji način, evo možda sam glup, razumio vašu sugestiju.

Rade Radovanović: Petre, samo ću te zamoliti da isključiš svoj mikrofona. Vesna, pa Hrvoje.

Vesna Teršelič: Multiperspektivnost u razumjevanju svega što je prethodilo zločinu i posljedicama, jer ako želite, recimo, činjenično prikazati zločin na Ovčari, onda ćete morati govoriti na ovaj način: toga i toga dana, s toga i toga mjesta izvedeni su ti i ti ljudi. Njihova imena su ta i ta. U jedinici koja ih je vodila bili su ti i ti. Nad jamom su stajali ti i ti. Pucali su ti i ti. To je golo. To su gole činjenice. A čim se uz to dodaje još nekoliko rečenica koje objašnjavaju šta je prethodilo, zapravo dobivate već neke interpretacije i mislim da je jako važno da smo toga svjesni. I multiperspektivnost s jedne strane vodi računa sasvim znanstveno i povjesničarski o različitim izvorima informacija. To znači da će neko ko će govoriti i pisati historiografiju Vukovara te godine uzeti u obzir izvore sa različitih strana rata. Dakle, uzeće u obzir i izvore sa srpske strane rata u Hrvatskoj. I sada vi možete reći da će to zamagliti. Neminovno ćete dobiti malo različite priče. One će se možda razlikovati u nijansama, ali mislim da je jako bitno da negdje znamo da se neće raditi ni samo o hrvatskim izvorima, pa čak ni o samo nekim hrvatskim izvorima, a o drugima ne. Zapravo treba uzeti u obzir što više izvora, naravno treba uzeti u obzir materijalne dokaze, naravno treba uzeti u obzir iskaze svjedoka očevidaca ako postoje, ali krećemo se po skliskom terenu. Ono što je stvarno, a meni se čini bitno, jeste da je jedna činjenična istina jer se činjenice stvarno mogu utvrditi ako se želi. Ali čim dođemo na razinu interpretacije, pazite što će sve različiti ljudi, različiti povjesničari, različite novinarke staviti u onaj dio koji je prethodio, u deo o uzrocima. To će ipak biti njihov izbor: hoće li pričati i o sukobima prije, pa hoće li se odlučiti da kažu i nešto o 80-im, pa možda o 40-tim godinama. Znaite, to stvara priču. To zapravo tek čini narativ koji se nekome može prepričati, koji ima rep i glavu, koji ima neki smisao. I tu nastaju problemi. Jer s jedne strane, postoji vjerodostojnost u prikazivanju činjenica, ali i svijest o tome da će interpretacije, pa čak i historije, biti različite, ali i da različite historije isto imaju legitimitet ako se oslanjaju na činjenice.

Rade Radovanović: Hvala. Vesna. Hrvoje? Hrvoje Zovko.

Hrvoje Zovko: Dejan je već dobar dio toga rekao što sam mislio, ali što se tiče revizije, to ispada kao da se revizija sad odjednom pojavila, tj. pokušaj revizije povjesti. To me zanima, inače sam profesor povijesti pa me je to oduvijek zanimalo. Oni zapravo nisu nikad ni prestali. Nikad nisu

prestali. A to možemo vidjeti. Ono što su potihom nekada u kućama govorili, potkraj 80-ih se na političkoj sceni tadašnje Jugoslavije govorilo otvoreno, koketiralo se sa ideologijama, budimo realni, koje imaju zločinački predznak. A to koketiranje su prihvatila sva tadašnja republička rukovodstva. Dakle, bilo je normalno da tadašnji ministar obrane u Hrvatskoj, Gojko Šušak, nešto kaže pozitivno u prilog ustaškom pokretu, o četničkom pokretu i vojvodama to je bilo kao dobar dan, ili bilo gdje. I zapravo taj nastavak ima kao posljedicu onaj brutalni rat koji se dogodio. Ti pokušaji nikad nisu prestali. A to što vi kažete, gospodine Tokača, da treba utvrditi brojke, to je točno, vi ste utvrdili brojke i tu sužavate prostor manipulaciji. Ali uzmite primjer Jasenovca. Dakle, u Beogradu je utvrđeno zadnjih godina da je negdje skoro 90.000 ljudi ubijeno, što je samo po sebi prestrašno, da je jedan čovjek. Ali to nije smetalo ljudima da u Banja Luci naprave znanstveni skup i da i dalje potežu tezu o 700.000 ubijenih, i dalje imamo narod koji je zločinački i imamo narod koji je nebeski. I pitanje je sada koliko će ljudi, koliko ona najniža klasa, oni manje obrazovani, prihvatiti to kad oni na televiziji u raspravi čuju Milana Martića da je on u Bosni napravio to i to, ili ne znam u Hrvatskoj, zato što je četiri miliona Srba ubijeno u Jasenovcu. Ili na Blajburgu ljudi kažu 500.000. A znamo svi da je nerealna brojka 500.000. Možemo mi prihvatiti te podatke, nećemo manipulirati, ali pitanje je koliko je javnost spremna. Vi ste sami prije godinu dana rekli da kad ste objavili podatak da je 100.000 ljudi ukupno ubijeno u Bosni i Hercegovini, gotovo ste proglašeni izdajnikom. Jer se uvijek govorilo da je ubijeno najmanje 500.000 Bošnjaka. To je kao normalno. I što je najgore, u tim pokušajima revizije mnoge naše kolege su sudjelovale, i mrtvi hladni ispale brojku 500.000, Blajburg sedam milijuna ako treba, Jasenovac, ne znam ni ja... Pola milijuna Bošnjaka, a onda onaj čitatelj kaže: „Je, pa to je istina, gledao sam na televiziji, to je istina.“

Mirsad Tokača: Ja se potpuno s vama slažem. Ali ovo što ste pomenuli, to više i nije historijski revizionizam, to je politička propaganda, to je manipulacija i to zapravo ne liči ni na šta. Takvih skupova će biti, nemojmo imati iluzija. Pazite, možete vi proizvesti šta god hoćete. Džaba. Ali nema kontrapunkta....

Hrvoje Zovko: Da, da ali oprostite....

Mirsad Tokača:... mi nemamo kontrapunkt....

Hrvoje Zovko:... ali htio sam reći, kada neko izvještava.... Novinar dođe na događaj i čovjek suludu brojku ispali i onda to pustiš. To ide vani. I onda ga pitaš: „Dobro, zašto si to pustio?“, a on odgovori: „Pa on je rekao.“ Onda novinar neka postavi pitanje: „Na osnovu čega si ti utvrdio to i to?“

Rade Radovanović: Ja bih ovde sada samo dve rečenice da dodam. Sad ću te demantirati, moja predsednice. U Beogradu postoji jedan profesor univerziteta koji je visoki zvaničnik i poslanik Demokratske stranke Srbije, on se zove Radoš Ljušić. On je, ono što ja znam, u dva konkretna navrata, jedan je bio na televiziji Pink, koja ima veliku gledanost, drugi je bio na RTS-u, koji takođe ima veliku gledanost, profesor istorije, lagao da je u Sarajevu pobijeno 10.000 Srba. Ta činjenica, ja sam se sretao s njom u kontaktima i razgovorima sa ljudima koje sam uključivao u program u emisije koje sam vodio, gde su oni mene kao nešto propitivali zašto sam tako antisrpski nastrojen i neću reč da kažem o tome da je u Sarajevu pobijeno 10.000 Srba. Nebitan primer. Bitno je sledeće. Kada se mediji, pogotovo kada imaju masovnu gledanost, televizije i tako dalje, zloupotrebe na tako banalne i strašne načine laži od strane nekoga ko ima i nekakvo zaleđe struke, dakle kada dođe do manipulacija nekoga ko je istoričar, onda to tako stoji. Uz to je i direktor Zavoda za izdavanje udžbenika u Beogradu. Onda takvi pokušaji i takva praksa imaju, ja mislim, dugoročno delovanje u svesti čoveka, i to razno - obično, neobično, malo, veliko, i imaju jednu olakšavajuću psihološku dimenziju za svakog malog nacionalistu ili nacistu, koji je iz ovih ili onih razloga navijao za „svoje“, od svojih boraca do svojih zločinaca iza kojih i sada stoji. To mislim da može da bude predmet istraživanja, ali treba da bude nešto što se mora demantovati. Ne od primera do primera, no naprosto opsežno, sa što je moguće većom količinom činjenica o onome što se dešavalo, objavljivanjem u medijima kako bi se naprosto smanjivao uticaj konkretnog političkog faktora nacionalističko-nacističke orijentacije koji zloupotrebljava i laže da bi ostvario nekakve konkretne ciljeve. Neću više. Samo da pogledam, izvinjavam se, kolegica Mira Lolić-Močević.

Mira Lolić-Močević: Kada sam se predstavljala, rekla sam da radim na Radio-televiziji Republike Srpske, takođe sam i član Udruženja novinara BiH. Ja sam prije svega po opredjeljenju novinar, a trenutno sam direktor programa na Televiziji Republike Srpske. Moja je odluka da dođem i uvijek želim da čujem i druga mišljenja. Ono što mi se jako dopalo bilo je u uvodnom izlaganju gospođe

Kandić, koja je rekla da bi , između ostalog, naš zadatak trebalo da bude da se za nekih 20, 50 ili ne znam koliko godina ne dešavaju stvari koje su nam se desile 1992. na ovom prostoru. I onda ja dolazim do pitanja šta je to što mi, kao novinari, možemo da uradimo da do toga ne dođe. Ja sam čovjek koji voli vidjeti neki rezultat. Volim čuti tuđa mišljenja i cijenim ljude koji cijene tuđe mišljenje, bez obzira da li se s njim slažu ili ne slažu. Ja sam novinarstvo upisala zato što je to za mene uvijek bila slobodoumna profesija i uvijek sam se borila za svoju slobodu i slobodu drugog čovjeka i za poštivanje mišljenja drugoga. I mislim da je to zadatak novinara. Kada govorimo o istoriji, ja je volim pročitati. Ali kao što volim da o istoriji govore istoričari, da o medicini govore ljekari, onda bih ja pustila neka istoričari govore, a ja kao novinar ću izvjestiti moje gledaoce o Radošu Ljušiću i o nekom drugom koji govori o tom podatku. Suprotstaviću, odnosno izneću njihova mišljenja. Jer nije moje kao novinara da sudim o istorijskim činjenicama u informativnom programu, nego da objektivno informišem javnost o onom što se dešava u informativnom programu. Kada su u pitanju, recimo, ratni zločini, kada je Radio-televizija Republike Srpske odlučila, a bilo je vrlo teško obezbjediti, pa smo obezbjedili direktne prenose iz Haškog tužilaštva i kad smo to prenijeli, onda nam se desilo da su naši gledaoci zvali da kažu da smo mi izdajnička televizija zato što to prenosimo. Onda smo nastavili da prenosimo suđenje dok je trajalo sve ovo, je li, i Miloševićovo izlaganje, a onda su nas ti isti zvali pa nam kažu: „Pa niste vi možda tako ni izdajnička televizija.“ To je naša realnost. Naše je da se borimo za profesionalne standarde svoje profesije, da budemo vrlo objektivni. To je naš zadatak. Da gledaocima pružimo informaciju koja će zadovoljiti najviše standarde profesije kojom se bavimo, ne stavljajući se ni na čiju stranu, nego pružajući javnosti mogućnost da izabere iz onoga što se dešava. Jedno misle Srbi, jedan dio Srba, drugo misli drugi dio Srba, jedan dio Hrvata, Bošnjaka i tako dalje. Ja mislim da se stanje u javnim emiterima u Bosni i Hercegovini promjenilo. Znači, možda malo nabacano pričam ali evo, bilo je ovdje svega, pa možda se, recimo, može izvući i sljedeća pouka. Tri javna emitera u Bosni i Hercegovini prošle su godine donijela odluku da unajme jednu istraživačku agenciju da nam dođe do podataka šta je to što naša javnost želi, i to agenciju koja ima iza sebe, što bi se reklo, dobar CV. Između ostalog, imali smo nekih 10 tema i pitali smo ljude u cijeloj Bosni i Hercegovini da nam pobježe šta je to što oni žele da gledaju na javnim emiterima. Znate li gdje su bili ratni zločini? Na devetom mjestu. Znači, to je nešto što javnost ne interesuje. Ali normalno je da mi kao javni emiter hoćemo o tome da govorimo zato što nema budućnosti dok se ne počne pričati o tome. U svakom našem dnevniku, isto kao na HRT-u, normalno je da ćemo izvještavati o Hagu i o Sudu Bosne i

Hercegovine, koji sudi svima optuženim za ratne zločine. Preuzeli smo, jer mi nismo imali finansijske mogućnosti da pošaljemo svog novinara u Hag, emisiju Sense TV Tribunal. Sve što je viđenje plasiramo u javnost. Imate problem da u Bosni i Hercegovini, mislim da je takvo okruženje, živimo u zemlji u kojoj je preko 50 posto ljudi živi na selu i ima određen stepen obrazovanja. Ako ćemo mi njima plasirati informacije koje im neće biti jasne, ne znam šta ćemo dobiti. Veliko pitanje i zadatak novinara jeste da rade na promjeni svijesti ljudi. Kako može ići ta promjena svijesti? Dajte im činjenice. Nemojte ih bojiti. Pustite stručnjake neka govore. A što da dođemo u situaciju koja je bila prilikom ove presude u Hagu što se tiče Srbije? Sad je Borka govorila o tome. Presuda je u Republici Srpskoj primljena sa odobravanjem, u Federaciji s neodobravanjem. Kad smo zvali da nam dođu ljudi iz Federacije da kažu svoje mišljenje, oni nisu hteli da dođu. Šta da radimo? Pa onda mi trčimo za njima: „Dajte nam, molim vas, izjavu.“ Jer hoću da čujem šta je to. Ono što možemo dobiti jeste da su mnogo odgovorniji građani kad im priđete u anketi pa vam kažu nešto, a političari jednostavno neće da dođu da vam to kažu. Kada smo govorili o slučaju Srđana Aleksića, Radio-televizija Republike Srpske je dva puta pravila priču o tom mladiću. I to je prošlo dosta nezapaženo. Uradili smo i informativnu priču i priču u emisiji koja se zove „U potrazi“, to je emisija o ljudskim pravima. I kada smo govorili o ratu, a naša televizija je tu emisiju pokrenula 2002. godine, kada smo ispričali tu priču koja je dokumentaristički obrađena, bila je više gledana nego kada je rađena u političkom magazinu. Znači, moja iskustva, koja možda mogu biti neki od instrumenata za utvrđivanje činjenica, jeste da javnost prima informacije o ratnim zločinima na jedan način ako idu iz informativnih programa i na drugi način ako idu iz dokumentarnih programa. A što bismo mi rekli, nekad se smijemo svi, jer na kraju kažemo: „Hajdemo praviti toplu ljudsku priču.“ To ima mnogo veći efekat nego, recimo, informativna priča. Ono što takođe ne volim, opet nabacujem, često smo i u Udruženju govorili o tome, jeste da kad govorimo o ratnim zločinima, samo je bitno da govorimo o činjenicama i jezikom činjenica. A optuženi za ratne zločine su optuženi i treba oni svi za koje se dokaže dobro da odrobijaju za svaki zločin. Za ubistvo i jednog čovjeka, a da ne govorimo o 10, 15 ili 100.000. Ali dok mu se ne dokaže, on je optužen. U Republici Srpskoj za Radovana Karadžića i Ratka Mladića, znači najtraženije haške optuženike, kažemo da su optuženi za ratne zločine. U Federaciji nije tako. Oni su tamo ratni zločinci. Znači, obaveza novinara je da budu vrlo pažljivi prilikom iznošenja i plasiranja informacija u javnost.

Rade Radovanović: Sada samo jedan proceduralni dogovor, da najavim redosled. Dakle, Senka Vlatković, Dejan, vidim da si se javio, ali imam u vidu da si već govorio. Prednost će imati kolega iz Splita Eugen, ako se ne varam. Je li tako, Eugene? Senka, Eugen...

Mirsad Tokača: I kolege iz BH Dana su se pridružile.

Rade Radovanović: Kolege iz Dana. Dobro nam došli vi iz Dana. Evo, tu smo.

Nataša Kandić: Eldin Hadžović.

Rade Radovanović: Da, Eldin Hadžović. Putovali smo sinoć zajedno. Replika. Koleginica Borka Rudić ima repliku. Idemo, Borka.

Borka Rudić: Pošto je moja koleginica Mira Lolić-Močović rekla da voli čuti druge stavove, ja moram intervenisati. Ja malo drugačije mislim o tome na koji način se izvještava o ratnim zločinima i kako se etiketiraju ljudi u javnim servisima u Bosni i Hercegovini i ne podržavam ni ono što se radi na federalnoj televiziji, ne podržavam ni ono što se radi na BHTV1, niti na Radio-televiziji Republike Srpske. Činjenica je da često naši političari i ljudi iz javnosti neodgovorno reaguju na pozive novinara i neće da dođu u emisije i ne sumnjam apsolutno da Mira nije mogla osigurati gosta iz Federacije koji će govoriti o presudi Haškog tribunala za genocid, o tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije. Međutim, ono što predstavlja problem jeste, kako bih rekla, vrlo ciljano biranje gostiju. To je problem javnih servisa ovdje. Ili kada se odabere gost koji je neko ko nije omiljen u određenom entitetu, recimo, u Republici Srpskoj, po procjeni onog ko je drugog mišljenja, onda se vade izjave, dakle selektivno se objavljuju. Ja ću reći sada i nešto što je moje lično iskustvo. Bio je gost na Radio-televiziji Republike Srpske sadašnji njen premijer. Išao je dolje kajron sa sms porukama gledatelja i ja sam poslala poruku zato što sam gledajući tu emisiju zaista bila jako iznenađena porukama koje se objavljuju. Poruke su bile fašističkog sadržaja i veličale su Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Poslala sam sms po svim uputama koje tamo postoje i dobila vrlo brzo odgovor: „Vaša poruka nije adekvatno napisana i ne može biti objavljena.“ Dakle, ta poruka je došla. A moja poruka je glasila: „Vi ste javni servis i smatram da ne smijete objavljivati

poruke fašističkog sadržaja. Neka vas bude stid zbog takvih poruka.“ To je bio sadržaj moje poruke. Možda Mira za to ne zna kao direktorica programa.

Mira Lolić-Močević: Ne znam, zato što to nama radi operater, ne mi. Nego firma koja je iznajmljena, ne Televizija.

Borka Rudić: Da, ali je prošla poruka... Ono što sam ja htjela reći, ne sada da govorim da su ovi dobri a ovi loši, jer nije crno-bijelo sve ovdje kod nas, vezano je dakle za činjenice s kojima se mi suočavamo, za vještu manipulaciju određenim izjavama i za ciljani izbor gostiju koji neće kazati nešto što neće biti, je li, podobno. Dakle, nije to problem samo Radio-televizije Republike Srpske, to je problem generalno medija u ovoj zemlji, jer oni su uvijek podjeljeni: oni tamo su gori, a mi smo kao dobri.

Rade Radovanović: Još jedna replika.

Eldin Hadžović: Eldin Hadžović, magazin Dani. Dakle, ono što sam htjeo da kažem takođe je na fonu ovoga što je kolegica Rudić rekla. Dakle, ne bih da sada upućujem direktne kritike gospođi Lolić-Močević, ali se zapravo radi o tome da je ona kazala jednu odličnu stvar kada je rekla da treba pustiti stručnjake da govore. Međutim, obično se dešava da se o tome u stvari izjašnjavaju uglavnom političari. I odlično je što je, recimo, pomenut slučaj presude Međunarodnog suda pravde. Kada je konkretno RTRS u studio doveo tri člana iste stranke, znači Dodikove stranke - Dodika, Milana Jelića i Igora Radočića, da, je li, tumače presudu, a mislim da su negdje bile puštene izjave političara iz Federacije, pošto vjerovatno nisu mogli da ih dovedu u studio...

Mira Lolić-Močević: Izvini, moram samo malo. Za tu emisiju smo zvali sve članove Predsjedništva BiH....

Rade Radovanović: Uključite, molim vas, mikrofona, oprostite kolegice. Važi za sve, zato što je bitno. Ne može se drugačije zabeležiti.

Eldin Hadžović: Da, ja vjerujem da ste ih vi pozvali, ali je u konačnici bilo to da imamo tri čovjeka iz iste stranke koji su i u toj emisiji vrlo aktivno negirali genocid. I to je bilo u istom danu, dakle, kada je presuda Međunarodnog suda pravde donešena, tako da ne znam o čemu bi sad još mogli da pričamo što se tog revizionizma tiče. On je jako zastupljen, to je...

Rade Radovanović: Eldine, je li to bila replika? Dobro. Bićeš ti u prilici još da govoriš. Imamo li još replika? Dobro. Šeki Radončić.

Šeki Radončić: Replika.

Rade Radovanović: Pa to sam i mislio, zato te prozivam.

Šeki Radončić: Nekako sada dolazimo na ključnu stvar. Presude koje služe revizionistima, tako da kažem, odnosno kako se presude zloupotrebljavaju od strane ljudi koji hoće da revidiraju prošlost. Govorim o sužavanju prostora nama novinarima. Izvinite, ja odlično znam ko je Šljivančanin. Monitor ga je obilježio 1991. i 1992. godine. On će biti osuđen na pet godina ili sedam, nebitno. Imamo sljedeću situaciju. Dakle, te presude Međunarodnog suda oko genocida u Srebrenici ostavljaju prostor ljudima koji hoće da prekroje istoriju. I sada ću vam reći. Liga humanista je dodjelila ordenje Milu Đukanoviću i Svetozaru Maroviću kao humanistima, molim vas. Zna li što je rekao Zdravko Šurla, sekretar lige, kada smo mi podigli veliku buku oko toga, kada smo se organizovali? On je rekao: „Zna li što, gospodo, ja sam lično kontaktirao sa gospođom Karlom del Ponte. Njih dvojica nisu osumnjičeni za bilo koji zločin u Hagu te ih mi možemo proglasiti humanistima.“ Molim vas! Ali to je sva suština priče. Ja sam prozvao Tomislava Kovača. Znamo da je bio vršilac dužnosti ministra policije u trenutku kada je Srebrenica klana, a znamo da je opet Međunarodni sud pravde u Hagu upravo rekao da je organ koji je vršio genocid policija Republike Srpske. On je najavio tužbu protiv mene i protiv Monitora, a protiv kolege Petra Komnenića je podneo tužbu. Dakle, hoću samo da skrenem pažnju da je revizija, naravno, počela od prvoga dana od kada su počeli i zločini. Međutim, sada dolazi stvarno situacija gde se svi pozivaju na presudu. I sad ja imam veliki problem da pomenem u svom tekstu nekog trećeg koji je učestvovao u zločinu na Ovčari ili u Srebrenici ili bilo gdje jer nije procesuiran i protiv njega se ne vodi, što je najgore, nikakav krivični postupak. I sada opet dolaze mediji u funkciji revizije. Evo, usput da vas

obavjestim na preporuku Mirsada Tokače, podjelićemo po jedan primjerak „Karnevala“. To je film o kojem je Nataša govorila, o tome kako sada mediji revidiraju. Branko Vojičić, glavni i odgovorni urednik Televizije Crne Gore neće „Karneval“ da prikaže na Televiziji Crne Gore. Neće. Kaže: „Još su rane svježe.“ Što je najgore, čovjek je bio moj kolega u Monitoru svih ovih godina i do prije tri-četiri godine se časno držao. Napisao je sjajno svjedočenje o napadu na Dubrovnik. Prešao je sada kod Mila Đukanovića, odnosno kod režima i Branko Vojičić sada ne da. I šta smo mi napravili? Mi smo, da bismo probili tu blokadu, odlučili da ovaj film podelimo. Vijesti i Monitor su štampali ovaj film kao DVD, dobićete te primjerke, i tako smo probili medijsku blokadu. Štampali smo ga u 30.000 primjeraka, pa smo to podjelili. Znači, mi kao novinari smo u takvoj situaciji, umjesto da imamo javni servis. Ja sad baš molim kolege iz javnih servisa koji su ovdje, dobiće film, ako su zainteresovani, mi ćemo ga veoma rado ustupiti. Ne, to će producenti. Ja sam samo autor. Mislim, mi besplatno nudimo. Samo sam dakle htio još nešto reći, ima ona izreka koja kaže: „Što se gavran više pere, sve je crniji i crniji.“ Međutim, kada je revizija u pitanju, stvarno sam popio dvije tužbe i dva suđenja samo što sam rekao istinu. Ljudi nisu bili osuđeni. General Strugar tada nije bio osuđen, Kilibarda nikad nije osuđen. Jednostavno, zato se ja stalno borim da se stvarno procesuiraju, ne samo novinari ratni zločinci, nego i oni koji su klali. Hvala. To je bila replika.

Rade Radovanović: Hvala tebi. Senka Vlatković.

Senka Vlatković: Nije bila replika. I ti jako dobro znaš da nije bila replika. Evo ovako. Mislim, mi mnogo kukamo. Ali majke mi, mnogo kukamo. Ja ovde verovatno spadam u najmlađe. Mislim, ne znam, ljudi, o čemu pričate. Prvo – istoričari o istoriji, kao lekari o medicini. Pa evo ovako: ja sam gotovo svršen lekar i ne pričaju lekari o medicini ni o bolesti. Ne, o tome pričaju oni koji su bolesni, znate. A lekari rešavaju probleme. E sad, to je jedan problem. Novinari prave istoriju. Ljudi, novinari je delimično prave. Kada, evo tu je kolega istoričar, uzmete izvore iz ranijeg perioda, perioda pre Drugog svetskog rata, vi ćete kao istorijske izvore uzimati i novinske izveštaje. Pa onda ne možemo da kažemo da novinari treba sada da suprotstave, ovako, dva mišljenja, pa sad vi odlučujte. A onda u sledećoj rečenici kažemo: „Znate, mi imamo 50 posto ruralnog stanovništva koje to ne može da razume.“ E, pošto novinari prave istoriju, ja mislim da moraju da imaju svoj stav. Mislim stvarno, moraju da imaju svoj stav i ima i da odgovaraju za svoj

stav. Znači, govorili smo o tome da nisu odgovarali za svoje stavove. E, moraju da imaju svoj stav i ukoliko je pogrešan, ratnohuškački ili ne znam kakav, moraju za to i da odgovaraju. Suprotstaviti dva mišljenja apsolutno ne znači ništa. Pa ne, ja ne znam šta znači... Ja se strašno svađam da nema pogrešnih stavova. Ja se strašno svađam sa svojim kolegama kada mi kažu: „A gde ti je druga strana?“ Koja bre druga strana? Ma koja druga strana? Ljudi, postoji 17 strana o nekim stvarima, postoji jedna istina, pa onda i jedna strana. To suprotstavljanje mišljenja, „ovaj misli ovako, onaj misli onako, pa sad vi odlučujete“, dovelo nas je do ovde gde smo sada. Nema šta o tome da se odlučuje. Onda u međuvremenu postoji jedna kuhinja koja sve vreme kuva sa raznih strana i onda nema suprotstavljaja dva mišljenja, znate. Nego je jedno javno mišljenje jer je ta kuhinja to već skuvala, a ovo drugo mišljenje mučeno tako s vremena na vreme prođe negde, da bi novinari mogli da kažu: „Ja sam imao dva mišljenja, znate.“ I to vrlo često naši tabloidni novinari vole da kažu: „Nemoj tako, pa ja sam imao oba mišljenja.“ Rekoh: „Au, dobro.“ E, tu dolazimo do standarda profesije. Ne znam šta su standardi profesije, ja znam da nemamo pravo na ratno huškanje, nemamo pravo na govor mržnje, nemamo pravo na pozivanje na ubistvo. A to onda nisu standardi profesije, već je to prosto poštovanje građanskih i ljudskih prava. Znači, to je najobičniji moral i poštovanje ljudskih i građanskih prava i onda nema problema ni sa standardima. E sad, ono što me takođe u ovoj celoj priči vrlo često i kod mojih kolega na poslu nervira, to je kad mi kažu: „Znate, on je optužen.“ I sad ja vrlo često insistiram, ja pratim pravosuđe, da su neki ljudi optuženi i da treba da napravimo distancu, oni su još uvek samo optuženi. Međutim, kada su Karadžić i Mladić u pitanju, pa i Slobodan Milošević, da li treba da kažemo danas da je Slobodan Milošević bio optužen za ratne zločine, pa je eto, igrom slučaja umro, pa sad mi ne znamo, u stvari, da li je on bio diktator i da li je odgovoran za ratne zločine? Pa to će se desiti i sa Karadžićem, ljudi!

Mira Lolić-Močević: Ako se desi, zaslužio je. Nije pitanje u tome, ja se...

Senka Vlatković: Ali nije pitanje... Jeste pitanje u tome. Ne, ljudi, jeste pitanje u tome. On jeste ratni zločinac i ja mogu da kažem za nekoga ko je optužen sada da je ukrao neke pare: „Pa dobro, vратиće se, neće, nekom upropastiti život“, ali ovde su ubijeni ljudi. Ljudi, ovde su hiljade ljudi ubijeni a on je bio čovek na toj poziciji. On je ratni zločinac. Da li će to njemu da se dokaže ili ne dokaže, to me sad već savršeno ne interesuje ili da li je on sklapao paktove sa Amerikancima ili nije sklapao paktove sa Amerikancima. Ljudi, mi moramo da znamo da postoje ljudi koji su

faktički formalno odgovorni za neke stvari. I ne možemo da poistovećujemo Radovana Karadžića i Ratka Mladića sa bilo kojim drugim kriminalcem. Ja prosto ne mogu da ih poistovetim. Ja sam pripadnik tog naroda i ja ne mogu. Za mene ne postoji mogućnost da izgovorim „optuženi za ratne zločine“. Što se mene tiče, ako već moram da se ograđujem, onda su oni najtraženiji haški begunci koji Srbiju drže u zatvoru. Pa eto, ako nisu krivi za ratni zločin, krivi su za to što ja nikada nisam videla London, Pariz, Njujork. Što se mene tiče, to je ogromna krivica.

Rade Radovanović: Hvala Senka. Vidim da sada krećemo u jednu jako zanimljivu i važnu temu, to je presumpcija nevinosti, je li tako? Neću da predlažem nikakva solomonska rešenja. Možda ovako, Šeki i ja smo malo iskusniji, Nadežda Gaće, koleginica i tako, iskusnije kolege... Mi novinari ne smemo da presuđujemo ko jeste a ko nije kriv. Ali možemo, Senka, mislim...

Senka Vlatković: Ja iznosim svoje mišljenje.

Rade Radovanović: Možemo reći, ne samo na osnovu svoga mišljenja nego i na osnovu onoga gde su bili i šta su radili, da su neki ljudi zločinci u svojim izveštajima i ostalo. Mislim na Radovana Karadžića, mislim na Mladića, mislim na sve druge. Dakle, ja ne presuđujem njima da su oni krivi, ali jesu počinili zločine jer su stajali iza zločina. Nisam siguran da sam baš potpuno u pravu, ali ja sam to tako radio u praksi. Kolega Eugen Jakovčić. Možda će uneti...

Gordana Petrović: Izvinjavam se, može li replika, jedna najkraća replika? Ne mislim ni na tebe ni na većinu kolega ovde. Samo, put od legalizma do legizma strašno je kratak, o pretpostavci nevinosti. Hvala ti.

Rade Radovanović: Ma, u redu je. Samo, „zločinac“ nije pravna kategorija, nego samo „jeste kriv, nije kriv“. Eugen Jakovčić.

Eugen Jakovčić: Ja ne znam koliko će se ovo što ću ja sada reći uklopiti u ovu našu raspravu ali meni je...

Mirsad Tokača: Samo jedna stvar. Ni Hitleru nije presuđeno.

Senka Vlatković: Nikada nije presuđeno...

Šeki Radončić: Ali mislim da je glupo reći ispred Hitlera ili staviti da je bio ratni zločinac. Nije ni Pol Pot.

Rade Radovanović: E sad bih počeo od sebe, Dejana, evo nakon Eugena si ti pa Nađa, pa Dinko. Ne podsećam na ručak. Naprosto ja mislim da je ovo jako zanimljivo. Pa ješćemo, šta da vam kažem.

Eugen Jakovčić: Ne, ja ne znam koliko će se uklopiti ali možda... Sve ove teme su, naravno, vrlo teške i sada tu dolazimo na onaj teren koliko su one zapravo medijski atraktivne. Nisu medijski atraktivne. Činjenica je da je ovo što se sada dogodilo s Vukovarom zapravo udarna tema u našim medijima. Ali meni je bitno jedno svoje iskustvo, koje je meni negdje dalo satisfakciju u praćenju svih ovih procesa suočavanja s prošlošću, zapravo jedna emisija kada zapravo nisam znao kako odgovoriti na cijeli onaj kaos koji se odvijao u jednom također zanimljivom slučaju. To je slučaj Glavaš. Taj cirkus koji je trajao, zapravo i nije imao kraja, i onda sam nekako dogovorio s Vesnom Teršelič da dođe u emisiju i da na neki način pokušamo dati odgovor. I taj Vesnin odgovor i pristup zapravo u toj emisiji je meni bio sjajan i on je odudario zapravo od svih emisija svih tih dana, pristupa toj temi i cijeloj toj trakavici, gdje je zapravo Vesna, i čini mi se da je to bilo jako dobro prihvaćeno, odgovorila da su ti procesi suočavanja s prošlošću vrlo teški, pionirski na ovom prostoru i da zapravo i puno starije demokracije imaju velikih problema i pucaju zapravo na tim temama. Meni se možda u tom momentu činilo vrlo bitno da to čuju gledatelji i da znaju da sve te rasprave, da li je odvjetništvo diglo ili nije optužnicu, garaža, kako to javno predstavljamo, selotejp ili ne znam šta, da taj svojevrstni kaos u tom momentu koji se stvorio ima neku svoju logiku i da on zapravo nas teše u tom procesu. I nas novinare i Tužilaštvo i pravosuđe i javnost. Možda bi dobro bilo da zapravo tako prihvatimo sve ove procese a da ne ulazimo u analize ko, šta, gdje, kada. To su naprosto procesi koji su jako teški sami po sebi i koji se ne mogu ni sa čim usporediti tako da zbog toga i proizlaze sve ove različite rasprave i različiti pristupi. Ali slažem se da medijski prostor treba otvoriti, da to jesu naprosto medijski atraktivne teme. Vrlo kratko. Ne znam koliko sam se uklopio sad.

Rade Radovanović: Iskren da budem, mislim da nisi, ali dobro, biće prilike u nastavku naše diskusije.

Dejan Anastasijević: Dve-tri vrlo kratke stvari.

Rade Radovanović: Dejane, nastavi.

Dejan Anastasijević: Pošto je ovo ipak profesionalni skup. Mislim, obraćam se kolegama i samo uočavam neke česte greške. Konkretno recimo, Šeki, kada se radi o tim zloupotrebama, toga će biti, ali, ljudi, mi novinari smo, pre svega, jako često skloni da suđenja i za obične i za ratne zločine gledamo kao na utakmicu. Razlika je velika. To nisu utakmice, ne samo zato što se radi o mnogo ozbiljnim stvarima i što to nije igra nego i zato što je u utakmici na kraju samo rezultat važan. A u suđenju, u sudskom procesu, nije samo veličina kazne sve što se meri. Konkretno, u Ovčari je ipak nešto postignuto, a to je da je nesumnjivo utvrđeno da je izvršen jako težak zločin i to niko neće moći da spori, bez obzira na visinu kazne za Mrkšića ili Šljivančanina ili oslobađanje Radića, jer visina kazne može biti odlučena stvarima koje nemaju mnogo veze sa suštinom stvari. A suština je da je u Ovčari izvršen težak zločin. Kada se radi o onome što koleginica govorila, mnogo primećujem ljudi, a to je nešto što je i Senka pokušala da objasni, to se uči u svakoj školi novinarstva: razlika između objektivnosti i nepristrasnosti. To su dve različite stvari, a kod nas se često brkaju i od novinara se zahteva da on bude po svaku cenu nepristrasan, a to ne mora da bude isto.

Mirsad Tokača: Neutralan, neutralan.

Dejan Anastasijević: Razlika je, to jest nepristrasnost se tumači, ili objektivnost, kao neutralno. Znači, obično kada predajem na nekim kursevima novinarstva, ja uvek kažem kada se radi o zločinu da se tu ne sme biti neutralan, zato što postoji žrtva. Mora se biti pristrasan i mora se biti na strani žrtve. To je moralna obaveza, a ne samo profesionalna. I uvek kada dajem ilustraciju, ne govorim o ratnom zločinu, ali suština je ista, nego govorim o silovanju. Znači, ako sam napisao tekst u kojem sam žrtvi silovanja i napasniku dao potpuno isti prostor, pa sad ona meni kaže: „On

je meni ovo, ono“, a onda on kaže: „Pa ona je ovakva i onakva“, i puštam čitaoca ili gledaoca da sami donesu zaključak, tako nešto bi nezamislivo bilo kada se radi o običnom zločinu silovanja. Ili da dovedem njega i nju pred kamere u isti studio, da svako kaže šta misli, neka gledaoci odluče, a onda kad izađu, on će nju... Ali, nažalost, dešava se to svaki dan na svim našim slavim talk show emisijama, televizijama. Tačno je, ima više istina. Tačno je, ima stvari o kojima se može raspravljati. Ali, ljudi, da li bi ikom palo na pamet da pravi televizijsku emisiju tipa „Silovanje - mit ili stvarnost“? Pošto postoji ona teorija koju mnogi zastupaju da silovanje ne postoji, ako žena neće, to ne može da se desi. Međutim, kada se radi o ovakvim mnogo ozbiljnijim zločinima nego što je silovanje ili kada su silovanja masovna u smislu ratnog zločina, to je kao OK.

Rade Radovanović: Ne, ako mogu da vas...

Mirsad Tokača: Lapsus si napravio...

Dejan Anastasijević: U čemu je? Molim? Pa ne...

Mirsad Tokača: Rekao si...

Rade Radovanović: Tvoja kvalifikacija da ima ozbiljnijih zločina od silovanja izazvala je reakciju...

Dinko Gruhonjić: Od individualnog silovanja, to je hteo da kaže...

Dejan Anastasijević: Mislim da krivični zakon pravi neku razliku.

Rade Radovanović: Ja mislim da sam te razumeo, ali mislim da se možda nisi izrazio na najbolji mogući način.

Dejan Anastasijević: Ja govorim u zakonskom smislu. Dobro. Loše sam se izrazio. I sasvim na kraju, sasvim na kraju presumcija, čuvena presumcija nevinosti. To opet treba ljudima izgleda stalo objašnjavati. Ona važi samo za učesnike u sudskom postupku, a za novinare važi samo tokom

praćenja sudskog postupka. Znači, ako pokrивam suđenja, zaista ne mogu da kažem: „Ovaj čovek je kriv.“ Ako izveštavam sa suđenja. Međutim, svakome ko mi u Srbiji kaže da je Milošević umro nevin, ja kažem: „OK, potpisujem, samo ako ti potpišeš da je Pavelić isto umro nevin i da su sad njih obojica u raju.“ Kaže: „Kako možeš da kažeš za Pavelića tako nešto?“ A kako ti možeš za Miloševića? A ni jednom ni drugom nije suđeno. Prema tome, presumpcija nevinosti ne obavezuje učesnike u javnoj raspravi. Ona obavezuje učesnike u sudskom procesu i novinare koji ga prate i tu je tačka. Hvala.

Rade Radovanović: Hvala tebi. Nada Gaće, pa kolegunica Mira Lolić.

Mira Lolić-Močević: Ja se izvinjavam. Možda nisam bila jasna ili me niste slušali od početka. Prvo što sam ja rekla, rekla sam sljedeću stvar. Upisala sam novinarstvo iz velike ljubavi, smatrajući da je to vrlo slobodoumna profesija i da sam ja uvijek svoju slobodu, sebe kao čovjeka, svoju slobodu kao novinara gledala kroz slobodu drugog čovjeka. To sasvim normalno podrazumjeva sve ovo što smo kasnije rekli. Normalno da neću opravdati neke stvari, ali isto tako u našoj profesiji postoje standardi. Sada tu treba paziti, poštujući standarde profesije, ljudsko opredjeljenje, opštu potrebu ljudi za slobodom, potrebu javnosti. Mi novinari na toj stazi imamo vrlo, vrlo bitnu ulogu. I tu ulogu ćete ispuniti ako se budete držali profesije i to novinari koji su odškolovali da se tim bave. Ja sam uvijek pristalica toga, pa me dočekali na nož, nisam zaludno učila tu žurnalistiku. Četiri godine nauku izučavala. Nisam studirala medicinu, to me nije interesovalo. Nisam otišla sad da se bavim medicinom jer to ne znam. Ja ne znam ni istoriju, ono što znam je novinarstvo...

Rade Radovanović: Kolegнице, oprostite, mislim da je to malo irelevantno za ovu diskusiju.

Mira Lolić-Močević: Ne, ne. Zašto? Ja imam osjećaj da me u potpunosti u nekim stvarima ne razumjete.

Senka Vlatković: Informacija radi, ja sam studirala i novinarstvo.

Mira Lolić-Močević: Ma ne, studirala sam ja i politikologiju, pa onda dođete u situaciju da završite, da vas interesuje. Nije to bitno. Znači, ja cijenim i hoću uvijek čuti drugo mišljenje. Šta je nama cilj ovih regionalnih konsultacija? Koji su to instrumenti kojima ćemo doći do nekog cilja? Hoćemo li govoriti o realnosti u Bosni i Hercegovini, u Srbiji, u Hrvatskoj? Ja mislim da su javni emiteri u Bosni i Hercegovini došli daleko dalje nego javni emiteri u drugim zemljama. Da smo uradili, između ostalog, mnogo više. Nažalost, naša televizija, zbog nekih ljudi pomenutih ovdje, bila je jedina kuća koja je imala međunarodnog supervizora koji nam je rekao: „Ovo ne, ovo da. Kada govirimo o činjenicama, radite ovako, to su evropski standardi.“ Pa su nam dali te evropske standarde. Znači, svako od nas morao bi poznavati konkretnu situaciju u određenoj sredini i normalno u mediju da bismo rekli da se radi ili ne radi. Priča o profesionalnim standardima, da li je to bio jedan od crnogorskih časopisa... Evo, kada smo spomenuli Filareta, činjenica je da je vladika, da je štrajkovao, da to nije uobičajeno za nekog vjerskog velikodostojnika i da je štrajkovao na granici Crne Gore, koja mu nije dala da uđe, a pri svemu tome je krila druge osumnjičene za ratne zločine. E, to je bila puna informacija i onda je trebalo dalje razrađivati.

Rade Radovanović: Hvala vam. Podsećam samo da imamo nastavak...

Mira Lolić-Močević: Sve činjenice treba iznjeti u javnost.

Gordana Petrović: Samo je redosled činjenica bitan.

Mira Lolić-Močević: To je tačno. Ako si profesionalac, to ćeš uraditi.

Rade Radovanović: Podsećam da imamo nastavak razgovora posle 15.00 sati, sa temom *Uloga novinara u stvaranju klime za javno priznanje činjenica i odgovornosti za počinjene ratne zločine*, tako da možete nastaviti svoju misao i u toj prilici. Nada Gaće i Dinko Gruhonjić, pa bismo završili. Molim vas, nije završeno. Molim vas za strpljenje još desetak minuta.

Nadežda Gaće: Dok Rade ne kaže da je završeno....

Rade Radovanović: Nadežda Gaće mora da govori, on je predsednica NUNS-a, a ja sam član te organizacije. Hvala vam.

Dinko Gruhonjić: Mi smo vas osnovali, pa moramo i mi.

Nadežda Gaće: Malo sutra si ti nas osnovao.

Dinko Gruhonjić: Nisam ja, nego Mile Isakov.

Nadežda Gaće: Ovo se mora shvatiti kao Radetova duhovitost da olakša naš odlazak na ručak. A ja ću vas samo jednu stvar zamoliti. Pogledajte me i zamislite da li me možete zamisliti bez kose, bez noge, bez ruke. Nadam se da možete. Možete li me zamisliti bez mišljenja?

Rade Radovanović: Teško.

Nadežda Gaće: Teško. E pa, zašto sad ovo govorim? Zato što mislim da se nama protura ta priča da se sada čuju obe strane i neka lažna objektivnost. Nju smo slušali 15-20 godina, ne mi koji ovde sedimo. Govorim sada o srpskom narodu koji je apsolutno bio prepariran i apsolutno mu je bio ubačen pogrešan virus u glavu, nacionalistički, šovinstički, i već da ne nabrajam sve to. I sad, znači, ponovo mi zamaglujemo priču i onda kažemo: „Ako će, na primer, Nadežda Gaće ili Rade ili Nataša Kandić da gostuju, da bi ona mogla da kaže svoj stav, onda nasuprot njih mora biti, uzimam potpuno nebitna imena, nisu oni najgrozniji, Brana Crnčević, Milijana Baletić ili Vučelić, čuveni generalni direktor. I sad ja moram s njim da budem u studiju i da se s njim objašnjavam i da pokazujem da postoji neka druga strana. Ma ne, to je i dalje nastavak njihove strane, a ne naše strane. I mi smo tu ponovo u poziciji gubitnika i tu priča o obe strane, pa onda neka narod prosudi, i to je bavljenje lažnom objektivnošću. I moram da vam kažem da zaista imam osećaj mučnine u želucu. A nije mučnina ni od hrane, ni od bilo čega, nego od prezrenja koje posedujem prema tim ljudima i onima koji nastavljaju da zagovaraju takve teze. U poslednjih 20 godina, ovo mi je poslednja rečenica, ja sam bivši televizijski novinar i umem brzo da govorim, i u Srbiji a znam i u Hrvatskoj i u Bosni i u Makedoniji nastalo je niz knjiga, niz serija, jer se nije 20 godina ćutalo.

Samo kad bismo sve to pokupili i hteli da krenemo tragom dalje, mi bismo imali i svoj tok i svoju stajnu tačku i svoj pravac.

Rade Radovanović: Dinko Gruhonjić i kraj rasprave za ovu priliku.

Dinko Gruhonjić: Ja odustajem od dugačke debate. Samo ću vas na kraju...

Rade Radovanović: Hvala...

Dinko Gruhonjić: U prilog razbijanja stereotipa i u prilog razbijanja tih revizionista, ispričaću kratku anegdotu koju mi je juče ispričao Mirko Đorđević. Ne znam da li vam je poznato da je Dobrica Ćosić izbačen iz drugog razreda srednje između dva svetska rata. Zna da ga u javnosti zovu Kalemar? On je zaista išao u srednju školu, srednju poljoprivrednu školu, i negde u maju neke izmeđuratne godine izbačen je bez daljeg prava upisa u bilo koju srednju školu u Srbiji. Zašto? Zato što je kao mlad skojevac željan dokazivanja, gađao mučkovima vladiku Nikolaja Velimirovića. Eto, pa prijatan ručak.

Nadežda Gaće: Otac srpske nacije.

Rade Radovanović: Samo da vas za kraj ove naše priče obavestim da nastavljamo u 15.30 časova. To je, dakle, malo pomeranje u odnosu na predviđeni plan, ali biće jasno zašto. Idemo na ručak, pa u pola četiri nastavljamo sa razgovorom.

Uloga novinara u stvaranju klime za javno priznanje činjenica i odgovornosti za počinjene ratne zločine

Moderator: Vesna Teršelič, Documenta

Vesna Teršelič: Podsjetiću sve nas na priznanje Mire Bajramovića za zločine u Pakračkoj poljani koje je prvi put izneseno u Feral Tribunu 1997. I to je bio jedan vrlo važan trenutak za istraživačko novinarstvo u Hrvatskoj, a rekla bih i za medije generalno. A i važan trenutak u kojem je javnost

imala priliku to čuti. Doduše, fenomen koji smo tada pratili jeste da su to stidljivo prenele neke dnevne novine i da je trebalo više godina da se zapravo svi mediji počnu ponašati kao da je to priznanje doista i izrečeno. Dakle, od trenutka kad je priznanje objavljeno u časopisu s nešto manjim tiražem do onog trenutka kada je ponovo to Jutarnji List tiskao u velikoj tiraži ipak je bilo potrebno nekoliko godina. To da neko nešto iskaže, pa čak i da iskaže na hrvatskoj televiziji, još ne znači da su svi to čuli, a kamoli da su svi to prihvatili. A posebno ne znači da je automatski neko ko je bio u vezi s nekim ko je priznao isto tako spreman preuzeti odgovornost za zločine. Pa i sam Miro Bajramović je kasnije povukao svoje reči i rekao da nije rekao to što je rekao, što se inače događa u suđenjima za ratne zločine. Drugo bitno priznanje koje bih htjela spomenuti jeste priznanje Biljane Plavšić, u jednom drugom kontekstu, u kontekstu suđenja pred Međunarodnim kaznenim sudom. Mislim da je to isto jako bitan trenutak i tu ću citirati Mirsada koji je juče u Tuzli rekao da bez obzira na to kakva je bila kazna, ono što će ostati za povijest jeste činjenica da je Biljana Plavšić priznala zločine i preuzela odgovornost. Kazna je bila neadekvatna, ali ipak nije izostao utjecaj na društvo u celini. I mogu spominjati i neka druga priznanja, ali možda je bolje da ostavim to vama. Kao drugu grupu u ovom uvodnom dijelu spomenula bih javne isprike, čisto da se svi sjetimo da je posle demokratskih promena i u Srbiji i u Hrvatskoj uslijedio niz javnih, manje-više općenitih isprika i žaljenja od strane predsjednika ili premijera. Pomenuću ispriku Marovića, pa Mesića, pa kasnije Tadića, pa Đukanovića. Ja bih rekla da su mnogi tad bili nezadovoljni jer isprike nisu bile sasvim precizne, ali opet mislim da su one važne utoliko što smo ih ipak očekivali, i kao građani i kao građanke i društva. Naravno da nisu zadovoljile naša očekivanja, ali je bitno da su se one dogodile. No ne možemo reći da je to puno preuzimanje odgovornosti, posebice stoga što pomenuti predsednici nisu vodili našu zemlju u vreme kada su počinjeni najteži zločini. I da stvari budu kompliciranije, i u takvim kompliciranim okolnostima živimo, ni predsednik Milošević ni predsednik Tuđman ni Alija Izetbegović više nisu živi. Dakle, naprosto sam htjela podsjetiti sve nas na neka konkretna priznanja, na neka konkretna preuzimanja odgovornosti i neke javne isprike, da bismo se mogli konkretno zagledati u ta pitanja i vidjeti što je mogući doprinos ili već sadašnji doprinos novinara u stvaranju ozračja da bude više javnih priznanja, činjenica o zločinima i preuzimanja odgovornosti za zločine. Kad kažem „priznanje“, mislim dakle na priznanje u kontekstu kazne i odgovornosti, ali mislim i na preuzimanje i političke odgovornosti, pa i etičke odgovornosti. Evo, ovo je prilika da pokušamo vidjeti kakvi bi to koraci

od strane novinara mogli biti da ozračje za priznanja i preuzimanje odgovornosti bude bolje nego što je sada. Imate riječ. Igor Mekina.

Igor Mekina: Ja se izvinjavam zbog kašnjenja i zato ću sada pokušati da nadoknadim ono što sam propustio ranije. Što se tiče te teme, mislim da naravno novinari mogu mnogo da učine sasvim konkretno. I tu imam jednu digresiju, odnosno možda se malo ne slažem sa svojim prethodnicima koji su govorili o jednoj i drugoj strani priče, o tome kako zapravo to nekako nije važno. Ja mislim da jeste važno. Ja mislim da jeste važno uvek pokazati jednu i drugu stranu priče i imati jednog i drugog sagovornika, jednog i drugog u nekom sukobu, jer niko nema monopol nad istinom. Nikad ne znamo kad smo zapravo pogrešili. Možda sada mislimo da imamo neko istorijsko viđenje budućnosti, kao što su mislili lenjinisti nekad, da znamo šta je zapravo prava stvar a šta nije. A nije tako to jednostavno. Da toga nije, da se ne razgovara uvek sa drugom stranom, recimo nikad se ne bi razgovaralo sa oficirima JNA u Sloveniji, a to se radilo i mislim da je bilo potrebno da bi se posle sukoba 1991. godine utvrdilo da, naravno, nije bila samo Jugoslovenska narodna armija koju smo tada, recimo i u Mladini i drugim novinama napadali, kriva za neke stvari, nego je i obrnuto: da je i slovenačko ministarstvo odbrane proterivanjima, time što nije dala da se otkupe stanovi, što su svi ostali drugi građani Slovenci mogli da urade, tu organičavalo i sputavalo njihova prava. Da su porodice ostale bez mogućnosti da se nađu sa svojom familijom u okviru iste države, da su im najviši državni predstavnici govorili: „Možete vi to i napolju, nije problem nikakav, izvolite, nađite se u Mađarskoj“, i tako dalje. Dakle, svega toga ne bi bilo i to je nešto što se dešavalo u Sloveniji i što se i otkrivalo. Naravno, daleko manje od nekih zločina koji su kasnije počinjeni na području bivše Jugoslavije, južno od Slovenije. Mislim da je to ipak važno, da su to neki mali koraci koje novinari mogu da urade. Reći ću vam recimo jednu konkretnu priču. Vi znate za „izbrisane“. Jedna sasvim konkretna priča čoveka koji je zaustavljen od strane slovenačke policije i nije imao dokumenata, a bio je stanovnik grada Celja. Bio je predat na graničnom prelazu Vinjane u BiH, inače je bio iz Prijedora, gdje se još uvijek vodi kao nestao i najverovatnije je ubijen. Dakle, problem „izbrisanih“, ljudi koji su izgubili status stalnog stanovnika Slovenije, mogao je da dovede u nekim slučajevima i do smrti tih ljudi. Dakle, o tome naravno treba govoriti i mediji u Sloveniji su tada pred tim bili otvoreni. Ali to nije uvek lako i mi se suočavamo čak sa jednom paradoksalnom situacijom da recimo u Sloveniji mediji trpe pritiske državnih organa koji na neki način preko kapitalskih povezivanja ili uz pomoć zakona o javnoj televiziji ograničavaju

slobodu štampe, zbog čega je sada više od 400 novinara potpisalo apel i poslala ga evropskim institucijama. Malo izgleda smešno što ja sad o tome govorim ovde na ovom skupu, ali to govorim zbog toga da bih vam na neki način pokazao zapravo da nikada ta borba za slobodu javne reči nije završena. I kada jednom vaše države uđu u Evropsku uniju, ta borba neće biti završena. I verovatno će biti potrebno još mnogo toga da biste se borili za slobodu javne reči. Ja bih čak možda predložio da napaćenim novinarima u Sloveniji, naravno situacija nije baš potpuno takva kao što je bila u vreme Miloševića pre 20 godina, ali novinarima koji imaju veoma ozbiljne poteškoće u obavljaju svog posla, možete pružiti podršku na ovom skupu jer nam je ta solidarnost svima potrebna, svi smo profesionalci koji radimo jednu istu stvar i borimo se svi, ja mislim, za iste ideale. Hvala.

Vesna Teršelič: Slijedeća se javila Borka Rudić. Ja sam sigurna da solidarnost neće izostati. Borka, izvolite.

Borka Rudić: Da, ja sam samo htjela da kažem da smo mi prije dva dana poslali pismo Društvu novinara Slovenije i sindikatu novinara Slovenije i da smo pozvali sve novinare u BiH da na web stranici potpisuju peticiju jer mislim da je jako važno da u ovom regionu jedni druge podržavamo i kad je riječ o ovoj temi o kojoj danas govorimo. I da je jako bitan regionalni pristup u izvještavanju o ovakvim temama, kao što je izvještavanje o ratnim zločinima, zato što su ljudi koji su ratovali na ovim prostorima, koji su bili u vojskama, žrtve ratnih zločina, iz ovih zemalja ili imaju familiju u onoj drugoj tamo zemlji, ili su krvno povezani, ili imaju prijatelje. Zbog toga je jako važna i profesionalna solidarnost u regionu i regionalni pristup u izvještavanju. Mirsad će poslije predložiti nešto o čemu smo u pauzi diskutovali. Ali mislim da ne treba zaboraviti da je ovo problem koji se tiče svih nas.

Vesna Teršelič: Puno hvala, Borka.

Nadira Avdić Vllasi: Ako mogu samo kratko na ovu temu?

Vesna Teršelič: Svakako.

Nadira Avdić Vlasi: Evo, prosto mi je došla inspiracija da iskoristim ovaj skup da kažem da mi možemo mnogo da uradimo i tako što nećemo na neki način novinarski priznavati granice među nama, nego ćemo ići, jedni drugima davati informacije, pisati onako kako su ti zločini činjeni u jednoj, drugoj, trećoj sredini i iz jedne, druge sredine i tako. Zašto kažem da sam dobila inspiraciju? Baš zato što viđam, ako je ovo gospodin Mekina, ne znam, možda sam ga videla nekad prije 20 godina. Dakle, Milošević je bio jak i mi smo bili tako nemoćni u to vreme, a zahvaljujući evo baš gospodinu Mekini, pa Šekiju, pa evo i gospodinu Duki, to je neka plejada ljudi koji su pisali kada je moj muž bio u zatvoru, kad je izgledalo nemoguće da on može dobiti bitku protiv Miloševića, ja mislim da je on tu bitku dobio zahvaljujući mojim kolegama i evo sad sam dobila priliku prvi put da im se i ovako zahvalim. Znači, možemo mi dosta toga uraditi i kad je reč o zločinima koji su počinjeni baš tako što ćemo međusobno sarađivati.

Vesna Teršelič: Puno hvala. Šeki.

Šeki Radončić: Ako neće niko, moram ja. Ja bih zahvalio naravno kolegama, ali bih nešto molio kolegu iz Slovenije. Nama treba mala pomoć, mislim nama novinarima u Crnoj Gori. Prije 15 dana direktor podgoričkih Vijesti je sačekao tako oko tri sata po ponoći na godišnjicu svojih novina i onda su ga neki tipovi polomili bejzbojkama, šipkama i tako. I sada, naravno, pošto se ja držim činjenica, njega je polomila familija Mila Đukanovića, biološka i mafijaška, kako je rekao Ivanović. Dakle, to ja ne tvrdim, to tvrdi Željko Ivanović. I ja razumijem da vi imate velikih problema i mislim da bi stvarno bilo dobro, ne znam da li to može sa ovoga skupa ili je već to strogo esnafsko pitanje kada su tako drastični primjeri u pitanju, da zbilja reaguju udruženja makar sa ovih prostora. Ja sam jako zahvalan Borki Rudić što je ona poslala jedno sjajno pismo podrške Vijestima, nezavisnim novinarima u Crnoj Gori. Pošto se gospodin Đukanović naravno našao jako uvrijeđen pa je za svoje duševne patnje i bolove tražio milion evra, tužio je Ivanovića i Ivanović će sada odgovarati. I htio bih iskoristiti priliku, zamolio bih u ime redakcije Vijesti, da ko god je zainteresovan od nevladinog sektora ili iz novinarskih udruženja sa prostora bivše Jugoslavije da prati taj proces, da se obrati podgoričkim Vijestima. Vijesti će platiti, odnosno pokriti troškove predstavnika nevladinih organizacija ili naših udruženja nezavisnih novinara. Eto, ja sam vam toliko samo htio reći. I još samo da vidim hoće li još neko da govori.

Vesna Teršelič: Možeš li reći nešto o ulozi novinara?

Šeki Radončić: Hoću. Što se tiče uloge novinara i stvaranje klime, mi možemo samo jedno napraviti, a to je da se držimo činjenica. Mi smo malopre govorili o slobodnom novinarstvu. Vjerujte, ja sam kao novinar napisao hiljade tekstova o Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću. Nikada nisam ni za jednog ni za drugog napisao da je zločinac, nema potrebe. Ako vi postavite tekst kako treba, ako vi postavite činjenice, ako citirate Tribunal, ako citirate žrtve, apsolutno nema potrebe da pojačavate svoj tekst epitetom „ratni zločinac“, bar ja tako mislim. Neću ništa više sad reći, ali želim reći da stvaranje klime za javno priznanje zločina i činjenica mora biti adekvatno stvaranju klime za zločine koju su novinari pravili uoči rata, tokom rata ili možda čak i deset puta jače da bi se popravilo zlo koje je napravljeno.

Vesna Teršelič: Hvala, Šeki. Vesna Kesić.

Vesna Kesić: Meni se čini da naš pokušaj da budemo fokusirani, egzaktni i stalno upućeni na činjenice i istinu može u jednom momentu izazvati problem da se dobije uvid u cijelinu problema. Već se u prošloj sesiji počelo govoriti o tome šta je to istina. Svi mi želimo izvještavati o „objektivnoj istini“, te i nama stoji to fantastično pitanje koje se uvijek pokreće kad je reč o suočavanju sa prošlošću, sa memorijom, sa historiografijom: Šta je to istina, šta su to činjenice? Kad je riječ o zločinima, ratu, proteklim traumatičnim i tranzicijskim događajima, onda naravno da ne postoji samo jedna istina i to nije samo pitanje različite percepcije različitih subjektivnih iskustvenih prolazaka, doživljaja i tako dalje. Naravno, za mene i ta činjenica i te istine moraju da izgledaju drugačije nego za nekoga ko je kroz cijelu priču prolazio ili je gledao iz Beograda. Naprosto, istina ima stotine slojeva. U najmanju ruku, kada se govori o ovoj priči suočavanja, onda znamo da postoji nešto što je povijesna istina, što uopće nije moguće lako ustanoviti, i da postoji nešto što je politička istina. Jer povijesna istina može biti ta da je neko iz Krajine tresnuo prvi projektil ovamo, ali ako se uzme u obzir šta je bila prethodna politička priča, to će onda izgledati sasvim drukčije. Postoji vojna istina, postoje na kraju krajeva i subjektivne istine. Zašto ja sad govorim te relativno banalne stvari koje su više-manje svima poznate? To je baš zato što mislim da se mi lomimo između toga da budemo profesionalci, a opet je pitanje šta to znači biti profesionalac. Kada mi neko kaže: „Mi trebamo stručno i profesionalno o tome izvještavati, dobiti

stručnjake i profesionalce“, onda se ja pitam da li sintagma „profesionalni ubojica“ isto odgovara priči o profesionalizmu. Šta je to profesionalizam? Profesionalizam nije lišen vrijednosnoga, ništa nije lišeno vrijednosnoga. A kad se počinjemo hvatati tih priča o tome kako prezentirati nešto što je izašlo van kroz, u najvećem broju slučajeva to su suđenja za ratne zločine, očito su to nekako najviše uhvatili, onda negdje zaboravljamo da smo djelatnici jedne oblasti, jedne sfere koja je užasno kompleksna i koja nevjerovatno ovisi o kontekstu. To je bio upravo slučaj ove male razmene koja se desila u prošloj sesiji, gdje ja vjerujem da svako tko ovde govori govori u najboljoj namjeri i apsolutno vjeruje u svoj profesionalizam i u svoje poštenje. Međutim, svako izvještavanje se događa u određenom kontekstu. Ja se isto nisam odazivala, godinama se nisam odazivala pa čak ni na „Latinicu“ do 2000. godine jer nisam željela ući u jedan kontekst i nisam mu htjela dati legitimitet. Recimo da to nisam uradila sve dok Denis Latin, kojemu ja jedinom priznajem obraz, nije rekao: „Da, ja sam u jednom momentu 1991-1992. radio sranja, ne znam šta mi je bilo.“ To je valjda jedini novinar u Hrvatskoj koji je priznao. Njegova je priča: „Pa bio je rat.“ Međutim, tu je bilo puno sranja, ja s tim želim izaći na stranu. To je nešto što Novak-Srzić nikad nije napravila i zato po meni nema pravo danas glumiti profesionalca i nema pravo dobiti položaj koji je dobila samo zato što je navodno dobra profesionalka. Po meni i nije dobra profesionalka, ali to je jedna druga priča. Prema tome, mislim da je isto negde naš posao ne samo da pokušavamo biti objektivni, istiniti i lupati glavom kroz zid i iznositi činjenice koje su nas u jednom momentu mogle stajati glave, nego da se užasno brinemo o kontekstu unutar kojeg postoje, odnosno da budemo vrlo politizirani u svojoj vlastitoj profesiji. Ne u smislu da politiziramo svako izvještavanje, nego da vrlo dobro vidimo u kojem kontekstu radimo, šta je to značilo biti novinar državnog medija, šta to znači biti novinar javnog medija, šta to znači biti novinar privatnog medija i do kuda idu istine o privatnim medijima i koje su istine u pitanju. Drugo, naša je isto tako obaveza da radimo na nekakvoj popularnoj medijskoj pismenosti. Naime, šta se trenutno događa u Hrvatskoj upravo sa ovim poslednjim suđenjima? Recimo, ja bih se čak usudila reći da je u Hrvatskoj na neki način uspostavljen jedan potencijalni sustav poštenog, fer suđenja. Mislim da je to bilo suđenje Norcu u Rijeci i nadam se, čini mi se da će to biti i ovo drugo suđenje Ademiju i Norcu u Zagrebu. O tome se izvještava, neke činjenice dolaze na videlo koje su apsolutno šokantne. Ja isto, koja sam se jako trudila za vrijeme rata da dobijem informacije koje nisu postojale u javnosti, saznajem sada za neke stvari za koje nikada nisam čula. Mislim da sam puno ljudi sretala koji su i imali veze recimo s Krajinom ili odlazili odande pa su imali obitelj,

nikad nisam čula za nabijanje na kolac. To je zaista nešto strašno i šokantno. O tome se sada govori, što recimo pre ne bi bilo apsolutno moguće. O Hagu se izvještavalo potpuno površno, o tome ćete danas na svim vijestima hrvatskih radio stanica dobiti punu informaciju. Još se zasad niko nije potrudio otići, vidjeti background, mislim čuti još šta i prikazati mjesto gde se to dogodilo. A, naravno, ako se radi o nekakvoj traumi ili tragediji gde su žrtve bili Hrvati, tu će svi odjuriti odmah i snabdjeti će nas sa 150 novih dodatnih informacija. A o ovome ništa. Međutim, to je ušlo u medijski prostor. Ali šta se događa, bar onoliko koliko sam uspjela prvih dana primjetiti? Gotovo redovito, čim se pojavi nova šokantna činjenica gdje su Hrvati počinili ratne zločine, najverovatnije je sledeća, ako ne sledeća onda druga po redu, opet neka vijest o tome gdje su Hrvati bili žrtve.

Eugen Jakovčić: To radi Goran Milić zapravo.

Vesna Kesić: To svi rade, to svi rade, sad trenutno govorim o radiju jer je televizija skoro evidentna. U radiju sve ide brzo, sve se dogodi za čas i naravno ako si u jednom momentu uznemirio taj prosečni hrvatski senzibilitet koji do sada nije bio navikao čuti te stvari, u drugom momentu ćeš mu vrlo brzo dati alibi i niko ne mora reći, više ni ne treba reći: „Ali, znate šta, mi smo njih nabijali na kolac jer su oni pre toga nama ne znam šta radili.“ Po slijedu vijesti to je to i to bi trebalo znati iščitavati i meni užasno nedostaje korpus na kojem bi isto novinari trebali raditi, a to je podizanje medijske pismenosti. Šta to znači, šta znači ovakva slika, šta znači sve predstavljati u svađalačkom stilu, šta znači prekidati svakog sugovornika i ne dopustiti nikome da se do kraja izjasni, šta znači suočavanje? Sva su suočavanja potrebna, ali je opet bitno na koji način, s koliko vremena, kojim tajmingom. Sve je to nešto o čemu uopće nisam sigurna da postoji jedno osvještano znanje. Ista je priča sa priznanjima, da se probam fokusirati natrag na ovo što danas jeste. Priznanja. Da, imamo neka priznanja. Kad se Bajramović pojavio, to je u prvom redu, opet bilo pitanje gdje se pojavio. U Feralu. Ko doista čita Feral, a ko ga tek uzima ozbiljno? Dakle, potrebno je neko vreme, potrebno da se on pojavi u nekom drugom kontekstu. I na kraju će on odustati i još ovog časa i nestati, ako se ne varam. Koji je zapravo bio input cijele te priče, to je vrlo upitno. Meni sve vreme, podjednako koliko i činjenice i druga strana, nedostaju ti vrlo, vrlo ozbiljni istraživački radovi. Ovo sad govorim jer sam se prisetila jednog istraživačkog, analitičkog, akademskog rada, kakvi isto kod nas užasno puno nedostaju, a to je bio rad koji je radila jedna

profesorica informiranja, ženskih studija, nečeg, po nekoj od tih komisija za istinu u Latinskoj Americi, koja je upravo snimala sva priznanja do kojih je dolazila. Bilo ih je u nekoliko zemalja, bilo ih je u Južnoj Africi, ona je to radila po cjelom svijetu, ali recimo da ja sada govorim o studiji koja se radila u Argentini, možda ne, to nije uopće bitno. Bitno je da svi vjeruju da ta priznanja, ili nisu vjerovali dok ona nije napravila to istraživanje, imaju neku moralnu, katarktičku, a u krajnjoj liniji, ovisno o komisiji, možda će imati i kaznenu, a možda samo socijalnu vrednost. Možda će promijeniti kontekst, možda će dovesti do nečega i svi vjeruju da ta priznanja imaju vrijednost koja doprinosi spozaji, istini i suočavanju. Ona je radila to vrlo razrađenim metodama, s fokus grupama, snimala je, prikazivala je ta priznanja do kojih je dolazila ljudima koji su pripadali kategoriji žrtava i počinitelja i došla je do jednog vrlo, vrlo zanimljivog otkrića, da naravno postoje različite vrste priznanja. Postoji formalno priznanje koje bi ponekad, recimo jednom tipu komisija, donosilo aboliciju i to je to. I ljudi dođu, priznaju, kao što znamo u Južnoafričkoj Republici, i s tim su abolirani jer su priznali. I onda se svi pitaju da li je to priznanje bilo iskreno, da li je osoba pri tome pukla, rasplakala se i tako dalje. Mi imamo i onaj zanimljiv, vrlo zanimljiv slučaj Erdemovića koji je meni najzanimljiviji slučaj. Ja bih recimo priču tog čoveka htjela čuti, ali to je nemoguće na žalost. Šta je to priznanje značilo? Mi svi vjerujemo da je katarktičko priznanje koje je doživljeno, gdje je došlo do nekakvog suočavanja sa samim sobom, do nekakvog kajanja. Ono što je ona dobila istraživanjem bilo je dobro. Ta priznanja naravno imaju svoju funkciju. Ona žrtvama ili njihovim obiteljima jesu i nisu donijela nekakvu katarzu. Međutim, s tim priznanjima stvar je manje-više gotova. Priznanja koja su bila, što bismo mi rekli „ma šta će mi uopće takvo priznanje“, cinična, formalna i tako dalje, dizala su tenziju, provocirala su, razljutila su jedan određeni broj ljudi, novinara, sudionika društvenog procesa i ponovo su otvarala proces. Samo sam htjela reći da postoje nekad te neverovatne nijanse o kojima ponekad vrlo malo vodimo računa. Da, naravno, želimo priznanja, nadamo se da je priznanjem možda došlo do oprosta. Nadamo se da je jedna priča otvorena. Nije, nama još preostaje da uopće počnemo razmišljati, mjeriti, istraživati, suočavati se, graditi jedan cijeli, možda čak i teorijski ili kontekstualni okvir šta će ta priznanja značiti. Šta smo mi imali s Bajramovićem? Evo, ja bih rekla skoro pa ništa. Što ne znači da sam ja protiv toga. Ali mene zanima kako da ja stvaram taj kontekst u kojem bi neko trebao doći i reći: „Da, ja sam jedan od tih koji je tamo malo bio. Evo vidite, ja sam dobar, priznao sam, bok, idem doma, doviđenja.“ To je pitanje koje postavljam u svjetlu ovog razgovora koji očito vodi prema priči kako da nastavimo s tim promoviranjem istine.

Vesna Teršelič: Hvala. Prvi je bio Zovko, pa Eugen Jakovčić.

Hrvoje Zovko: Hvala. Samo bih kratko htio reći nešto što se tiče ovih priznanja koja su jako bitna. Međutim, imamo tu inflaciju priznanja. To je na kraju postalo na neki način trgovina. Imate puno ljudi koji su odbačeni, koji su bili ratni veterani i koji su nezadovoljni. Ja sam se susreo u nekoliko navrata pre tri-četiri godine u Bosni i Hercegovini sa time da mi je čovjek tražio 500 eura: „Daj mi 500 eura, ispričaću ti šta god hoćeš. Uopće nije problem.“ Tako na području bivše Jugoslavije koja je bila zahvaćena ratom imate ljude koji će za pare reći što god vi hoćete. I sada je tu pitanje vjerodostojnosti. Ako to objavim, onaj koji je gledatelj nema pojma kako sam ja došao do tog čovjeka niti da je taj čovjek meni tražio novce. Koliko su god priznanja bitna, ipak ljudi, pogotovo novinari, koji rade svoj posao trebaju biti oprezni koliko je ta navodna iskrenost autentična i stvarna.

Vesna Teršelič: Hvala. Eugen Jakovčić

Eugen Jakovčić: Hvala. Vesna me je zapravo isprovocirala u svom izlaganju, spomenuvši sad i ovo što se događalo na suđenju u Zagrebu. Mi smo imali, zapravo mi imamo, išao bih možda čak malo dalje od ovoga o čemu sada govorimo, one koji imaju pravomoćne presude u slučaju Norac, zapravo apsolutno imamo percepciju Norca u javnosti kao da taj čovek nije optužen za ratni zločin. O njemu se raspravlja na jedan potpuno drugačiji način, kao da on nije optužen da je tamo on osobno izvršio zločin. Tu se može upotrebiti zapravo da je u pitanju ratni zločinac, ali to se apsolutno preskače. I sad su se baš ovo ljeto otvorile ove priče oko toga je li on pušten na dopust, gdje ga provodi i tako dalje, ali opet u tom kontekstu nema toga da se naglašava, pogotovo u ovim main stream medijima i na Hrvatskoj televiziji, da je u pitanju ratni zločinac kojeg je hrvatsko pravosuđe optužilo za ratni zločin. Evo, samo mala digresija.

Vesna Teršelič: Da, na tom tragu hajdemo zamisliti reakciju na tekstove koji bi počinjali sa „Mirko Norac, ratni zločinac“, a ne sa „general Mirko Norac...“.

Hrvoje Zovko: Ne znam, ja mislim da treba uvijek, ispričavam se, staviti ono „Mirko Norac, drugooptuženi koji sudi...“. U stvari, već je osuđen ratni zločinac u Rijeci. On je osuđen i on već izdržava kaznu. On je u ovom slučaju drugooptuženi, ali već služi kaznu za zločin u Gospiću. Mislim da kad se to kaže, da je to dovoljno jasno. Ne trebamo sada reći „naš vitez, nepravedno optužen“. On čovek već konkretno služi kaznu za zločin u Gospiću.

Vesna Teršelič: Davor Konjikušić. Da li možemo dobiti jedan mikrofon?

Igor Mekina: Ja ću vam reći konkretnu praksu, mislim da mi to ne upotrebljavamo. Dakle i za Adolfa Hitlera se ne piše „zločinac“. Potpuno se slažem sa kolegom iz Crne Gore, ni za Norca to ne pišemo, čak ni za Mladića ne pišemo. Dakle, optužen sa strane Haškog tribunala odnosno tužilaštva, i mislim da je to sasvim dovoljno, a da se to može napisati, to se opet slažem. Može novinar napisati. U slovenačkom zakonu je tako, ne znam kako je sada u pojedinim zakonima država u kojima radite, ali moraš formalno da dokažeš ne istinu, dakle činjeničnu istinu, nego to da si imao ubeđenje, da si bio ubeđen u istinitost svojih reči, dakle na osnovu nekih činjenica i tako dalje. Naravno, uz to nikako ne može da se neko osudi zbog vrednosnog suda, je li tako? Tako da su to dve iznimke i na to novinar može da se poziva i recimo u slučaju nekog takvog zločinca. Pretpostavljam da ako za optuženog za koga ti misliš da ima dovoljno dokaza već sada, pre suda, kažeš da je zločinac, ti možeš da se pozivaš na te činjenice i sud bi to verovatno u tom slučaju odbacio, jer su novinari posebno zaštićena kategorija društva, bar po nekom zakonima. Ali mislim da to nije potrebno i praksa to ne potvrđuje. Dakle upotreba takvih teških reči mislim da nije potrebna, da zaista treba dopustiti da sud obavi svoj posao i tek posle toga se može ta reč upotrebiti tako ili drugačije, i to je to.

Vesna Teršelič: Hvala, Davor Konjikušić.

Davor Konjikušić: Evo, ja iz pozadine nekako da kažem nešto. Slušam, iako gledam u lap-top sve vreme, ali slušam veoma pažljivo. Meni se nekako čini da sam ja tu, evo ja sam rođen 1979. godine, u novinarstvu sam nekih osam godina aktivno, znači ovde sam jedan od mlađih ljudi i zapravo bih počeo sa citatom novog dopisnika HRT-a iz Beograda, koji je u nekom privatnom razgovoru zapravo rekao svojim prijateljima iz Hrvatske: „Ljudi moji, koliko mi malo znamo jedni

o drugima.“ Znači svi ljudi ovde i novinarska imena koja sede za ovim stolom ovde imaju izgrađene stavove, imena. Poznajete se privatno, tu su veze i od pre rata, družite se i na sličnim ste pozicijama makar što se saradnje tiče. Ali mi se s druge strane čini da jako malo kontakata ima sa ljudima koji rade u masovnim elektronskim medijima kao što je to javni servis RTS, odnosno HRT, kao što su to najčitaniji dnevni listovi, da li iz Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Bosne, tako da mi se čini da zapravo fali nekakav ugao i fale te mlađe snage koje će nekako kroz svoj profesionalni rad dolaziti u kontakt i imati makar uvid. Zapravo u svim našim zemljama nije samo problem u tome što nema informacija o priznanjima, zločinima koje je počinila pod navodnicima „naša strana“, nego je problem što nekada ne može ni stajati neka druga istina. Znači, nismo došli do toga da makar ljudi mogu podneti da čuju neku drugu istinu. Kada govorimo o suđenju za Gospić trenutno, mislim da je dovoljno bilo da neka TV ekipa ode na pravoslavno groblje u Gospiću, gde nijedna tabla sem spomenika Nikoli Tesli nije čitava dan-danas. Znači, potpuno uništeno groblje, sve je porazbijano tako da eto, to samo odslikava stanje. Mislim da se može napraviti ako se želi neki follow up. Pričali smo isto o tome da li reći „zločinac“, da li ne. Ja više ne mogu da podnesem da gledam informativne emisije koje su mi obojene epitetima, mislim postoje jasni guide lines-i, postoje zapravo jasni načini kako se rade informativne emisije, kako se radi dnevnik. Ja ne moram slušati nekog tamo voditelja, ja ne moram gledati Gorana Milića i slušati u Dnevniku njegov komentar. Gledaću njegovu emisiju. Postoje nekakvi jasni načini kako se to radi u svetu, ne moramo ništa tu da izmišljamo nego se možemo pozvati na postojeću praksu. Šta sam još hteo reći? Nisam čuo da je Hrvatsko novinarsko društvo ikada regovalo na emisiju „Istraga“, koja krši sva etička i moralna načela struke. A to je jedna od gledanijih emisija u Hrvatskoj trenutno. Ne znam da li znate o čemu se radi, ali jedna dosta bizarna, militantna, šovinistička emisija gde se ljudi navode po imenima i prezimenima i kaže se da su okrivljeni za klanje, kidanje ušiju i tako dalje. Onda možemo zamisliti kako izgleda situacija u okolini Petrinje, gde su Srbi počinili strašne zločine, ali su došli isto tako neki povratnici tamo. To može da dovede do trajnih posledica, jedno pijanstvo u kafani i tako dalje. Iako stvari zaista mislim da idu napred što se tiče svih naših medija, i državnih i nezavisnih, stalno na neki način ostaje taj poziv na mržnju. Postoji mogućnost da se to vidi. Onda, slušao sam vrlo pažljivo kolegicu iz Republike Srpske kada je rekla da se ne može pozvati neko iz Federacije. Pa može se napraviti prilog onda. Da li postoji onda razmena? A to da li će neko reći da je u Jasenovcu ubijeno četiri miliona ljudi,

pa valjda nećete zvati takvog sagovornika, razumete? Ljuba Ćesić Rojs koji se pojavljuje na televiziji je takođe javna ličnost, ali to je mislim nekulturno u krajnjoj liniji.

Rade Radovanović: Ne slažem se.

Davor Konjikušić: Dobro, OK, samo da završim. Da čujem neslaganje.

Vesna Teršelić: Hvala, Davore. Imam sad dugu listu. Prvi je Rade Radovanović.

Rade Radovanović: Dobro, hvala. Dakle oko znaka i označenog, da ne filozofiramo i ne idemo u teoriju. Naravno da ne mislim, uopšte nije bitno i dobro je to što su rekli i Igor i Šeki za ove konkretne loše tipove, loše ljude koji su počinili zločine, Radovan Karadžić i ostali. Uopšte nije bitno da se to ispisuje i da se tako označavaju. Još je manje dopustivo da im mi kao novinari presuđujemo i kažemo „kriv je, nije kriv“, ali je bitno da se iznose sve činjenice o onome što je uistinu učinjeno i da se iznose činjenice o žrtvama, ono što jeste. Navešću vam to na jednom primeru koji svi znamo, ali ne znam da li znamo dovoljno. Siguran sam da ne znamo svi dovoljno, a pogotovo onda da ne zna javnost, odnosno ne znaju ljudi u Bosni i Hercegovini, ne znam koliko znaju, sigurno da ne znaju dovoljno, ne znaju u Srbiji, ne znaju u Hrvatskoj. Srebrenica. Dakle, ja sam razmišljao nešto i pisao na temu da je Srebrenica crna rupa čovečanstva krajem XX veka. Postoje već stereotipi stvoreni po tome da su loši tipovi pod vođstvom, banalizujem, Ratka Mladića ušli par dana i napravili pokolj. To je užasno, tu se zgražavamo ili se ne zgražavamo i stvar se banalizuje, što je jedna strahovita uvreda prema žrtvama, a i prema činjenicama i istini. A istina je puno složenija, komplikovanija, da su u taj zločin manje ili više, direktno ili indirektno, umešani mnogi od predstavnika Ujedinjenih nacija do predstavnika međunarodne zajednice u Sarajevu, do predstavnika najviših čimbenika, što bi se reklo, već same tada vlasti BiH, do predstavnika vlasti u Beogradu, mislim Miloševića i njegovih, do konkretnih zvaničnika tih jadnih momaka, moram reći tako, ne znam kako bih drugačije, iz Holandskog bataljona. Ali to je ta kompletna istina koja je izneta. Pretpostavljam da ovi učesnici, pogotovo vi koji se bavite konkretnim zločinima, imate sve to na uvidu, imate sve to u vidu, imate sve to kao činjenice. Ja sam čitao knjige gde je to objavljeno. Ali javnost i obični ljudi u Bosni, Hrvatskoj i Srbiji ne znaju, nije im bitno da znaju, ali to su te posledice. Da je recimo prošle godine deseti vojnik tog bataljona

izvršio samoubistvo u Holandiji, da je demokratska holandska vlast i Vlada u pet godina brisala i menjala činjenice ili ih već štimovala i šta je radila da se ne bi sa te strane došlo do nekakve, ja mislim, potpune istine. Stavljam tri tačke. Postoje dokumenti, postoje dokazi, postoje materijali na osnovu kojih ne bi trebalo praviti sada dalje analize, nego koje bi to trebalo sada na adekvatan način plasirati ljudima koji žive na ovom prostoru. Znam kakva je situacija u Srbiji malo više, u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, malo manje u Hrvatskoj, ali otprilike je slično, a to je da pretpostavljam da je i prosečni stanovnik ovih prostora još uvek duboko impregniran nacionalističkom svešću, da su ratove, užase na ovom prostoru dovele ne nacionalistička svest i ne nacionalizmi, već postojeće elite i njihovi interesi. Postoje o tome već doktorske disertacije u Beogradu, dve konkretne. Jedna je jednog mladog psihologa, Nebojše Petrovića, ako se ne varam, koji je na prilično velikom uzorku od oko 5.000 čini mi se ispitanika u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj pokazao da uzroci ratova na ovom našem prostoru nisu bili nacionalizmi i nacionalističke svesti, već postojeće elite i njihovi interesi. Hoću reći da su nakon završenih ratova, tako kako su završeni, te elite, kao da su samo one učestvovala na izborima, imale svoj adekvatan odgovor u prvim, pa drugim, pa trećim, ne znam već kojim vlastima. Mogu da govorim sada pre svega o Srbiji, a mogu i o ovim drugim našim prostorima, ja te prostore sve smatram na svoj način svojim. U Srbiji dolazi do zatvaranja još jednog koncentričnog kruga koji bi, plašim se, mogao da dovede do sličnih posledica koje smo imali početkom devedesetih, ovoga puta na primeru i na prostoru Kosova i da bi se, možda izgleda suviše crno, ponovo moglo zapucati tamo na primer na Merdaru ili ne znam gde već, i ostalo, i da bi to opet moglo da ide uz proteste međunarodne zajednice i učešće i saučešće opet raznih faktora međunarodne zajednice. Mogao bih puno na ovu temu. Ovde ću staviti tri tačke ali... Stavio sam ih.

Vesna Teršelič: Pa, evo samo da se vratim još jednom na našu temu, na ulogu novinara za stvaranje prostora da se čuje glas žrtava i činjenica o zločinima i stvaranje prostora u medijima za priznanja. Bilo je sad nekoliko primjera za praćenja suđenja koje je zadnje vreme u Hrvatskoj kvalitetnije. Ali šta to znači? To znači da ih javna televizija i dvije dnevne novine redovno prate. Dakle po prvi puta stvarno, svaki dan kad je ročište šalju iste novinare da bi izvještavali i mi te izvještaje kao gledatelji i gledateljice onda vidimo. Postavljeno je pitanje može li se češće ići na poprišta zločina i tamo zabilježiti kako to danas izgleda. Može li se češće ići na groblja i tamo snimiti kako ta groblja izgledaju? Samo vas vraćam na to što je zapravo uloga novinara u ovom

procesu. Povećanja vidljivosti zločina i stvaranje više prostora za znanja. Sledeći se javio Petrit Selimi.

Petrit Selimi: Hvala puno. Ja govorim vaš jezik, ali pošto mi je dijapazon izražavanja malo limitiran u odnosu na engleski, ja ću nastaviti na engleskom da bih bio jasniji. Da bismo preuzeli zadatak stvaranja klime za javno priznanje zločina, čini mi se da moramo da shvatimo, govorim za Kosovo sada, da to nije izolovan proces. Novinari ne mogu da očekuju da će takva klima biti stvorena onoga trenutka kada oni počnu da pišu. U slučaju bivše Jugoslavije i država koje su nastale na ovom prostoru novinari su svakako organizirani, ali je ipak vidljiva podrška koju im pružaju ključni predstavnici međunarodne zajednice. Mislim na to da su predstavnici međunarodne zajednice prisutni u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao što su to Ujedinjene nacije, nevladine organizacije, ili organizacije koje pružaju podršku nezavisnim novinarima u njihovom radu na istraživanju zločina i stvaranju pogodne klime za to. Ali situacija na Kosovu je ipak malo drugačija zbog toga što tamo ne postoji saglasnost oko toga ko je kriminalac i počinitelj kao što takva saglasnost postoji u ovim drugim zemljama. Uzmite par primera. Ako na Kosovu radite kao novinar i hoćete da izveštavate o suđenju Ramušu Haradinaju, na primer, i naravno želite da izvestite i o žrtvama, koje su u ovom slučaju Srbi, i Albanci naravno, naići ćete na problem. Naime, vaš rad kao novinara će u tom slučaju biti podriven činjenicom da je Haradinaj bio ključni saradnik međunarodne zajednice i da je od njenih predstavnika primao značajnu podršku. Za nas međunarodna zajednica znači UN, OSCE... I ako je on proglašen kao neko ko je bio veoma dobar kao premijer i vrlo efektan u sprovođenju projekta integracije manjina, onda vi kao novinar imate znatno limitiran opseg u kojem možete insistirati na suprotnom da biste stvorili tu klimu. Zato što, kao što sam rekao, stvaranje takve klime nije izolovan novinarski posao i zavisi od nekoliko stvari koje moraju biti povezane. Drugi slučaj kao primer. Mi imamo dnevne novine Info Press, to su tabloidne novine na Kosovu. Trenutno su najjeftinije, koštaju samo 10 centi i polako postaju najprodavanije novine. Info Press je objavio listu vojnih rezervista Vojske Jugoslavije iz 1999. godine. Vojni rezervista može biti bilo ko. Ali oni su naslovlili članak kao listu ratnih zločinaca koji su bili aktivni 1999. Ovo znam zato što je to bilo veliko pitanje na Kosovu, u vezi sa kojim se raspravljalo na Press Council-u, novouspostavljenom telu koje su, između ostalih, podržali švedski Helsinški komitet i Press Now i ko zna koje još organizacije koje pružaju podršku slobodi medija. U Press Council-u se razvila debata u kojoj su urednik Express-a i nekoliko urednika drugih

novina insistirali da se Info Press pozove barem na etičku odgovornost i da bude kažnjen. Tu se ne radi o novčanoj kazni, već o kazni u vidu mišljenja i osude struke. Ali oko tog predloga nije bilo saglasnosti i tada su glavni urednik Express-a, Građanskog glasnika i nekoliko drugih novina napustili Savet. Ali nije bilo nikakve reakcije od strane međunarodnih organizacija koje su osnovale Savet. I tada je opseg vašeg rada ograničen. Ako vi radite u Zagrebu, u Hrvatskoj, vi imate neku vrstu barem moralne podrške da je to što govorite istina. Zašto? Zato što imate prijatelje u međunarodnoj zajednici koji će stati iza vas i reći: „Mi verujemo da je to istina i da vi radite ispravne stvari.“ Ali na Kosovu, čak i ako mislite da znate istinu, odjednom neće biti konsenzusa oko te istine i vaše angažovanje da obezbedite neku vrstu zaštite za žrtve neće ići tako lako jer imate većinsko mišljenje koje se zasniva na nekome iz međunarodne zajednice, ko će ponekad biti protiv nezavisnog novinarskog istraživanja. Tako da su verovatno problemi mnogo dublji u pogledu stvaranja klime na Kosovu. Ovo govorim zbog toga što kod nas postoji debata koja se vrti oko toga što svaki novinar piše o stvarima koje se dešavaju u okviru njihove zajednice. To je problem jer se stvari moraju pokrenuti pre ili kasnije, jer imamo ljude koji su hvaljeni kao ključni saradnici međunarodne zajednice, ljudi koji su heroji. Toliko od mene.

Vesna Teršelič: Hvala, Petrite, na podsetniku da međunarodne institucije često nisu konzistentne i da to doista ne pomaže nego vrlo odmaže. Sledeći na listi je Petar Komnenić.

Petar Komnenić: Ja sam samo htio da se nadovežem na priču koja je malo sad već zastarela, ako se tako kaže, nema veze. Pošto smo se već nekih dva sata vrteli oko upotrebe kvalifikativa prilikom izrade novinarskih priloga, mislim da smo isuviše uopštili tu priču, da smo zaboravili da pomenemo da postoji nekoliko novinarskih formi. Znači, vrednosni sud i upotreba kvalifikativa u smislu „ratni zločinac“ je potpuno legitimna i dozvoljena kod izrade slobodnog komentara. Međutim, bojim se samo da nismo napravili tu distinkciju. Mislim da je za otkrivanje slučajeva ratnoga zločina ključni metod istraživačko novinarstvo i da taj pristup apsolutno mora biti lišen i kvalifikativa i vrednosnih sudova. Samo sam toliko htio da kažem, ništa više.

Vesna Teršelič: Nadežda Gaće.

Nadežda Gaće: Hvala i izvinite što se danas ovoliko često javljam. Nadam se da mi to nećete zameriti. Pre svega se zaista moram zahvaliti i Nadiri i Petritu što su u naš razgovor prosto ubacili još jednu temu, a to je Kosovo, bez obzira što je Nadira danas jako dobro rekla u svom kazivanju da su na Kosovu teme o kojima mi danas govorimo, suočavanje sa prošlošću naše stvarnosti i to ko je prvo krenuo ko nije, ko je najviše poginuo, ko je više, ko je prvi potegao, zapravo tabu tema. Prenebregnuću primedbe Petrita o ulozi međunarodne zajednice. Prosto mislim da mi moramo biti duboko svesni da našu sudbinu zaista ne treba da kreira međunarodna zajednica nego da se mi suočimo, stvarno, sa stvarnošću svoje prošlosti, da se pogledamo u oči. I, naravno, ovog trenutka dok sam slušala svog mladog kolegu sa Kosova, nekadašnjeg urednika Express-a meni se čini, setila sam se neke davne 1985. ili 1986. godine, nekog Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, što verovatno ovde ne pamtite, kada je političar koji je umro, reč je o Miniću, izašao vani i rekao da će Kosovo, to je bilo 1985. godine, razbiti Jugoslaviju. Sad se služim novinarskim izrazom, „dovešće do raspada Jugoslavije“. Niko tada nije imao sluha za to i ne vraćam se na taj period. Ja prosto mislim da stanje na Kosovu treba da bude neka potpuno naša i vrlo ozbiljna i drugačija tema i pre svega mislim da uveliko političke elite i intelektualne elite, a potom i novinarske elite u Srbiji moraju o tome mnogo iskrenije progovoriti i nema sad potrebe da se ovde nešto pravimo blesavi da je to jedno vrlo veliko pitanje. Ja mogu odmah izreći svoj stav, ja sam zaista uverena da srpske političke i intelektualne elite nisu apsolutno ništa u ovih proteklih 20 godina naučile i da one prosto rade u korist sopstvene štete i to je prvi deo mog razgovora. A drugi deo, ja ću se opet vratiti na ono što jeste naša tema, to je šta mi možemo kao novinari koji smo danas ovde. I jutros je Nataša dobro podsetila da je ovakav razgovor bio sa umjetnicima, glumcima, intelektualcima, pa onda sa mladima, pa sad s nama, sa novinarima. Ja sam pledirala da jedan od narednih skupova bude pokušaj razgovora sa vodećim konfesijama na bivšem prostoru Jugoslavije. Koleginica Vesna je imala dodatni predlog sa kojim se ja takođe slažem, ali ću i dalje ostati na početnoj tezi od jutros, a to je da ovih proteklih 20 godina mi već uveliko imamo strašno mnogo i dokaza, i materijala, i knjiga, i serija, i samostalnih priloga i stavova da bismo se ovde ipak nekako, na izvestan način, pravili malo blesavi i stalno govorili da nešto treba iz početka da krenemo. Ja zaista mislim da ne treba više iz početka da krećemo, prosto su se situacije na bivšem prostoru, izuzimajući Kosovo, izdefinisale. Ja stvarno mislim da više neće dolaziti do promena, ni da li će Slovenija biti samostalna država, ni da li će Hrvatska biti samostalna država, verujem u bošnjački, bosanski oporavak, duboko i uopšte ga ne dovodim u pitanje. Srbiji predstoji neko

sučeljavanje, pre svega mislim Srbiji, manje Kosovu, sa stvarnošću što dolazi, vremenom koje je pred nama, i ja plediram prosto da se vratimo, da nekako ipak ovde fokusiramo šta mi kao individue iz različitih sredina možemo da uradimo i da izvršimo ono što bi rekli Amerikanci ili Englezi pushing. Prosto da se fokusiramo na to da nateramo one koji nose prefikse „politička“ i „intelektualna“, da ih dovodimo u situaciju da oni postanu vrlo aktivni akteri promena društva, što će nama biti vrlo dobro. Naravno, nevladin sektor je tu apsolutno nezaobilazan, ali mislim takođe i mi kao udruženja. Evo ja mogu da govorim u ime udruženja novinara Srbije, nezavisnog naravno, dakle ja stvarno mislim da mi možemo, da mi imamo mogućnost da delujemo.

Vesna Teršelič: Hvala, Nadežda. Vjosa Musliu se javila.

Vjosa Musliu: Petrit me je podsetio na nešto što moram da podelim sa vama, iako je to nešto što je apsurdno da se desi u 21. veku u takozvanim demokratskim društvima koja neguju slobodu govora. Pre nekoliko nedelja od mene je traženo da interpretiram, to jest da prevedem veliki članak o Ramušu Haradinaju koji je objavljen u Frankfurter Allgemeine Zeitung-u. I trebalo je da ga prevedem na albanski i objavim u Dnevnom Express-u. Trebalo mi je oko dva dana da to završim jer je članak bio dosta dugačak. Mnogi od kolega koji rade u takozvanim nacionalnim novinama bili su zabrinuti za moju bezbednost ako se moje ime bude nalazilo na kraju tog članka. Iako ga nisam ja napisala, iako sam ga ja samo prevela i objavila na albanskom. Sad, ako je veliki problem da se vaše ime nađe ispod prevedenog teksta, kako možete i zamisliti da istražujete nešto drugo? To vas jednostavno blokira, i vas i vašu inicijativu i vašu snagu da istražujete dalje, ako se to dešava. To je to.

Vesna Teršelič: Hvala, hvala. Dinko Gruhonjić.

Dinko Gruhonjić: Pa ja bih samo pokušao da ukažem na još jednu temu za koju smo rekli još u Nerminoj moderaciji da ćemo malo više progovoriti o njoj. Čini mi se da je prilično prizemna i da nas kao novinare svakodnevno sputava u istraživačkim zadacima, pa i u istraživačkim pričama o ratnim zločinima. Reč je, dakle, o medijskom tržištu, odnosno o različitim vrstama ucena. Mislim da su te teme vrlo bliske, s obzirom da znamo ko su veleposednici kapitala na prostoru bivše Jugoslavije i da je samim tim potpuno jasno zbog čega njima nije u interesu uopšte da ovakve

priče isplivaju. Počev dakle od banalnih primera, gde sam ja pokušao da objavim članak, pošto sam došao u posed teksta koji je gospodin Koštunica pisao u slavu Dimitrija Ljotića, pa mi niko nije hteo objaviti zato što su svi mediji rekli da će izgubiti pomoć donatora, pošto donatori podržavaju Koštunicu jer ne znaju šta će s nama, „bolje Koštunica nego iko drugi“, pa do puno drastičnijih primera kao što je slučaj, na kraju krajeva, sa bacanjem bombe na Dejanov stan ako znamo ko su bili „Škorpioni“ u istočnoj Slavoniji, šta su oni tamo radili, kakve veze imaju s naftom, ko je izvukao korist od te nafte i ko i danas po Srbiji gradi imperije. Ako pogledate fenomen tabloida u Srbiji, isto tako ćete shvatiti da postoji direktna veza između prljavog kapitala i tema koje oni tretiraju. Dakle, tu nema nikakve sumnje, ratni zločini se tretiraju tamo, ali znamo na koji način. Mene prosto zanima da li postoje uopšte metode, kasnije ćemo u završnoj sesiji govoriti verovatno o nekim konkretnim stvarima koje treba poduzeti na regionalnom nivou da bismo bili jači u našoj inicijativi, ali me prosto zanima na koji način možemo da izbegnemo pritisak, izbegnemo bombe i na kraju krajeva pronađemo i novac za pisanje i izveštavanje o takvim pričama. Kao što rekoh, taj luksuz ima samo javni servis. Pretpostavljam da kolegistica Vlatković sa B92 može da kaže koliko košta jedno televizijsko istraživanje takve priče, pa eto, kandidujem to kao temu samo za raspravu.

Vesna Teršelič: Hvala. Nataša Kandić.

Nataša Kandić: Ja, slušajući učesnike u ovoj sesiji, imam jedan strah da nekako nismo došli do konteksta u kojem bi zapravo trebalo da se odigrava taj, da kažem, posebni angažman novinara. I čini mi se da kad je Vesna rekla „da, sad se suđenja prate, izveštava se o njima“, ja baš ne bih bila tako sigurna da kažem da ta suđenja zbilja imaju neki uticaj na javnost i da je to nešto što nosi neku jaku poruku u odnosu na potrebu za utvrđivanjem odgovornosti i priznavanjem tih žrtava. Zato što je jedna od najvažnijih funkcija tih suđenja jeste to utvrđivanje odgovornosti pomoću žrtava i njihovo javno, zvanično priznavanje. Šta se događa sa tim suđenjima? Ja sam jednog dana bila u Zagrebu, pratila ovo suđenje Norcu i Ademiju i bila fascinirana sudijom, kako to vodi, kako je zbilja napravio jednu atmosferu u toj sudnici da je tužilac u jednakoj poziciji kao ostali, mora da pokazuje to stalno poštovanje prema sudu i zbilja taj sud, onako kako sudija vodi, zaslužuje veliko poštovanje. To je jedna posebna klima u toj sudnici. Kad se izađe iz te sudnice, pogledaju novine, nema više ništa od toga, od tog osećaja koji sam ja imala dok sam bila i pratila to. Isto tako, možda

sam još sigurnija kada kažem da suđenja pred Većem za ratne zločine u Beogradu gotovo da nemaju nikakav uticaj uopšte. Ima tu sjajnih izveštaja baš na RTS-u, zahvaljujući tome što Gordana Petrović to vodi i što joj daju to. Mislim da tu postoji neki onako prećutni dogovor: „Ma to ionako ništa ne znači.“ Puste je da pripremi vrlo profesionalni prilog, ali to nije naš kontekst. To nije klima u Srbiji da su suđenja za ratne zločine nešto što je važno. To je nešto na šta smo mi tamo primorani, pa eto sada, pustiće se ako neko hoće tome da profesionalno pristupi, dopustiće mu se. Inače nema tu nikakvih emisija u kojima će neki stručnjaci, neki političari nešto da govore o tome, šta se to dogodilo u prošlosti ili zbog čega je to važno. Apsolutno ništa ne postoji, to je nešto što visi. Ili da li će mene Radio-televizija Srbije da pozove da budem gost u nekoj emisiji? Ma ne, molim vas, moje je mesto samo u žutoj štampi, ako mogu da kažu: „Vidite, eno je tamo, pojavila se sa nekim šešikom“, ili da kažu: „Ona je rekla to i to.“ Nema mesta za ljude koji se bave dokumentovanjem, za ljude ili za organizacije koje pokušavaju da iznesu te činjenice. E, to je neki naš javni kontekst. Kako sad u tom kontekstu uraditi nešto što je važno, što je važno i za te koji ne dozvoljavaju i za neku njihovu decu i njihovu budućnost? Kako na Kosovu nešto promeniti ako tamo postoji strah od jednog prevoda. Na Kosovu nema rasprave. Kad smo mi doveli novinare sa Kosova da prate ovo suđenje za Suvu Reku, oni su bili fascinirani tužiocem koji jeste fascinant. Ali sve traje kao film u toj sudnici. Kad vi napustite zgradu, zatvorite vrata te zgrade, ništa više ne postoji. Sve je to da kažem jedan mali krug, izvan tog kruga ništa ne postoji. E, kako u takvom javnom kontekstu uraditi ovo što mi pokušavamo da adresiramo? Kako da kažem, nije to samo društvena potreba. To je nešto više od toga, mislim da je to jedna egzistencijalna potreba uopšte opstanka ljudske zajednice na ovom Balkanu. Kako novinar to da uradi svojim ličnim angažmanom ukoliko ne postoji uređivačka politika, ukoliko ne postoji politička volja da to budu neke naše važne teme? Dvadeset novinara mogu jako puno da urade, ali to je opet nedovoljno u odnosu na ono koliko postoji snage u pojedincima, predstavnicima vlasti, u tim institucijama koje hoće da zadrže tu sliku koja je izgrađena u vreme Miloševića, u vreme one prethodne vlasti. I oni su strašno jaki, nasuprot nama koji vrlo lako odustajemo, vrlo lako postajemo depresivni. Evo, naš Dejan, ja se nadam da se on malo odmara pošto je navikao... Ma nije, šalio se, to je zbilja ozbiljno zato što posle tolikih godina na kraju ti lupe bombu ispod prozora. Pa naravno, dižeš ruke od svega. E, to je neka moja bojazan. Kako zapravo izaći iz tog konteksta i kako ubaciti u taj kontekst nešto da je ozbiljno, da ih stalno uznemirava i da moraju nešto da urade ili da počnu ili da daju više prostora za ove teme?

Vesna Teršelič: Hvala, Nataša. Replika Nadežda Gaće.

Nadežda Gaće: Kratka replika. Dejan zaista mnogo radi, otišao je da se malo odmori. Bez obzira što se oseća umornim, depresivnim mislim da neće odustati od borbe, takav je. A ovo što je sad rekla Nataša, sad me podsetila na jedan božanstveni razgovor iz 1993. godine, zato je samo replika. Grupa novinara iz Srbije je bila u Titovim Moravicama, sad to više nisu Titove, sad su to Moravice, koje su se nešto sačuvala kao neka enklava, ništa im se kao nije dešavalo. I mi sad pitamo tog gradonačelnika kako, i on onako vrlo duhovito odgovori, zato ja to i pričam: „Mi smo vam, znate, kao konji u toru. Konji kad osete opasnost, oni glave ovako saviju, a noge izbiju napolje.“ Dakle, i mi moramo da se organizujemo. Samo sam to zbog toga ispričala.

Vesna Teršelič: Hvala, Nadežda. Šeki, replika.

Šeki Radončić: Prvo bih naravno oko mog prijatelja i bombe. Slučajno je i meni bila bačena bomba ispred kuće, slučajno je nekome to ispalo iz džepa, ali moram reći da je ona meni bila podstrek. Bez zezanja, ja sam tek onda poludio i izgurao stvar do kraja. To je jedna stvar. E sad, hoću da kažem oko izvinjenja. Naši političari se jesu izvinjavali, ali to je građanska stvar, „izvinite, molim Vas“, ja vas gurnem i izvinim se. Ali niko od njih nije zatražio oprost, to je suština priče. Niko od njih nije poput Vilija Branta, eto, da ga zloupotrebim, kleknuo i rekao: „Ljudi, oprostite nam ovo što smo učinili.“ Dakle to je, i to je narod prepoznao, to je javno mnjenje prepoznalo da jednostavno niko nije zatražio oprost nego je to bila lakrdija. I sada još jednu, treću stvar. Kad govorimo o moći novinara, mi u stvari otvaramo pitanje javnog mnjenja na prostoru bivše Jugoslavije. Mi nemamo javno mnjenje. I to je suština priče. I novinari koliko god se upinjali, pogotovo kada su u manjini, ne mogu da prelome to javno mnjenje jer javnog mnjenja nema. U stvari, dešava se ono što kažu zvanične elite, što kažu političari, što kažu vođe, a to već nije javno mnjenje. To je puk. Eto, toliko.

Vesna Teršelič: Hvala, Šeki. Zdenko Duka.

Zdenko Duka: Ja mislim da je značajno ovo što je od početka krenulo, da se na nivou regije insistira na utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima. Ja bih se vjerovatno mogao sa mnogima složiti oko nekih konkretnih događaja i ratnih zločina, možda i 90-95 posto. A onog trenutka kad se neki većinski Hrvat i većinski Srbin budu mogli složiti oko takvih stvari jedno 90 posto, onda ćemo vjerovatno biti negde blizu istine. Sad koja je to istina, mi smo tu naravno da stvaramo, da sudjelujemo u stvaranju javnog mnjenja. Ako govorimo o nekim činjenicama, imamo povijest, politiku, novinarstvo, Haški sud i sve ove sudove za ratne zločine ili normalne sudove u ovim našim zemljama. Politika zapravo otvara, i to u svakoj od tih zemalja naših ponaosob, taj svoj main stream kad i glavne novine pišu o zločinima, o tome što se dogodilo. Znamo da je trebalo nekoliko godina u Hrvatskoj da se to desi, u Srbiji je trajalo i dulje. Na neki način skoro o svemu što mi danas znamo neki su mediji javljali, pisali, izveštavali, ali je to bilo minorno i marginalno. Ali sad ipak mislim da to raspoloženje, barem po nekim valovima prije svega uvjetovane političke volje, postoji i da je sada to lakše. Novinari dakle prate tu glavnu liniju, političku, a koja radi i na utvrđivanju zločina. Ono što bi bilo važno izvan toga main stream-a, koji nam čini mi se nikome nije previše simpatičan bio ni prije deset godina ni sada, jeste da se izvlače stvari na vidjelo upravo da bismo došli do nečega što bismo svi mi mogli tretirati kao neku utvrđenu činjenicu, interpretiranu na način koji bi mogao biti istinit. Evo, htio sam kolegi reći još što se tiče emisije „Istraga“. Hrvatsko novinarsko društvo ima sud časti, gdje doista sve pritužbe na kršenja novinarske etike može bilo ko dati. Kolega koji radi tu emisiju, urednik emisije „Istraga“, u dva navrata je, budući i član našega društva, tražio zaštitu zbog toga što su mu prijetili smrću. Ja mislim da je teško ocjenjivati čak i takve emisije za koje se slažem da su... Katkad djelomice prelazi etičke granice, ali teško je dati neki pravolijek novinarske etike, preko tog Suda koji naravno ima svoje samo moralne ingerencije. U smislu novinarske etike mislim da je to dosta primjereno ipak, ako se ne pređe neka granica u nekom krajnjem smislu.

Vesna Teršelič: Hvala. Mirsad Tokača se javio.

Mirsad Tokača: Samo kratko. Prva stvar i vrlo opasna za mene koja se počela javljati jeste ceremonijalno političko izvinjenje. Tih par ceremonija se pokušalo uvesti ovde u Bosnu i mislim da je dobro što smo mi na to oštro reagovali i to odbacili. Mislim da takva vrsta političkih i ceremonijalnih izvinjenja nikom nije potrebna. Žrtvama nikako jer žrtve od toga nemaju ništa.

Ono što je moj osjećaj da bi žrtvama bilo prihvatljivo jeste zapravo prvo prihvatanje odgovornosti za događaje, duboko kajanje, iskreno kajanje, pa tek onda izvinjenje koje bi došlo negde na kraju. Jer doći, izviniti se i nastaviti istu priču, ljudima to ništa ne znači. Tadić je došao i kao izvinio se, i vratio se u Beograd i priča se nastavlja. Dakle, to je jedan nivo. Drugi nivo, ceremonije koje se strašno puno vrte oko žrtava. Recimo, za mene je jedan od tih primjera Srebrenica, koja se iz godine u godinu ponavlja i koja umjesto da gradi dignitet žrtve, da joj se na neki način tim sjećanjem odužuje, ona se iz godine u godinu pretvara u političku tribinu. Ja to moram da kažem i čini mi se da je tek ove godine jedan mali sporadični otpor takvoj vrsti tendencije pružen. Za mene ništa brutalnije nije se moglo desiti na desetogodišnjicu genocida u Srebrenici od onoga što se desilo na toj ceremoniji. Ja nisam Srebreničanin, ali sam se tako bjedno osjećao jer sam rat proveo u Sarajevu, opsednutom Sarajevu, da se uopće dozvolilo da jedna bulumenta političkih glavešina prodefiluje tamo i da zapravo mnogo više izvrijeđa žrtve nego da im iskaže poštovanje. Mislim da način kako mediji mogu da utiču na tu kulturu sjećanja jeste zapravo da pružimo otpor, da ta formalna izvinjenja zapravo ništa ne znače. Jer bolje je da urade, da pohapse to što treba da pohapse, da zatvore to što treba da zatvore i da osude to što treba da osude, to je izvinjenje pravo, ili da šute. Nemoj, majke ti, više pričati! Taj višak priče je za mene jedan zapravo alibi koji oni žele da prigrabe. To je jedna dimenzija. Drugo, što se tiče priznavanja, to je uvijek vrlo težak proces, naročito kad su u pitanju počinioci i optuženi. Vesna je pomenula Biljanu Plavšić. Ja sam učestvovao u tom slučaju dosta dugo, skoro par godina, pripremajući se za nju. Nije ona priznala zato što je ona to baš htjela da prizna, što je ona bila potpuno svjesna na početku toga. Mi smo nju pritisnuli takvom faktografijom, takvim argumentima, da je ona jednostavno kao duboki vjernik, ja sam u to duboko i dan-danas ubijeden, shvatila zapravo mnoge stvari. Plavšićkino priznanje za mene je veoma važno i ja bih volio da ga često pročitaju prije dnevnika. Makar jedan dio njegov, u kojem ona govori o motivima zločina. Tako da će poslje toga uslijediti mnoga druga priznanja, koja su po meni najčešće bila više deal i više tehničke naravi da se postupci skrate, da se trguje malo tom kaznom, nego što su bila iskrena, duboko zasnovana priznanja na svesti o težini zločina koji su počinioci izvršili. I ja u ta priznanja ne vjerujem, čak mislim da je u slučaju Nikolića za Vlasenicu, za logor Sušicu, sudsko veće to prepoznalo i da je odrezalo odgovarajuću kaznu i pored tog dogovora sa tužiocem. Naravno, postoji još jedna faza koja je veoma važna. Vi morate utvrditi čak i činjenice, da one budu neoborive. Međutim, postoji nešto što se zove prihvatanje tih činjenica. Postoji klima u kojoj se potpuno očigledne, vidljive, jasne činjenice odbacuju. Ne žele

jednostavno da se prihvate. Molim vas, to je nešto što je potpuno prisutno evo ovde kod nas u Bosni. Ili ono: „Jeste to priznao predsednik, ali mene se to ne tiče.“ Zašto je to tako? Pa zato što bi pravda valjda trebalo da doprinese promjenama u društvu. Svaka promjena javnog mnjenja i odnosa bi trebalo da transformira društvo. Osuda jednog režima se očigledno desila, dakle Miloševićevog. Bez obzira što on lično nije presuđen, njegov režim je osuđen tamo. Bez obzira što Karadžić i Mladić nisu još, oni su osuđeni već kroz njihove saradnike, kroz Krajišnika, kroz Plavšićku i tako dalje, oni su već dijelom osuđeni. Osuđeno je zapravo njihovo dijelo, ali mi nemamo promjene na terenu. Nema transformacija koje će poništiti rezultate zločina. Dakle, genocid u Srebrenici je dokazan, presuđen, sve, sve, sve, ali u Srebrenici traje genocid. Ljudi ne žive tamo. U Srebrenici živi nešto više od 1.000 Srebreničana ovog časa, znate. Dakle, šta to uopće znači da posledice žive na terenu, pa da mi izričemo presude, da se mi izvinjavamo, da mi priznajemo činjenice i tako dalje? I ono što bi bilo otvaranje budućnosti za sve nas jeste zapravo kako iz ovih priznanja, odnosno utvrđene istine, utvrđenih činjenica sudskim procesima i na druge načine, sve to skupa transformirati u društvene reforme. U reforme koje će potrti rezultate genocida, rezultate zločina. Jer ja onda ne vjerujem da ćemo biti u stanju da održimo dugoročni mir, ako se to ne uradi. E, ta bitka traje i naravno njome se manipulira, sinoć ste recimo mogli vidjeti dva bosanska vlastodršca, haman se zagriše, samo što se ne rasplakaše, Silajdžić i Dodik, izljubiše se skoro i oni se, kažu, dogovoriše o reformi policije. A prije toga godinu i po dana „pališ“ zemlju, haraju po njoj uzduž i popreko, da bi sinoć iz Radon Plaze izašli gotovo zagrljeni, eto, pa da nas rasplaču. Dakle vidite kakvi su to politički manipulanti? Vidite kakvi su to, tražim pravu riječ, praktikanti, ološ? Ne, ne, ne... Jer se Bosna u poslednjih šest mjeseci kreće jednim tankim rubom novog sukoba i, vjerujte, u zadnjih godinu i po dana poremećene su mnoge stvari koje su se godinama radile da se ljudi smire, da se uspostave odnosi, da se uspostavi neki ljudski smiraj. I mi smo se vratili na nacionalističku retoriku, na potpaljivanje, na huškanje, na propagandu i samo zahvaljujući strancima i stranim trupama ovdje mi imamo to što ja definišem kao negativni mir. Negativni mir, jer su oni sada, kada su se uplašili za svoje fotelje, kad im je rečeno jasno i glasno da će biti smijenjeni, seli, zagrlili se i bratski izašli iz Radon Plaze. E vidite, ja sada željno očekujem reakciju bosanskih medija i da čujem šta će oni kritički progovoriti o ovom što se desilo. A svima nam je bilo jasno od početka da oni zapravo idu i plivaju na tom valu manipulacije ljudima. U tom smislu želio sam da vam kažem da kraj te bitke još nije ni blizu i pored izvinjenja, i pored ovih ceremonija i tako dalje. Upravo ta ofanziva je te vrste da nas drže u

stalnom, kako da kažem, strahu, znate, da mi bez njih ne možemo, da su oni ti koji našim životima upravljaju. Eto, vidjećemo ovih dana šta će se događati, ali ja u ceremonijalna priznanja ne vjerujem i mislim da su samo blef.

Šeki Radončić: Mogu li ja samo dati jednu dopunu jedne rečenice, Vesna? Oko Biljane Plavšić, mom dragom prijatelju s kojim se apsolutno slažem. Ona je izdala dvije knjige iz zatvora, mislim da se zovu „Svjedočim“, obje imam, zapamtio sam njenu rečenicu koja doslovce ovako kaže u toj knjizi: „Kada bih se ponovo rodila, učinila bih sve isto.“ Ne, učinila bi sve isto. Dakle, u njeno izvinjenje ja ne vjerujem apsolutno ni malo, koliko u Đukanovića, Marovića, Tadića i tako. Hvala.

Vesna Teršelič: Hrvoje Zovko.

Hrvoje Zovko: Ma ja sam imao samo jednu malu repliku kolegi Šekiju koji se danas vrlo malo javljao, baš sam se zabrinuo kako čovjek šuti, oko toga kad je rekao da niko nije zatražio oprost od svih koji su se ispričali. Milan Babić je jedini koji je zatražio oprost. To je bilo u Hagu kad mu je izrečena presuda, ali on je jedini koji je od političara sa područja bivše Jugoslavije zatražio oprost i pokajao se.

Vesna Teršelič: Igor Mekina.

Igor Mekina: Da, samo na kratko. Ja se slažem sa time da naravno treba pohvatati zločince i da je to veoma važno i mnogo važnije od ceremonijalnih izvinjenja, ali ne bih se složio da je to potpuno nevažno. Mislim da svaki takav korak ipak jeste korak u pravom cilju, ali naravno, treba to da naprave sve strane u sukobu. Mislim da to važi i za Sloveniju, na kraju krajeva. Mi možemo da se pitamo šta bi bilo ako bi bilo, da se sačekalo, da se nisu napravile takve odluke kakve su napravljene i tako dalje, ali to je možda neka druga politička priča. A na toj drugoj razini nešto drugo je veoma važno. Zatražiti oprost zbog čega? Haški sud ne sudi zbog agresivnog rata, oni nemaju tu mogućnost, to nije Nirnberški sud, i na kraju krajeva ne radi se o tom pitanju. Radi se o tome da mi možemo neki rat da ocenjujemo kao agresivan, kao odbrambeni, kao pravedan ili ne, i o tome će rasprava trajati još dugo verovatno, ili neće. Ali svejedno, ono što je važno jeste to da su bila prekršena neka pravila. Civili se ne ubijaju, deca i žene se ne ubijaju, jednostavno to je kršenje

Ženevskih i drugih konvencija. To je ispod razine civilizacije koja je ipak postavila ta pravila. Ako je do toga došlo, bilo koja strana da je to učinila, bilo koja strana da je bila odgovorna za to, ona mora svakako da zatraži i oprost i da se izvini, i to moraju da naprave sve strane. Ja nisam čuo da bi to sve strane napravile i to je veoma važno. Ja sam rekao da se ne slažem sa svime, da me ne biste pogrešno razumeli, slažem se sa 95 posto toga što je rekao, ne slažem se samo sa tim kad je rekao da ne možete razgovarati sa tim i tim. Ne slažem se zbog toga što mislim da moramo razgovarati. Jedno su činjenice, drugo su neki vrednosni sudovi. Vi morate da pokažete drugu stranu. Ja sad dolazim iz jednog medija koji je malo veći, to je drugačija pozicija, ali znam kako je bilo dok sam radio da ne kažem u opozicionom mediju, u nezavisnoj štampi u Sloveniji. Naravno da ti ne možeš sto posto da prikazuješ dve strane ako jedna ima mnogo veće oružje u rukama, dakle neku svoju istinu koju stalno propagira na državnim medijima, a ti sada zapravo kontriraš sa nekom svojom istinom. Ali ako to ne radiš, u Sloveniji danas gubiš sporove, to može mnogo da te košta. Prihvaćen je nov zakon, napravila je naša sadašnja vlast mnoge loše stvari, ali taj recimo medijski zakon ne slažem se da je potpuno loš u smislu pisma čitalaca, kojima se zapravo omogućava da budu štampana u velikom broju kao odzivi na neistine zapisane u medijima. Ako naši novinari, dakle, nemaju druge strane priče u svojim medijima, moramo da objavimo te ispravke, ako ne objavimo, to može sud da odredi i kazne su visoke. A slično je i u drugim medijima na kraju krajeva u Evropi i ta druga strana priče je veoma važna. Iz ličnog iskustva gledam na to drugačije. Ja sam razgovarao krajem 80-ih godina sa Đilasom, koji je bio zabranjen, *persona non grata*, nije smeo u medije. Izvukli smo ga na pozornicu u Mariboru kao mladi studenti tada, on je tada prvi put posle 34 godine javno progovorio i to je bio početak nekog otvaranja. Otišli smo do Vladimira Dapčevića, koji je bio državni neprijatelj, staljinista, objavili smo priču. Išli smo, pisali smo o tome kako se ubijaju politički protivnici u tadašnjoj Jugoslaviji, u vreme tadašnje Jugoslavije. Razgovarali smo na kraju krajeva i sa, naravno, Albancima, to je bilo teško. Univerzitet nisu ni imali, u Kumanovu sam bio gde su zatvorili školu, u Prištini smo razgovarali sa ljudima koji su bili osuđeni na šest godina zatvora zbog ispisivanja parole „Kosovo republika“. Glupost. Idejno-političke komisije su radile, izbacivali su ljude, nisu mogli na univerzitet. Zbog čega? Politički nepodobni. Te stvari su se otvarale tada. Išli smo kod drugih, na drugu stranu, da vidimo kako ti ljudi tada trpe, šta tu nije u redu. Da nas nije zanimala druga strana, ja ne bih nikada išao kod gospodina Aksentijevića verovatno. Aksentijević je šta? Državni neprijatelj, je li tako? Pa treba kod njega da se ide naravno, da ga pitamo šta on ima da kaže. Tek

sa njegovom istinom i onom drugom ti vidiš kako je. Imao sam užasnu polemiku sa Vladom Mihaljakom, koji je sada moj kolega u Dnevniku i radi za mene takoreći, zbog toga što sam objavio intervju sa generalom Acom Vasiljevićem. Šta je on? Saslušavao je Janšu. Išli smo kod njega da vidimo kako je to izgledalo jer je rekao: „Čekajte malo.“ Ja sam ga pitao: „Zašto ste vi uspavljivali Janšu u zatvoru?“ Pita: „Kako?“ Kažem: „Pa stavljali ste mu nešto unutra.“ Kaže: „Nemam pojma. Kako?“ Odgovorim: „Pa piše u svojoj knjizi.“ On kaže: „Kakva knjiga? Nemam pojma.“ Doneli smo mu knjigu i napravili intervju s njim i videlo se naravno da istina nije takva kakvu je Janša, naravno, napisao sam u svojoj biografiji, gde je sve postavio malo drugačije nego što je bila prava istina. Dakle, tu se istina može nekako videti, to je zbog činjenica. Zbog utvrđivanja činjenica je uvek važno da se ide kod druge strane. Išao sam i kod Mire Marković i probao sam da dođem i kod Slobe, ali nisam uspeo. Razumete, to je normalan novinarski rad i ne smemo to da zaboravimo, ne smemo to da osuđujemo što se dešava i u takozvanoj nezavisnoj štampi.

Vesna Teršelič: OK, za mene je pitanje ne tog tipa, nego može li se objaviti intervju sa Dinkom Šakićem koji je u zatvoru i služi kaznu zbog toga što je bio jedan od upravitelja Jasenovca, ali mislim da i drugi sada imaju jako puno replika, Nadežda Gaće, pa...

Nadežda Gaće: Samo kratku repliku. Evo, Nataša mi ne da, demokratska Nataša Kandić mi ne da da repliciram.

Rade Radovanović: Znaš šta, ti ćeš sada da potučeš Šekijev rekord.

Nadežda Gaće: Ne, neću. Biću veoma kratka. Igor i ja se znamo godinama i prosto me čudi način manipulacije koji je sada izveo, šta je istina i s kim se razgovara. Naravno, sa generalom vojske se moralo pričati 90-e, sa Janšom 90-e, a mi smo sada u 2007. i to nisu primeri koji ovog trenutka opravdavaju današnju našu raspravu ovde. A malopre, za vreme ručka smo razgovarali, veliki demokrata i snaga slovenačkog pokreta Janez Janša je trenutačno velika kočnica demokratskih procesa kod vas u Sloveniji. I pošto nisam samo s tobom prvi put o tome pričala nego i sa drugim Slovencima, uvek se jako nasmejem ne zato što volim, nego mi je žao i kažem: „Pa dobro, i vi Slovenci morate jedanput proći kroz Osmu sednicu.“ Dakle, ne branim sad zakon u kome Janša

tretira da je druga strana ono što je objektivnost. Oko nekih stvari stvarno postoji uvek stajna tačka moralnosti, istine, kredibiliteta i etike. I onda je nebitno to što neka druga strana kaže. U tom slučaju bi sada opet mogli pravdati i Dobricu Ćosića i Slobu Miloševića i sve one morone koji su se pojavili. Nisu moroni, oni su zlikovci na srpskoj sceni.

Vesna Teršelič: Hvala Nadežda. Bilo je još uzvika „replika, replika“. Ja ću zaključiti u 17:15, imaćemo pauzu u 15 minuta i vratićemo se jer nam je vrijeme zaključaka bitno. Tri replike, ali svaka 30 sekundi. Vesna Kesić.

Vesna Kesić: Mislim da postoji samo metodološka greška u pristupu. Kolega Mekina, da li treba raspisati referendum o džamiji u Ljubljani ili o povratku zbrisanih u slovenske dokumente, to je pitanje. Nije pitanje da li treba raditi intervju sa Šakićem. Naravno, ako me neko zanima, onda je to Dinko Šakić, i svojevremeno Aksentijević. Ako sam dobro shvatila, ovde je bilo pitanje da li treba kao suprotstavljeno mišljenje dati mišljenje eksperta koji tvrdi da se, ne znam, javilo četiri miliona eksperta. Dakle, pitanje je da li treba napraviti referendum o džamiji u Ljubljani. To je pitanje. A ne da li treba suprotno mišljenje napraviti. Da li postoji kategorija ljudskih prava o kojoj nema referenduma? Samo to mislim da je bio problem.

Vesna Teršelič: Hvala, Vesna. Nadira Vllasi.

Igor Mekina: Ljudska prava nikada ne mogu na referendum.

Vesna Kesić: A mislim ni drugo mišljenje koje negira ljudska prava, a ne mišljenje kao osobni stav.

Nadira Vllasi: Ja sam htjela da odgovorim na pitanje koje je Nataša postavila. Glasilo je: „Kako?“ Ali izgleda da je sad pauza, samo kratko da kažem. Puno svi razmišljamo o tome kako raditi ovaj posao, a uslovno rečeno ipak da budemo i mi na neki način zaštićeni. Pa nismo mi sad poslednji koji hoćemo da idemo na barikade, je li? I palo mi je na pamet, evo sad, dok sam vas slušala, pao mi je na pamet ekipni rad jer zločini su činjeni u jednoj, sad uslovno, državi, zločinci u drugoj, žrtve u trećoj. Evo, baš takav slučaj imamo na Kosovu. Dobrovoljci su, na primer, išli svakog

vikenda u Bosnu da ubijaju. Mi smo znali, molim vas, koji su čak, na primer, od naših kolega novinara bili među tim dobrovoljcima, ali ne znamo šta su tamo radili. I oko istraživanja zločina, možda bi moglo, samo kao ideja, da se prave nekakve ekipe, pa, ne znam, ako su u Beogradu pronađena tijela i tamo su neki generali koji su to naredili, a na Kosovu su žrtve ili ne znam, nije konkretan slučaj nego samo uslovno rečeno, onda bi možda mogli da pravimo na regionalnom nivou nekakve naše male novinarske ekipe, pa da to istražimo i onda da objave svi. Samo kao, eto, predlog za razmišljanje.

Vesna Teršelič: Petrit.

Petrit Selimi: Veoma kratka replika gospodinu Mekini da je bolje bilo kakvo izvinjenje nego nikakvo. Ja se apsolutno ne slažem s tim. Tako kako se Tadić izvinio, to izvinjenje nije potrebno uopšte, njemu nije trebalo, ne treba ni žrtvama. Tako ja mislim za Kosovare, ako se neko izvini u takvom smislu, kalkulantski, politikantski, bez duha oprosta i izvinjenja, to meni nema nikave svrhe. Samo njemu škodi i škodi nama i čak ne uspostavlja tu klimu za javno priznanje činjenica, nego uspostavlja suprotnu klimu da ljudi veruju, njegovi oponenti, da to radi zbog inostranstva, a njegovi suportereri da nije bilo dovoljno, tako da to nikom ništa ne znači i ničemu ne služi.

Vesna Teršelič: Hvala, Petrite. Ja bih zamolila da imamo kratku pauzu od 15 minuta i da se u 17.30 opet vidimo ovde i razgovaramo o sledećim koracima.

Predlog mogućih regionalnih instrumenata i inicijativa za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u kontekstu dostojanstva žrtava i odgovornosti počilaca. Uloga novinara u podsticanju regionalne saradnje medija radi oblikovanja regionalnih mehanizama za utvrđivanje i kazivanje istine

Moderator: Mirsad Tokača, Istraživačko-dokumentacioni centar

Mirsad Tokača: Možemo li sjesti, molim vas, da počnemo da radimo. Dobro, mislim da sada već pomalo možemo da se približavamo kraju ovih sesija. Nama je ostala poslednja tema, u kojoj treba

da progovorimo nešto o mogućim instrumentima i inicijativama za utvrđivanje i kazivanje činjenica o događajima, odnosno ratnim zločinima. I ja vas u tom smislu ne bih gnjavio i velikim uvodnim izlaganjima, mislim da postoje neki alternativni instrumenti kojima i mi, evo, kao tri organizacije pripadamo, i da oni rade prilično uspješno sa svim problemima, pritiscima i opasnostima, i da daju prve rezultate. Ja bih vas zamolio da mi ovaj dio sesije posvetimo zaista najkonkretnijim stvarima, a to je da čujemo kako na nekom operativnom nivou vi vidite budućnost ovog projekta. Prije svega, mi se dugo uzdržavamo da definišemo to tijelo i sve se bojimo da upotrebimo bilo kakav termin koji bi mogao ograničiti ovu vrstu konsultacija. Bilo je u opticaju raznih termina, te komisije, te istražne komisije, te ovo te ono. Zapravo, i sve ove konsultacije koje smo mi započeli i ovaj forum trebalo je da posluže izgradnji, dolaženju do toga koji je to mehanizam, koji je to organizacioni okvir u okviru koga bi mi mogli da uradimo nešto. Da li će to biti tripartitni ili višepartitni odnos između država, da li će to biti neko državno tijelo, da li bi to moglo biti neko tijelo koje bi formirale Ujedinjene nacije da bi se izvršila jedna vrsta medijatorskog odnosa između tih država i UN-a? I kako opet, i pored toga što će to postojati, graditi jednu mrežu odnosa na svim mogućim nivoima? Evo, ja bih počeo ovu raspravu od ove ideje koju sam čuo u pauzi, a odnosi se na formiranje novinarskog pula. I stoga bih zamolio gospođu Gordanu Petrović, da joj ne kradem ideju i da je ja ne interpretiram. Mogli bismo malo priču o tome otvoriti, ali meni se učinila vrlo, vrlo prihvatljivom i vrlo interesantnom, da nam ona kaže o čemu se radi jer ja to već znam na neki način jer smo razgovarali u pauzi, i da idemo dalje da čujemo kakva su vaša mišljenja o mogućim mehanizmima, a onda bih na kraju zamolio Natašu da ona na neki način zaključi ovi današnju sesiju i da privedemo rad kraju. Izvolite.

Gordana Petrović: Biću što konkretnija i što kraća. Moja ideja je da se formira jedan novinarski pul sa ciljem da organizuje i realizuje recimo jednu emisiju mesečno. Ne bi bio problem, mi imamo četiri ili pet javnih servisa u regionu, ako ne grešim. Republika Spska ima isto javni servis, da. Znači, uz sve svoje redovne novinarske obaveze, dnevno izveštavanje ili sporovozno, ja uglavnom mislim da smo svi mi ovde dnevni izveštači, bili bismo u kontaktu i davali predlog jednom čoveku koga mi odredimo, koji bi tog meseca recimo bio urednik jer bi kod nekoga morali da se stiču ti predlozi. Pa bi onda, recimo, Goca za iduću mesec dala presek suđenja u Beogradu ako je to najznačajnije, izdvojila dva-tri glavna pretresa koji su interesantni ili neku temu hipotetički. O tome se naravno ne priča, ali kažem, na primer, imenovanje novog tužioca za

organizovani kriminal ili neka priča u vezi s tim, uspostavljanje video konferencijske veze na primer sa Prištinom, zašto je to značajno, kako se do tada radilo. Znači, ne mora uvek biti strogo sud, možemo dati crtice sa suđenja, formu bismo odredili, u redu, ali da svako sa nekom takvom pričom ide prema šefu pula za taj mesec koji bi tehnički bio, na primer, u Sarajevu. I mi svoje priloge šaljemo Sarajevu. On ih onda samo upakuje i to je ta emisijica koja se u dogovoreno vreme iz centra emituje i mi je preuzimamo ili emitujemo u isto vreme ili pomerenom, kako kome odgovara prema programskoj šemi. Ja mislim da to nisu nikakvi posebni izdaci, to je samo da kažem neko propratno pismo uredništvima i direktorima da znaju da se njihovi novinari angažuju i za to i nikakav poseban drugi finansijski trošak. To je samo razmena, je li tako Rade? To je, mislim, produkcija unutar svake televizije je li? Da, da. Ali, Nataša, tu će biti i ono što je vezano za ratne zločine, one priče koje često ostanu po strani, ne stignemo da ih ispričamo, sve što je vezano za ratne zločine i što tog meseca ima težinu i zaslužuje da uđe u taj jedan mali spektar, magazin, kako god ga mi nazvali.

Hrvoje Zovko: Ako smjem nešto reći, ideja je dobra, ali se to prvenstveno trebaju dogovoriti na razini vodećih ljudi televizija. To oni trebaju dogovoriti, termine emitiranja. U stvari, ne moraju, što kaže kolegica, ne mora biti isti termin, ali prvenstveno oni treba da daju svoju suglasnost, pa se onda novinari koji to prate lako dogovore o formi, sadržaju i trajanju pojedinih reportaža, priloga i tako dalje.

Gordana Petrović: Pa shvatila sam da mi možemo odavde da damo inicijativu čelnim ljudima javnih servisa, a ukoliko žele i iz drugih nezavisnih medija i privatnih televizija. Zašto da ne? I sa nacionalnom frekvencijom televizije, to je odlično.

Mirsad Tokača: Ja bih samo jednu stvar rekao, ja ne bih trčao prema poslovnim odlukama. Naravno, poslovne odluke organa upravljanja, menadžmenta, moraju ovo verifikirati. Mi govorimo o jednoj inicijativi i želio bih da o njoj razmjenimo mišljenja, da napravimo jedan kratak brainstorming, da vidimo zapravo kako se može realizirati takva jedna ideja o jednom pulu kroz koji bi strujale informacije, koji bi bio neka vrsta žarišta i naravno razmjene informacija, uz poštovanje svega onoga što podrazumijeva donošenje poslovne odluke o tome. Dakle, meni se činilo da ideja ide tim tragom, da bi ono što bi se emitovalo iz tog pula preuzele i mogle preuzeti mnoge stanice u

regionu, ne samo javni servisi nego i mnoge druge lokalne stanice ili privatne ako bi proizvod prije svega bio tog kvaliteta da ga mogu prihvatiti svi oni koji su za njega zainteresovani. Dakle, mi sada, ne bih išao nigde dalje osim same ideje, dakle treba da vidimo da li je to ideja o kojoj možemo da razgovaramo. Ako ne možemo da razgovaramo mi ovde, teško da ćemo je dalje proslijediti bilo gdje. Prema tome, htio sam da čujem šta vi mislite, ne samo o ovom. Ako ima još nekih ideja kako stvarati neke dodatne mehanizme, to bi meni bilo interesantno. Koliko znam, u Bosni i Hercegovini čak ni javni servis ni javni emiteri u entitetima nemaju specijalizirane redakcije za praćenje suđenja ili specijalizirane redakcije koje bi se bavile problemom ratnog zločina, suočavanja sa prošlošću i tako dalje. Možda bi i ovo bio jedan dobar motiv da imamo jednu redakciju, naravno bez ikakvih asocijacija koje će obično uz to ići, jugonostalgija i tako dalje, ja tih problema nemam, da jednostavno motivišemo ljude, motivišemo ono što se zove uređivačka politika kuća, da se malo okrenu tom problemu. Borka.

Borka Rudić: Ideja je stvarno odlična, ali bi trebalo jako obazrivo prići njenoj realizaciji iz više razloga. Ne mislim da je veliki problem to što će neko reći da smo jugonostalgicari ili da pravimo jugoslovenski pul kako je Jugoslovenska radio-televizija imala prije rata, ne iz tih razloga već zbog onoga o čemu smo danas govorili, a što se odnosi na nezadovoljstvo načinom izvještavanja o suđenjima za ratne zločine. Dakle, na bazi onoga što smo danas konstatovali da nije kvalitetno, trebalo bi graditi jednu ideju koja bi dovela do kvalitetnijeg izvještavanja o suđenjima za ratne zločine na prostorima bivše Jugoslavije. A to znači onda da ta ideja mora počivati na više elemenata. Dakle, kako to organizirati, organizacijski nivo? Kako će to funkcionirati? Gdje će biti smješteno? Da li to raditi sa ljudima koji već rade u javnim servisima ili sa nekim drugim osobama? Kvalitetnim, nezavisnim novinarima, istraživačima, kao što je Šeki, recimo. Puno ima pitanja koja bi trebalo prije razriješiti, ali smatram da je ideja jako, jako dobra. To nije jeftin projekat, da se razumijemo. Produkcija istraživačkih priča o ratnim zločinima je skupa na način kako smo danas rekli, da ono što se događa u sudnici samo treba da bude poticaj za neko dublje istraživanje, jer ako hoćete praviti priču o samo jednom zločinu, vi morate otići u najmanje tri zemlje. Mogu to uraditi kolege iz tih zemalja, naravno, sa punim poverenjem u njihov rad i kvalitet toga rada, ali to zahtjeva i vreme i novac. Što se tiče mog novinarskog udruženja i mene osobno, ja to zaista podržavam, mislim da je to potrebno, više zbog toga što smo mi svedoci jednog protokolarnog izvještavanja o sudovima. Ova atmosfera o kojoj je Nataša govorila iz

sudnice u Beogradu i sudnice u Zagrebu ili u Sarajevu nije došla do javnosti zato što mi izveštavamo na način kao kad se sastanu dvojica državnika, pa jedan kaže jedno, drugi kaže drugo i neko treći je možda još prokomentarisao to. Dakle, imamo vrlo formalistički pristup u izveštavanju sa sudova i trebalo bi u ovaj projekt u temelje ugraditi kvalitetnu edukaciju o ovoj temi. Dakle, kako izveštavati, kako istraživati, uvažavajući i činjenice i emocije i traume i politički i sociološki trenutak u kome se mi nalazimo? Zbog toga mislim da je zaista odlična ideja, ali bi je trebalo vrlo, vrlo seriozno osmisliti.

Mirsad Tokača: Hvala, Borka. Bojan.

Bojan Tončić: Smatrao sam da bi trebalo uputiti jednu snažnu inicijativu direktorima i glavnim i odgovornim urednicima javnih servisa pre svega, a i drugim medijskim kućama za koje verujemo da su dobre i da to bude zaključak ovog našeg skupa, i mislio sam da to telo treba da se zove *Regionalni medijsko-istraživački tim*, a da u to uključimo i pisane medije. Dakle, dogovorićemo se o modelu na koji način ćemo raditi. Neće to biti suvi transkripti, to bi neko morao da priredi na taj način da bude prihvatljivo za novine. Eto, hvala.

Senka Vlatković: Je li mogu ja kratko, pre Nataše?

Mirsad Tokača: Ma mlađi imaju prednost.

Senka Vlatković: Evo ovako. Ja sam učestvovala u jednom projektu koji je upravo bio baziran na tom medijskom pulu. Naravno, radilo se o mnogo nižem nivou, radilo se o mladima na prostoru bivše Jugoslavije i Albanije. Ono što mene u stvari plaši kada pričate o medijskom pulu jeste površnost pristupa. Evo, uzeću taj primer. Recimo, te nedelje je bila ideja za emisiju o drogi, mislim. Sada, mi smo svi zaposleni i imamo svoje dnevne zadatke i kada naši urednici taj projekat ne shvate dovoljno ozbiljno, on prosto ide površinski samo, onda ćete dobiti relativno slabe priče i to je ono što je malopre govorila Borka. Štos je u tome da se napravi ozbiljan medijski pul, ja uopšte ne bih bežala od toga da to bude kao što je nekada postojala ta jugoslovenska razmena iz prostog razloga što je tada postojao konsenzus među ljudima na najvišem nivou da to treba da se

radi. Ja se prosto plašim da ćemo imati problem površnosti jer čim ne postoji jasna kontrola, to može da stvori površnost, a onda smo izgubili na ideji.

Mirsad Tokača: Nataša, izvoli.

Nataša Kandić: Ja sam shvatila ovu Gordaninu ideju na sledeći način i meni se onda to činilo vrlo lako za realizaciju. Ona izveštava sa suđenja pred Većem za ratne zločine, izveštava o slučaju Ovčara ili Suva Reka, Zvornik... Ja mislim da bi bilo zanimljivo za hrvatsku javnost da vidi kako srbijanski javni servis o tome izveštava. Ne da se nešto sad posebno priprema nego, molim vas, da ono što se priprema za javnost u Srbiji može da vidi i ta druga javnost. Ili kosovska javnost da vidi kako se izveštava o Suvoj Reci. To ima smisla. To će onda uticati da i ti javni servisi itekako vode računa o tome kako izgleda taj izveštaj zato što znaju da će možda biti tamo negde emitovan. I, naravno, ne treba sada tu biti toliko pretenciozan, pa da mi računamo da će sada sati i sati biti posvećeni tome, ali mislim da je odlična ideja, čini mi se da je moguće da bi oni koji vode javne servise mogli da je prihvate. Da postoji taj izazov u tome da se pokaže javnosti u Sarajevu kako se, na primer, tamo izveštava o suđenju za Zvornik. I to jeste jedan izazov za koji mi se čini da je moguće da bude prihvaćen. Prema tome, ono što mi treba da uradimo jeste da ne preterujemo sad da se stvara neka istraživačka mreža. To su projekti, zahtevaju ogroman novac. Osim toga, ne treba zaboraviti da postoji BIRN. Oni to prate, prave odlična istraživanja, to je nešto što se čita ne samo u regiji nego se čita napolju zato što su veoma ozbiljni istraživački slučajevi. Ne znam koliko su do sada uradili i to je stvarno ozbiljno urađeno. A inače da televizije prave tako nešto, pa to je ogroman novac, ja ne znam uopšte kako to naći, ali dajte sa ovom idejom koja je odlična da razgovaramo.

Mirsad Tokača: Replika. Mala Vesna, pa Petrit.

Vesna Teršelić: Samo da dodatno kažem da mi se to čini jako jednostavnom idejom za realizaciju, moguće da će biti otpora u televizijama, ali da je stvarno jednostavno već postojeće izveštaje iskombinirati na novi način, a vi koji ćete raditi možete naprosto razmišljati i o tome da bi mogla postojati ta dodatna emisija. I svakako da bi to za gledateljstvo bilo jako zanimljivo, ali pitanje je naravno hoće li pristati televizije. Ali potrudimo se, je li?

Mirsad Tokača: Hvala, Vesna. Petrite, izvoli.

Petrit Selimi: Ali bi u svakom slučaju inicijative za regionalni instrument ipak trebalo da budu fokusirane na nešto što će biti dugoročno. Ne danas za sutra i ne danas za sledeću godinu, nego danas za sledećih deset godina. To sa novcem je tačno i to iziskuje puno novca, ali ipak je toliko urađeno od vaše tri organizacije u sakupljanju dokumenata i arhive. I sad, koji će biti ti instrumenti koji će omogućiti da novinari rade u sledećih pet godina i kako će se naći ti novinari u sledećih pet godina kad ove teme budu passe za omladinu, već su za veliku većinu, kao što si i ti Nataša rekla ranije? Kako obezbediti taj pul novih ljudi, stipendijama ili fellowship-ima koje će ići za sledećih deset godina? Tako da se zna da se sva ta arhiva i dokumentacija što postoji neće zaboraviti, da će tu ipak biti neko ko će je koristiti i na nekim dugotrajnijim stazama.

Mirsad Tokača: Naravno, ovo što smo otvorili ne sprečava nas da govorimo i o drugim mehanizmima za koje smatrate da su bitni. Jednostavno da napravimo jedan krug. Ako neko ima još neke ideje, ako još razmišlja o nečemu, neka se javi. Možda je i ovo dobar mehanizam, možda ima i nešto bolje. Dakle evo, čuli smo jednu od, meni se čini, korektnijih ideja. Hajdemo dalje.

Petrit Selimi: Ja se izvinjavam, samo da se vratim još jednom. Na primer, jedna od ideja. Ima puno tih programa stipendija u svakoj od naših država koje su veoma atraktivne za mlade ljude. Možda bi neki dugoročni projekat bio da se pravi neki program, dve-tri stipendije godišnje za celu bivšu Jugoslaviju, koji bi mogao svake godine da se organizuje i da mladi ljudi mogu da se specijalizuju za istraživačko novinarstvo koje je povezivano za tranzicionu pravdu. Konkretno, dakle, u tim programskim stavkama da apliciraju i onda ti obezbeđuješ da imaš stalno nove ljude. Prvo, ako su dobre škole i ako su programi koji su dobri za mlade ljude, onda će oni aplicirati za to, to je sto posto sigurno. Ako ti dobiješ stipendiju 20.000 evra ili funti u LSI, ako ima nešto slično, naravno manje ali ipak što se svake godine produžuje, onda verujem da ćemo ipak imati tu minimalnu grupu kvalitetnih ljudi i novinara research-era koji će ipak da niknu iz nekog, da kažem, dobrog tla.

Mirsad Tokača: Ovo o čemu pričamo ni na koji način, ja vas samo upozoravam, ne sprečava ove druge oblike direktnih kontakata. Ne smatramo da je pul neka vrsta centralizacije ili ovoga ili onoga, nego jednostavno mislim da bi nam neka vrsta zajedničkih snaga u poticanju nekog protoka informacija bila dobrodošla. U razmjeni informacija i čak u saradnji pojedinih kuća koje su na tom planu jer postoje razne mreže. Hayat i ovi imaju neku mrežu koja dosta dobro fercera, dosta dobro radi, a privatna je na neki način. Dakle, ne mislim da ova priča treba da se ograniči samo na javne emitere, je li, nego jednostavno da razmišljamo o svim mogućim kanalima koje mi možemo koristiti da bi se istina o ratnim zločinima, problemima suočavanja sa prošlošću, suđenjima i tako dalje našla u javnosti i da bi uticala na kreiranje onoga što jednog trenutka zovemo javno mnjenje. Dinko, izvoli.

Dinko Gruhonjić: Pa možda nije loša ideja i nekog internet sajta, da na kraju krajeva napravimo neku zajedničku bazu podataka koja će olakšati rad nama novinarima, da bude vidljivo ono što je čini mi se Nadežda spominjala, tih dvadeset ili sedamnaest, petnaest ili već koliko godina rada svih organizacija, i gospodina Tokače i gospođe Kandić i gospođe Teršelič, i nas svih koji smo se ovde bavili tom temom. Neko je spomenuo sada da je sa Kosova bilo dobrovoljaca koji su išli u Bosnu da ubijaju, pa im izgube trag u Bosni, je li, ne znam, ubijali su i tako dalje. Možda je to neka potencijalna nit koja može da nas poveže i da se prosto imenuju ljudi iz država bivše Jugoslavije koji bi prosto vodili računa, koji bi bili u nekoj vrsti neprestane veze, apdejtovani taj sajt sa informacijama i na taj način pomogli samim novinarima da uopšte i odaberu priče koje će da se rade, da ih prate i da uopšte pomognu novinarima u istraživačkim pričama. Mislim da internet sajt nije neki poseban projekat koji jako puno košta, a imamo jako puno razbacanog materijala. Možda bi bilo vrijeme da se to objedini. Eto, toliko.

Mirsad Tokača: Hvala. Kejtlin.

Kejtlin Rajger: Jedna od stvari o kojoj je većina vas pričala ovog jutra jeste odsustvo bilo kakve odgovornosti za ulogu medija tokom rata i način na koji biste se vi mogli tim problemom pozabaviti da bi se stvari pokrenule nabolje. Jedna od stvari o kojoj biste možda mogli razmišljati jeste sakupljanje informacija, čime se mnogi od vas već bave i koje postoji u nevladinim organizacijama ili vašim individualnim arhivama. I čak i ako tužiocima ne urade ništa sa tim

materijalima, bilo u Hagu, Beogradu ili Sarajevu, sakupljanje tog materijala i njegovo prezentovanje putem nezvaničnog izveštaja ili internet sajta, ili kao deo šire inicijative čiji je jedan deo fokusiran na ulogu pojedinih delova društva u konfliktu, može biti način iniciranja odgovornosti za one manje opipljive zločine i stvari koje tužioci ne mogu uvek direktno da povežu sa ratnim zločinima. A ono što me je na to podsetilo jeste da je mnoštvo zvaničnih ili nezvaničnih procesa kazivanja istine, koji su opisani u materijalima koje ste dobili, posvetilo pažnju određenim grupama društva, na primer ulozi crkve ili zakonodavaca. To ne dovodi uvek do procesuiranja iako u nekim slučajevima može, ali to je značajno kao vid sakupljanja i prezentivanja činjenica javnosti. Ja zapravo ne znam ni za jednu inicijativu za kazivanje istine koja se bavila ulogom medija, ali sasvim sigurno neke komisije za istinu, na primer u Sijera Leoneu i Istočnom Timoru, jesu obraćale pažnju na ulogu različitih segmenata društva bilo u opiranju onome što se dešavalo bilo u saučestvovanju u tome. I ja mislim da vaša današnja diskusija o pozitivnoj i negativnoj ulozi medija može biti javno prezentovana u nekoj formi, bilo kao deo šire inicijative ili kao nešto što je specifično za medije.

Mirsad Tokača: Kejtlin, imam osećaj da ste čitali jedan naš plan rada. Mi imamo jedan veliki projekat u Istraživačko-dokumentacionom centru koji ne vidim razloga da u jednom trenutku ne bude regionalni, mada je kreiran kod nas, i koji se odnosi na istraživanje uloge medija u prijeratnom i ratnom periodu. Pripreme za njega teku, naravno u okvirima naših finansijskih mogućnosti. To je zaista jedan megaprojekat na nivou ovog projekta *Ljudskih gubitaka* tako da je ovo o čemu ste govorili izuzetno važno. Mi već sada imamo ogromnu količinu mikrofilmovane štampe, raznih dokumenata i tako dalje. Mislim da to postoji ovde u Medija centru u Sarajevu, koji je isto tako arhivirao dosta toga, ali je ogromna količina te dokumentacije, arhive, razasuta naravno na raznim lokacijama tako da će jedna ozbiljna analiza svega onoga što je sadržaj, pisanje i tako dalje zahtjevati jedan ogroman i finansijski i ljudski napor. Ali nije mi daleko od pamjeti da ako želimo u budućnosti davati neke argumentovane odgovore na pitanje uloge štampe u prijeratnom i ratnom periodu, da će nam jedna analiza takve vrste biti prijeko potrebna da bismo argumentovano pričali o stvarima. Evo, i to je jedna od mogućih ideja koje nam trebaju biti pri pameti, na umu, da o njoj razmišljamo i da vidimo šta raditi i na lokalnom i na regionalnom nivou. Nataša.

Nataša Kandić: Ja imam potrebu da pokušam da pomognem da razgovaramo malo konkretnije. Ja već jako dugo razmišljam o tome kako bismo mi na ovom prostoru došli, kojim načinima, kojim mehanizmima, do potpunije istine o prošlosti zasnovane na činjenicama i kako bismo to saopštavali. Ja ću vam sada kratko, koliko mogu, onako da to bude u crtama, kazati šta zamišljam i šta mi se čini da bi to pomoglo. Mislim da postoje najmanje tri pitanja koja zaslužuju da budu sagledana u regionalnom kontekstu. To je pitanje uloge novinara, uloge crkve i uloge intelektualaca u podsticanju na neprijateljstvo, mržnju i na zločine. Onda mi se čini strašno važnim, baš kad stalno govorimo o regionalnom kontekstu, da to bude neko telo koje će biti fokusirano na žrtve, koje će biti savetovano zbilja od strane stručnjaka koji mogu da pomognu u tome kako zapravo stvoriti javni kontekst putem saslušanja žrtava. Ali da to ne bude izjednačavanje, nego da na taj način dobijemo svi u regiji jasnu sliku šta se to događalo. I čini mi se da tek na osnovu slušanja tih žrtava, njihovih ličnih priča, možemo zapravo da postavimo i pitanje kako je sve to pripremljeno, ko je sve to pripremio i šta su uzroci svega toga. Inače, ne čini mi se mogućim da razgovaramo i počnemo s tim da razgovaramo o uzrocima rata a da prethodno nismo čuli i nismo saslušali žrtve, koje će na najbolji način opisati šta se to događalo u Srebrenici. Mi imamo toliko svedoka da je u Hagu bio defile tih žrtava koje svedoče sada kada je Srebrenica tamo na redu. To je sve toliko daleko od nas. Onda, mi moramo da imamo neko telo koje će nas preko žrtava voditi tim vrednostima utvrđivanja odgovornosti. I to naravno, utvrđivanja pojedinačne odgovornosti. Ali molim vas, ako mi imamo hiljade i hiljade pojedinaca koji su odgovorni za izvršenje zločina, pa sasvim je izvesno i sigurno da iza toga stoje institucije. Ne stoji neki strani faktor kako stoji ovde u jednom tekstu, nego stoje određene institucije. I ja ne vidim drugog načina kako mi možemo stvoriti sliku koja će nam pokazati žrtve koje govore o Prijedoru, oni nam daju tu sliku. Ta slika se poklapa sa činjenicama koje su utvrđene u Hagu o Prijedoru. Pazite, istoričari će raditi decenijama, a nama je potreban jedan mehanizam na regionalnom nivou. Dobro bi bilo da na lokalnom nivou imamo razne mehanizme koji će pomoći da se o zločinima razgovara upravo na tom nivou. Vi nemate pojma koliko je žrtvama važno utvrđivanje odgovornosti na lokalnom nivou. Ti ljudi, žrtve, kad dolaze i svedoče u sudu, vide svoje bivše komšije kad svedoče i slušaju ih kako prolaze pored gomile leševa, znači ubijenih njihovih komšija. To je naročito karakteristično za Suvu Reku gde, na primer, njihove komšije Srbi na pitanja sudije „Ko je bio, koga ste videli, ko je bio ubijen?“, kažu: „Nisam gledao, nije me to interesovalo.“ To za mene ponekad zvuči gore nego da je zbilja uzeo pušku i pucao. Ja stalno

vidim tu sliku, nema drugog načina. Mi možemo stotine i stotine konferencija da organizujemo, ali ukoliko ne stvorimo javni prostor, javnu platformu, javni kontekst u kojem će žrtve biti saslušane, u kojem će moći da govore, mi ne možemo da imamo odnos prema tome šta se dogodilo. I to je jedini način izlaska iz jednog političkog nametnutog okvira u kojem se kaže da su „Srbi žrtve genocida stotinama vekova“, ne znam, ovi su žrtve ovoliko. Mi moramo da pokažemo da su nam te žrtve bitne. Zato ja ne vidim drugi način, nego da formiramo to regionalno telo. Vidim ja, ja sam jako zainteresovana za komisije poput one za Srebrenicu, za komisiju koja bi radila na lokalnom komunalnom nivou, koja bi možda za dve godine bila u stanju da dovede sve one koji su živeli na jednom prostoru i da razgovara o tome. Ili itekako vidim kao veliki podsticaj na lokalnom nivou da se nađu ti pozitivni primeri. Ima ljudi u nekim selima koji su se ponašali kao nekad, u Drugom svetskom ratu, jednostavno štitili su jedni druge. O tome se toliko malo zna, malo se zna preko onih video pisama, ali toliko ima neispričanih lepih ljudskih priča i sve je to potrebno nekako izneti u javnost. I zato mi se čini da kad razgovaramo o nekim regionalnim instrumentima ili o lokalnim instrumentima, treba da imamo u vidu šta su inicijative i instrumenti koji mogu da budu projekti novinara ili organizacija za ljudska prava. Ali postoji nešto što nije projekat, nešto što mora da bude ozvaničeno, što mora da ide kao ideja, kao inicijativa prema nekim institucijama i da se onda argumentacijom zalažemo da to vlade u regiji podrže. Ako se to ne dogodi, molim vas, na ovom prostoru, ja imam strah da jednostavno ništa nećemo uraditi. Mi smo skloni da pričamo o tome kako je depresivno, kako je sve grozno kao što je bilo, kako nema nekog pomaka, a da pri tom ne činimo ništa da to promenimo. Ono čega se ja stvarno bojim jeste da će proći vreme, da će nestati te žrtve i ti svedoci. I da jednog dana kada neke generacije budu došle na ovo stanovište da nam je potrebno da pokažemo da su te žrtve bitne, da hoćemo da znamo šta se drugima dogodilo, da hoćemo da vidimo našu odgovornost prema drugima, da će tada biti kasno, neće biti više nikoga ko će nam to ispričati. Ja u tome vidim i ulogu organizacija za ljudska prava i mladih i posebno novinara, i čini mi se da u tom pravcu treba da idemo. Da li će to podržati Ujedinjene nacije, da li smo u stanju da dobijemo takvu podršku u civilnom društvu da to može da utiče na političare, to je stvar toga koliko se mi zalažemo, koliko ovome ozbiljno pristupamo. Zna li koliko je Šekiju Radončiću trebalo vremena dok je došao do tih porodica čiji su nabliži rođaci deportovani? Pa te porodice su bile izgubljene, nema ih, nigde ne postoje nikakve adrese da bi ih našao. Išao je od jednih do drugih, tražio i nešto napravio, ali to je jedan jedini slučaj. Sada bi bilo dobro kada bismo mi mogli da dobijemo tu podršku, da jednostavno u regiji kažemo da hoćemo da

čujemo te žrtve. Zloupotrebljavaju ih političari kada je 20. novembar ili kada je 11. juli, a i posle toga. Uzmite samo Potočare. Pa to je najstrašnija slika. Tu se svi sliju tog 11. jula, popodne 11. jula nema nikoga, molim vas. To je ponižavajuće, uvredljivo, tužno. E, ja stalno imam tu potrebu da s drugima razgovaram i da vidim kako sve to da izbegnemo i kako da ne dozvolimo da dođe vreme da su nestali oni koji mogu da pričaju i da smo onda prisiljeni da prepričavamo nešto iz druge ili treće ruke zato što nema onih koji bi mogli da nam govore o tome šta se njima dogodilo. Zato izvinite, možda sam preopterećena, i jesam, i mislim da i treba da budem. Zapravo, ja ću se boriti za to.

Mirsad Tokača: Eldin.

Eldin Hadžović: Ja bih samo htio kratko da repliciram na ovo sad glede toga što ste rekli, vezano za uspostavljanje komisije za utvrđivanje istine. Do sada je praksa pokazala da nikakva komisija nigde na svijetu nije utvrdila nikakvu istinu, a bilo je pokušaja dakle i u Južnoafričkoj Republici i Argentini, ako se ne varam, i bilo je u raznim zemljama, i kod nas je bilo. Vlada Republike Srpske je formirala komisiju za Srebrenicu koja je izdala vrlo, neću reći, lohotan, ali vrlo problematičan i diskutabilan izveštaj. Poticana je inicijativa za formiranje komisije za Sarajevo, za regiju Sarajeva, koja je bila ispolitizirana do te mjere da je prije godinu i po dana formirana i da je još uvijek do danas nema, nije se čak ni sastala niti je počela da radi. Čak i kad se sastanu, to će isto biti, sve što oni budu utvrdili biće čisto rezultat političkog dogovora, što je neprimjereno kad govorimo o utvrđivanju istine. To je to, mislim istina bi se trebala utvrđivati na nadležnim sudovima i to je jedini, ja mislim, ispravan način. Komisija može pomoći, ali ne vjerujem da može doći baš do prave istine. To je to.

Mirsad Tokača: Ovo je replika.

Nataša Kandić: Jeste replika. Moram da odgovorim. Ako čekamo sudove, pa onda ćemo utvrditi samo delić neki, sudovi nemaju te kapacitete.

Eldin Hadžović: Da jasno, ali samo još hoću da kažem da su komisije zapravo više stvar dogovora i ono do čega one dođu više je stvar dogovora nego što bi zapravo mogao biti reprezent

istine. O tome je zaista puno rasprava vođeno, i ja nažalost ne vidim neku svijetlu budućnost u tome, barem što se komisija tiče.

Bogdan Ivanišević: Eldine, to nisu bile komisije sa žrtvama kao osobama koje su svedočile. To su bile državne komisije iza zatvorenih vrata. Ovo je potpuno drugačiji koncept o kojem Nataša govori.

Eldin Hadžović: Da, ja sam mislio baš na te institucionalne komisije. Dakle, jesam mislio na te institucionalne komisije. Samo sam htio reći da se to što sam rekao i odnosi na te institucionalne komisije za utvrđivanje istine. Ne znam ni za kakav slučaj gdje je bilo kakva komisija uspostavila istinu. Ja bih volio da mi neko pokaže to.

Bogdan Ivanišević: U nekoj drugoj državi, misliš van područja Jugoslavije? Kejtin verovatno može da kaže dosta o tome.

Mirsad Tokača: Igor.

Igor Mekina: Da, ja sam učestvovao u jednom sličnom projektu kao urednik AIM-a koji je kod vas isto opisan kao jedan od uspešnih. Zaista je bio, učestvovali su razne vlade, Savet Evrope i tako dalje, bez njih to ne bi bilo moguće. Po mom mišljenju, to nije loša ideja. I trebalo bi možda dati zaista predlog da se tako nešto napravi, ali bez finansijske podrške ozbiljnih institucija ta stvar pada u vodu. To je veoma skupo i neće se moći realizirati na taj način da svako nešto šalje i tako dalje. Treba imati mnogo konkretniji predlog, ali svakako bi trebalo iskoristiti činjenicu da zapravo i Haški sud na neki način završava sa svojim radom. Dobro, još će raditi, ali polako već sada vidimo čak da su ljudi tamo nezadovoljni suđenjima, da se dakle očekuje nekakav nastavak, da će se verovatno i u okviru Evropske unije ozbiljno razmišljati o tome. Ja bih rekao da čak recimo Slovenija, koja preuzima predsedavanje, o tome ozbiljno razmišlja. Govorim sad u lično ime, ali pošto je, koliko znam, i zvanična politika Slovenije iz Ministarstva spoljnih poslova da je Balkan prioritet, kao i istočna Evropa, tj. sve naše komšije, trebalo bi recimo u tom smislu možda tempirati nekakav predlog da se zaista otvori nekakav informativni kanal gde bi javne televizije razmenjivale emisije na takav način i saradivale na tom području, da se i te strane, strane Evropske

unije, Saveta Evrope i Evropskog parlamenta možda pritisnu. Ako to tamo ne naiđe na nekakav odjek, onda je sve to veoma teško. Drugo, još samo iznosim jedan konkretan mali predlog, prizeman, ali mislim da bi bio koristan. Svi mi koji smo tu ispunićemo danas taj upitnik, možda ne bi bilo loše da napišemo svoje kontakte gore, nismo svi podjelili svoje kartice, dakle spisak svih učesnika, e-mail, adresa, telefon, a možemo nešto učiniti na taj način što ću ja pozvati nekoga, neko će mene pozvati. Trebaće nekome na primer informacije iz Slovenije, i može biti neka druga sasvim konkretna korist iz toga. Hvala.

Mirsad Tokača: Kejtlin.

Kejtlin Rajger: Želim samo da vam kažem nešto više o nekoliko drugih primera komisija za istinu. Komisije koje su bile osnovane u ovom regionu, bilo da je reč o Komisiji za Srebrenicu ili Koštuničinoj komisiji, bile su veoma ograničene u obimu, podršci javnosti i događaja na koji su se fokusirale, kao što je to slučaj na primer sa Komisijom za Sarajevo. Ali neke druge komisije u svetu su definitivno ustanovile mnogo širu istinu, koja je bila prihvaćena u javnosti i koja je promenila opseg poricanja onoga što se dogodilo. Komisija za istinu u Argentini je imala duboki uticaj na opseg u kojem je znatno veći deo argentinskog društva mogao da sazna šta se dogodilo. U Sijera Leoneu je, takođe, komisija za istinu imala mandat da uradi nešto što sud nikada ne bi mogao da uradi, a to je da sagleda neke od uzroka sukoba i socijalno-političku dinamiku koja je dovela do njega. I ljudi nekada žele da sudovi i procesi za ratne zločine pruže odgovore na ovakva pitanja, ali to nije svrha suđenja. A komisije za istinu su ponekada uspevale da pruže te odgovore. Ne kažem da je na taj način utvrđena potpuna istina, ali možda jeste jedan njen deo koji je komplementaran sa onom istinom koja izlazi iz sudskih procesa. U tekstu o nezvaničnim inicijativama utvrđivanja istine, koji ste dobili danas, ima takođe fascinantnih primera iz Brazila, gde nije postojala politička podrška uspostavljanju komisije pa su se nevladine organizacije organizovale i počele da sakupljaju informacije iz dosijea vojnih sudova. I na osnovu toga su proizveli knjigu koja je za 25 nedelja postala svetski bestseler. To naravno nije promenilo vladinu politiku, amnestija je ostala na snazi, niti je dovelo do sudskih procesa u određenim slučajevima, ali je svakako potpuno promenilo javno prihvatanje onoga što se dogodilo za vreme diktature. Tako da, po mom mišljenju, nijedna pojedinačna stvar ne mora biti istina za nekoga, ali sve zajedno mogu biti deo slagalice.

Mirsad Tokača: Hvala, Kejtin. Vesna, pa Nadežda.

Vesna Teršelič: Gradeći na onom što su različiti ljudi rekli, zaključno Igor Mekina, mislim da bi bio jako dobar trenutak uputiti predlog baš evropskim institucijama, Evropskoj komisiji, Evropskom parlamentu, dakle gledati na izvršnu i na političku stranu kroz Evropski parlament baš u pogledu nekog zajedničkog proizvoda u smislu izveštavanja, ali i više od toga. Recimo, veliki problem su dokumentarci koji su već proizvedeni, a ne mogu se prikazati. Za Hrvatsku je tragedija da „Vukovar, završni rez“ praktično nije nigdje viđen, a recimo u Evropi postoji Euro Image mreža, koja potiče prikazivanje evropskih filmova. To se odnosi samo na igrane filmove, ja ne znam zašto ta mreža nema dokumentarnu granu. Mi možemo predložiti da se i unutar tog već postojećeg okvira razmisli o podršci prikazivanju dokumentaraca. Nama bi odmah jako puno značilo plasiranje dokumentaraca koji nisu viđeni, koje publika nije vidjela, barem u kina u našim zemljama. Teže je utjecati na televizije nego možda na mrežu filmske distribucije. Dakle evo, ja bih sad htjela to s vama testirati. Bila je onda Petritova ideja za stipendije, i to ima smisla. Ja ne vidim zašto Evropska unija ne bi imala program koji je možda nalik onom Roma Brauna, koji još uvek postoji za Kosovo, za Hrvatsku još odavno ne postoji, a i vi ćete kad-tad ispasti iz igre. Mislim da, što se tiče ulaganja u obrazovanje mladih novinara, treba više napraviti u pojedinim zemljama, vidjeti što se regionalno može učiniti, ali isto tako treba uputiti nekakav zahtev prema evropskim fondovima oko obrazovanja za istraživačke novinare. Ja o tome naprosto dovoljno ne znam, tu mi treba da čujem vaš glas, ali svakako vidim potrebu da se više investira u regionalnu suradnju baš u izvještavanju kako za suđenja za ratne zločine tako i u drugim procesima koji su bitni za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Možda i na razini produkcije, dakle da se vidi kakvi su tu stalni fondovi za produkciju novih dokumentaraca, ali ovaj čas mi je možda primarna briga kako prikazati one sjajne dokumentarce koji su već proizvedeni, a nisu viđeni. Tako da tu ima više segmenata. Trebalo bi uložiti sad malo vremena, pa to razraditi, nećemo to baš moći u idućih 15 minuta.

Mirsad Tokača: Nadežda, jesi li odustala ili...

Nadežda Gaće: Ne, nisam. Ja teško da odustanem. A jedna moja odlična drugarica kaže da kad sam se rodila, odmah sam rekla „ne“. Dakle, to je dobro za početak ove rasprave. Ja sam deo toga napisala ovde u ovom upitniku, odnosno odgovorila, ali bih htela, možda se to sad može nazvati nekim mojim pragmatizmom ili starijom osobom ili ne znam već šta, da znam šta su zaključci sa nečega gde sam ja bila. I kad govorimo o tim zaključcima, ja prosto mislim da svako od nas ima veoma jasnu sliku za svoju sredinu i o svojoj sredini priča. Prosto, bitna je ta interakcija sredina i zato hvala Vesni što je rekla za „Vukovar, jedan rez“, koji je sjajan film i naravno, sramno jeste, ali ne treba mi sada tu nešto da plaćemo zbog toga što nije prikazan u Hrvatskoj. Prosto je takva situacija, treba sada da vidimo kako da okrenemo priču drugačije i da taj film bude prikazan. I ono što inače svih ovih godina osećam, imam strašan osećaj, a pogotovo od 2005. godine, kad su došle takozvane promene u Srbiji, to je da na kraju bez obzira što ste vi gubitnik jer se promene koje ste očekivali da će se dogoditi nisu desile mi ne treba da odustajemo. Prosto, važno je to stanje svesti u kojem ćemo shvatiti da je taj proces ipak malo drugačiji ili, kao što je rekao jutros Mirsad, ne trčimo trku na 100 metara nego možda na 1.000 kilometara. E sad, tih 1.000 kilometra moraju da za nas budu izazov, da mi u tome učestvujemo. A možemo da učestvujemo ako budemo solidarni i jedni druge podržavali. Kad kažem „ja“, ne mislim samo Nadežda Gaće, pošto o svojoj individualnoj priči ne pričam, ja ću se uvek individualno sa svakim naći svoju komunikaciju i kontakt. Ja sad govorim u ime udruženja novinara Srbije, Nezavisnog naravno, i naravno, tu je uvek Dinko s kojim sjajno zajedno radimo. Ako se mi sada dogovorimo da napravimo barem početni korak, da razmenjujemo informacije između sebe, ja ne kažem da ćemo mi sada napraviti nove novine i da ćemo mi pokriti nekadašnji prostor bivše Jugoslavije. Ja znam koliko je to sve skupo, imam dovoljno godina da znam koliko i novine u televizija koštaju, ali pokažemo dobru nameru da jedni druge uvažavamo. I ako sutra pozovem Branku ili, nebitno, Nadiru koja je otišla ili Petrita, da kažem da dolazi kolega novinar iz Beograda koji hoće pošteno, odnosno iskreno, kada kažemo pošteno, ja mislim pre svega tačno, iskreno, koji dakle hoće objektivno da piše o Kosovu, pomogni mu da ta komunikacija bude u redu. Mislim da ćemo mi već tada uraditi strašno mnogo za nešto što se zove smirenje tenzija na ovom prostoru. Ne želim da sudim ni političarima zašto ne umeju da izgovore rečenice koje treba da izgovore, takođe ni intelektualnim elitama, mislim da je to njihova odgovornost. Ja hoću da govorim o novinarskoj odgovornosti. I zato mislim da ipak možemo danas, odavde, to sam ovde i napisala, da napravimo barem neki newsletter kojim ćemo se obavešavati šta se dešava u kojoj sredini i koliko je ko negde uradio.

Možda ja Vesni u nekom domenu mogu pomoći, možda ona meni jako mnogo može pomoći, možda ja istovremeno mogu pomoći i Mirsadu. Govorim sad o nekom elementarnom početku naše zajedničke saradnje koja je neophodna, a ona se zove solidarnost. I hvala vam.

Mirsad Tokača: Ovako, prvo da ja jednu malu stvar završim. Naše drage prevodilice su iscrpljene i mi ćemo, pošto prevode zbog samo jednog ili dvoje ovdje, nastaviti bez njih jer smo planirali da one rade do ovog vremena do kojeg su radile, čak i malo duže nego što smo se dogovorili, tako da im se ja zahvaljujem. Kejtlin će sjesti kraj Bogdana i ako bude nešto esencijalno, snaći će se i ona. Do 17.00 je bio dogovor sa prevodiocima, ostale su mnogo duže tako da neće biti problema. I ako se govori engleski, razumjećemo. Pored onih koji ne razumiju lokalne jezike sješće Lara ili neko drugi i pomoći oko prevoda. Hvala vam velika za pomoć.

Eugen Jakovčić: Može li kratko?

Mirsad Tokača: Može, može, naravno

Eugen Jakovčić: Zapravo čisto sa tehničke strane, mi imamo u Hrvatskoj velikih problema s tim dokumentarnim filmovima. Čini mi se da negde u pozadini svega toga leži zapravo čuvanje neke naše istine, da zapravo još uvijek te velike televizije, javni servisi, RTS u Srbiji i Hrvatska televizija u Hrvatskoj, čuvaju neku svoju istinu i da će uvijek objaviti prije BBC-jev dokumentarac o nekom događaju, a da je uvijek problem zapravo kada neko nezavisni pokuša dati svoju priču. I to je zapravo kontinuirani problem. Meni apsolutno nije jasno gdje je tu problem, ali tu problem postoji pogotovu i na zakonsku regulativu, koja tu ima vrlo jasna rješenja, da zapravo javna televizija u Hrvatskoj mora prikazivati određeni dio sadržaja koji su vanjska produkcija. Hrvatska televizija to ne izvršava u tom kontekstu i zapravo je to jedan kontinuirani problem. I tu se oni, Vesna, mislim da ti to isto jako dobro poznaješ, zapravo vrlo teško lome. A opet, negdje daleko u pozadini jeste to da svaka kuća koja drži do sebe, pogotovo do svog informativnog programa, ne voli da im drugi zapravo govore o nekim događajima, i nekako tu čuvaju nekakav dignitet svog informativnog programa. Tako da tu ima više aspekata te priče. Mislim da će to s dokumentarcima teško ići. Iako mi je kolega Zovko rekao da je Hrvatska televizija otkupila „Vukovar, poslednji

rez“, nisu ga objavili, kao ni Factum-ove dokumentarce koji su svi otkupljeni, „Lora“ i tako dalje. Tu ima velikih problema i velikih otpora. Mislim da to s njima ne bum išlo, ne?

Vesna Teršelič: Po malo, po malo, mislim, treba insistirati.

Mirsad Tokača: Veljka.

Veljka Spinčić-Rajko: Ja se do sada baš i nisam puno uključivala u raspravu. Naime, koliko god sam bila 15 godina novinar, ovo nije nešto čime sam se previše bavila, ali ono čime se sad bavim jeste obrazovanje novinara. Prije svega, počeli smo već od toga koliko su novinari krivi, kroz govor mržnje, poticanje nekakvih zločina i svega toga što se dogodilo. Mislim da se mnogo toga ne bi dogodilo da su svi novinari bili dovoljno obrazovani. Dobro, na stranu da bi svi trebali biti dovoljno moralni kao osobe, ali i dovoljno obrazovani kako da izvještavaju o nekakvim događajima. I tu se sada pojavljuje jedan, koliko vidim, možda malo generacijski jaz. Naime, stariji novinari koji su još radili u vrijeme i bivše, zajedničke države na jedan drugačiji način percipiraju svu tu suradnju. Mislim da mlađe kolege, koji su se recimo u ratno vrijeme ili čak kasnije uključili u novinarstvo, imaju potpuno drugu sliku svega što se događa, jednostavno zato što im nedostaje možda ta informacija od ranije iz prve ruke. Znači, informacija o svim događajima, ali i o novinarskoj suradnji. Tu je veliko pitanje, mi stariji novinari se možda puno lakše nalazimo jer smo se i u ranije u nekim prilikama nalazili i razgovarali o nekim drugim stvarima. Tu bi trebalo na neki način poraditi i na obrazovanju mlađih kolega, trebalo bi da se uključe na neki način u sve to. Možda kod jednog dijela njih možda još uvijek postoji otpor prema suradnji sa kolegama iz druge države zbog te percepcije krivnje jer svi smo mi na koncu ipak ljudi i svako od nas ipak ima nekakvo svoje malo mišljenje tipa: „Oni su malo više možda krivi.“ To je eto, nažalost, jedna činjenica. Ono što bih tu predložila jeste u svakom slučaju poraditi na tome da se na neki način pomogne onima koji bi se željeli uključiti na neki način u publiciranje informacija o ratnim zločinima i svemu što se događalo, i da se nauče kako se to činiti, odnosno nekakvim osnovnim postulatima istraživačkog novinarstva, svim tim detaljima. To je Vesna malo spomenula. Znači, i taj edukacijski dio mi se čini da je u dobrom dijelu bitan. Eto, toliko.

Mirsad Tokača: Hvala, Veljka. Gordana.

Gordana Miočinović Simonović: Meni se čini, na kraju ove cijele rasprave, Dinkov predlog nekako najrealniji, a mislim da bi bio od velike koristi novinarima. Mogla bi se i ta arhiva sačuvati za duže vrijeme. S obzirom na sve, evo Vesna je spominjala film Drage Hedla o Vukovaru i brojnih drugih dokumentaraca koji postoje snimljeni i koji se uporno odbijaju emitirati na HTV-u, prilično je nerealno da će se tako lako ostvariti nekakva suradnja nekakve zajedničke misije koja bi se onda emitirala na državnim televizijama. Vi jako volite govoriti „javnih servisa“, ne znam po čemu su to javni servisi, no dobro. Mislim da bi više bilo od pomoći nama novinarima da mi imamo te materijale, da mi možemo razmenjivati informacije i pomagati jedni drugima u zadacima, pa čak onda i preuzimati snimke i koristiti ih kao nekakav temelj za rad u nekakvim emisijama ili na televiziji, na primer HTV-u ili u nekoj od drugih državnih televizija ili na komercijalnim televizijama. Mislim da je to nekako realnija podloga koja bi mogla ići. To je jedno. A drugo su mogućnosti za nekakvu ozbiljniju suradnju, ovo što Igor Mekina rekao. To podrazumeva nekakav ozbiljan posao jer će se projekt vjerojatno u protivnom raditi šest meseci ili godinu dana. Mnogi projekti, od Radio Broda, AIM-a i tako, egzistirali su jedno vrijeme dok je to bilo sufinancirano iz relevantnijih fondova, ali se naprosto entuzijazam ljudi negde potrošio. I to isto tako ne treba isključiti i zaboraviti jer je i teško očekivati da će ljudi imati nekakvog većeg entuzijazma raditi. Ne znaju da li će igde biti prikazani ti dokumentarci ili emisije, ulažu svoju ogromnu energiju i znanje u to, a rezultat je upitan. Naravno, ja mislim da treba ići sa inicijativom prema nekakvom prijedlogu upravama televizija, da one razmisle o tome. Dakle, jedno ne isključuje drugo, ali mislim da je ovo što je Dinko predložio jedan realan temelj koji bi se mogao dosta brzo uspostaviti i napraviti neka nova mreža novinara koji bi češće surađivali i razmenjivali informacije preko mreža, preko neta. A da se sa ovom inicijativom ide paralelno. Jedno prema Evropskoj komisiji ili prema nekim međunarodnim institucijama, a drugo prema državnim televizijama, da se vidi da li postoji interes. Mislim da je ovo nekako u temelju najrealnije da bi se moglo održati, a da se ne izgube ti materijali koje su novinari sakupili. Svako je sam nešto uspio prikupiti, a nešto se može i iz dokumentacijskih centara staviti nama na raspolaganje.

Igor Mekina: Ako bih ja mogao da odlučujem, ja bih rekao da je to sjajna ideja, ali inače, ono što je izvodljivo, to je glava VII, tačka obavezno prikazivanje i završena priča. Mislim, možda sam rekao to suviše jasno i jednostavno, ali mislim da bi zaista na neki način krajem rada Haškog suda

trebalo to povezati. Dakle, taj medijski projekat plus ideja o tome da se zaista napravi neka komisija na tom području, bila ona neuspješna možda za 20 godina, nije važno, ali hajde da se to bar proba da se zaista suočimo. Mislim, na kraju krajeva, i Slovenija i Hrvatska imaju neku zajedničku komisiju, i Italija i Slovenija imaju komisiju, došle su do nekih izveštaja. Nisu veoma uspešne, ali došle su do nekakvih zaključaka. U jednom slučaju su čak došle do zajedničkog zaključka. A i u tom slučaju bi trebalo bar to da se ponavlja. Drugo, kao novinara me mnogo više zanima baš to zašto javni servisi, odnosno države, ne bi preuzeli obavezu da to sprovedu. Države imaju većinski udeo u javnim servisima. Obaveza da prikazuju takve dokumentarce je obaveza koja koristi nekom zajedničkom cilju, pomirenju naroda na tim područjima. Dakle, to služi miru, na kraju o tome može Savet bezbednosti da odlučuje. Hajde, neće možda on, a možda hoće neki organ Evropske unije da preporuči. Svakako bi trebalo u tom smislu raditi jer te države same po sebi i njihovi radnici to neće prikazivati ili će prikazivati u ne znam kakvim terminima. I to će onda trajati još malo duže nego što bi inače trajalo.

Mirsad Tokača: Duško, izvoli.

Dušan Rastovac: Budući da na Zamirzinovom sajtu, znači na sajtu ZamirZin-a, postoji odsjek suočavanja sa prošlošću, budući da mi imamo uskoro i podkast, a isto tako imamo i multimedijски dio, znači disupload u video materijale, moj prijedlog je da ZamirZine bude nekakav pilot projekat, ako se vi slažete, gdje bi se na neki način mogli odlagati materijali, odnosno gdje bi se okupljali ljudi koji rade na projektima, tj. koji su vezani za suočavanje sa prošlošću i za suđenja za ratne zločine, da budu u nekakvom kontaktu i da ti materijali ne završe negdje, da ne moramo raditi novi sajt jer sajt postoji na kraju krajeva. Ako se slažete, možemo razmišljati u tom pravcu.

Mirsad Tokača: Davore, hoćeš li sa lap-topom ili sa nama razgovarati?

Davor Konjikušić: Evo, napokon, i ja da sednem ovde. Jao, što je dobro. Sad bih dao jednu informaciju, ove godine je na primer BIRN dao jedan fellowship i jako mali broj novinara se prijavio iz Bosne i iz Hrvatske. Ja sam u tom programu i mogu reći da je stipendija sjajna i radilo se o mobilnosti i o državama eks Jugoslavije, plus su Bugarska, Rumunija, Albanija i Kosovo u tome. Čisto bih vama rekao da znate da Bosch ponovo raspisuje tu stipendiju i dajte informaciju

nekim vašim mlađim kolegama. U okviru baš te stipendije i sa jednom drugom školom, ove godine u Strazburu sam bio u Arte-u, što je pokušaj pravljenja evropske televizije i saradnje televizija Nemačke i Francuske, kao nekakvih ključnih država Evropske unije. To je stvarno veliki, fenomenalan pogon, tako da bi moja ideja i predlog išli u pravcu da se razmišlja o razmeni eventualno. To je televizijska razmena koja sada na primer funkcioniše između B92 i RTL, dve potpuno suprotne televizije. Govorim o Srbiji i Hrvatskoj jer te dve države najbolje poznajem, to jednostavno ne funkcioniše. Znači, moj predlog bi išao u tom smislu jer je sada HRT trenutno najgledanija javna televizija u regiji i ja mislim da ljudi već polako dobijaju uvid u nekakve razmene. Jednostavno, u drugom projektu, u Fade In-u, koji se zove Patch projekat i koji nije na tako velikoj razini, saradujemo sa XY produkcijskom kućom iz Sarajeva. Vi, Sarajlije, Bosanci, to znate, jednostavno radimo teme koje su pitanje nasleđa, sloboda i tako dalje. Mi imamo, govorim iz svog iskustva, bazično problem sa emitovanjem tih stvari, posebno Srbija i Hrvatska. U Bosni je koliko-toliko bolja situacija za neke stvari. Iz svog iskustva, dok sam radio u produkciji B92, za „Dosije Osijek“ koji je bio tada aktuelan, ja sam uspeo srediti jedan jedini screening na „Zagreb film festivalu“. Znači, problem je u tome što ja nisam dobio nikakvo pokriće i nikakav review, bilo pozitivan ili negativan, sem nekoliko sajtova koji se bave i prijatelja. Znači, nisam dobio nikakvu kritiku bilo kog medija. A to je tad bilo aktuelno i mislim da nije toliko bilo nezanimljivo ili da je tema bila deplasirana. Neke stvari koje sam na ličnom planu iskusio jesu takve da je bilo koja medijska saradnja prestala onog momenta kada su stale donacije, naprosto sve je pokazalo, npr. Cross Radio. Nažalost, čim se neko povukao, to je prestalo. Moja ideja jeste ta da eventualno kroz ljude koji su ovde i koji imaju nekakvu težinu u svojim redakcijama pokušamo naći neki modalitet. Da li je to recenzija za dokumentarni film, makar to, eventualno probati sa javnim televizijama, nekakva razmena programa, pa možda pravljenje i, dobro sad je ovo stvarno optimistično, jednog sata montiranog materijala. To bi, jednostavno, puno značilo.

Gordana Petrović: Izvinjavam se što se javljam ovako nenajavljeno. Otprilike sam tako i mislila, a to je predlog...

Mirsad Tokača: Da, to je ideja ovoga što smo nazvali pod navodnicima „pul“. Jedan sat nekog žurnala o suđenjima ili nazovi ga kako hoćeš.

Gordana Petrović: Da, da.

Hrvoje Zovko: Ako može prijedlog, normalno šala, nek se emisija zove „Među njima“. Skupi ćemo Tutu i, ne znam, Šešelja i sve među njima. Kada bi se radila ta emisija, polusatna emisija sa nekoliko dobrih reportaža bila bi sasvim dovoljna, primjerena. Polusatna emisija.

Bojan Tončić: Verovatno bismo dobili nekakav termin...

Mirsad Tokača: Daj, bolan, polako. Borka, pa završavamo.

Borka Rudić: I ja ću kratko. Trebamo voditi računa kad predlažemo koja nam je ciljna publika. Ovo sa internetom je odlična stvar, ali mi ne možemo doprijeti do velikog broja ljudi. U Bosni i Hercegovini 24 posto ljudi koristi internet, 24 posto. To je jako mali procenat, ali oni do kojih mi trebamo doći i koji treba da vide sve to, da čuju i da se suoče sa prošlošću, nemaju konekciju na internet.

Dinko Gruhonjić: Izvinjavam se što upadam. Nije moja ideja bila da se ljudi konektuju, da sve to gledaju i da ih zatrpavamo podacima.

Borka Rudić: Da, znam, ali to, to...

Dinko Gruhonjić: ...nego za nas novinare, ništa više.

Borka Rudić: Mislim da novinari imaju mogućnosti da istražuju, ali nemaju mogućnosti da to plasiraju. To je ovde bilo ključno pitanje, kako sve to emitovati. Moj prijedlog bi bio da se ide sa pismom javnim servisima, da probamo kod urednika dobiti potvrdu da to žele, da će oni to emitirati i ići na ove manje televizije, na lokalne televizije, jer se u malim gradovima one gledaju. I još jedan prijedlog, možda je malo anahron, mi smo zaboravili zborove građana, nešto što je bilo prije rata jako aktuelno. Preko tih zborova se puno moglo uraditi u malim lokalnim sredinama. Kad je riječ o ovim projekcijama dokumentarnih filmova, možda bi se moglo to na takav način uraditi. Jer recimo ove konsultacije koje su bile čini mi se u Foči, razgovori sa ljudima u Foči,

dobile su u medijima prostora tri-četiri minuta. Mislim da su to bile sjajne priče sa ljudima na terenu i da je to zasluživalo da se napravi o tome dokumentarac. Da ljudi recimo u Konjicu, ne znam gdje, vide to i čuju šta su govorile osobe iz Foče na toj diskusiji o ratnim zločinima koji su počinjeni tamo, u tom području. Dakle, mislim da treba potencirati taj multidisciplinarni pristup i možda napraviti između nas sudionika ovih regionalnih konsultacija nekakav memorandum o razumjevanju, da će svako sa svoje strane, u svojoj sredini, u okviru svoje emisije uraditi puno više nego što je činio do sada da bi ipak istina došla do onih ušiju koje to treba da čuju.

Mirsad Tokača: Dobro, ja sam zaključio već, gotovo je. Rekao sam da je Borka poslednje lice na sceni, ja vam se zahvaljujem. Samo prije toga da kažem, polako, nisam zaboravio, da smo mi u Centru već počeli s tim takozvanim zborovima građana. Mi upravo putujemo po Bosni i Hercegovini po malim mjestima i organizujemo ove debate sa žrtvama, sa svedocima, sa građanima. I moram vam reći da su svi mediji u Bosni i Hercegovini do sada svaki taj skup zabilježili. Manje ili više, ali nije bitno, neka se pojavi bilo kakva informacija. Mi smo zadovoljni mada, što reče Borka, tu se može čuti sjajnih stvari. Ja sada na kraju, uz zahvalnost što ste bili strpljivi i prilično predani današnjem danu, dajem završnu riječ Nataši i zahvaljujem vam se u ime Istraživačko-dokumentacionog centra. Dobrodošli na naš web sajt, dobrodošli. Bilo šta što vas zanima, pošaljite svoje zahtjeve mejlom ili telefonom ili se javite na bilo koji način, mi smo vam otvoreni za svaku vrstu pomoći. Izvoli Nataša, završi.

Nataša Kandić: Ja ću pokušati kratko da sumiram ono što je proisteklo danas iz ove današnje rasprave. Naravno, to ne može drugačije, nego morate da razumete da tu postoji moj lični odnos prema onome što sam danas slušala, čula, što mi se učinilo vrlo jasnim. Nešto drugo mi je bilo nejasno, tako da je manje u mojoj pažnji. Ono što sam ja danas razumela, to je da smo mi najviše razgovarali i najjasniji bili u tim inicijativama koje mogu da podstaknu stvaranje javnog konteksta u kojem će utvrđivanje činjenica i glas žrtava biti prihvaćeni kao uslov za izgradnju demokratske budućnosti i prekida sa nasleđem prošlosti. U tom smislu su iznete vrlo jasne inicijative, kao što je stvaranje jednog regionalnog žurnala u organizaciji javnih servisa u regiji, i svi su se složili da je put ka realizaciji toga jedno pismo urednicima javnih servisa sa predlogom da se krene od onoga što se stvara u tim javnim servisima kada su u pitanju ratni zločini i sve drugo što je u vezi sa ratnim zločinima, i da se sagledaju uslovi u kojima može da se napravi mesečni kolaž od onoga što

postoji o tome u regiji. Bilo je i predloga da to bude u nešto razvijenijoj formi, da se stvaraju i reportaže, ja mislim da to takođe može da se pomene u toj inicijativi, ali da smo svesni da to onda zahteva velika ulaganja. Ova prva inicijativa, o dostavljanju i korišćenju onog što se stvara, čini mi se da ne zahteva nikakva posebna ulaganja, nego zahteva na kraju samo jedan, urednički pristup tome, da uredi ono što postoji. I ako upućujemo tu inicijativu, treba da postoji dobro obrazloženje da bi na taj način u regiji postojao jedan pregled suđenja i uvid u to kako izveštavaju mediji onih drugih o zločinima, o suđenjima za zločine koji su počinjeni prema žrtvama koje se nalaze u drugoj sredini. Što se tiče one neke glavne teme, mehanizama za utvrđivanje činjenica i saopštavanje istine, mislim da je danas bilo opšteprihvaćeno mišljenje o regionalnom kontekstu. Svi razgovori, sve replike, sve reakcije bile su u tom smeru da kontekst mora biti regionalni, ali, kada je reč o regionalnim instrumentima, ja bih samo rekla da je tu bilo više raznih inicijativa, ali da je jedino što je bilo jasno, to je bilo Eldinovo krajnje nepoverenje prema regionalnim komisijama, što je on obrazložio time da te komisije nigde nisu uspešne, i vrlo jasno ukazivanje Igora Mekine da su komisije nešto što postoji u vezi sa različitim pitanjima, da je to dragoceno, pa je naveo primere koliko komisija Slovenija ima sa susedima u vezi sa vrlo osetljivim pitanjima. Znači, to su bili najjasniji pogledi u vezi sa regionalnim instrumentima za utvrđivanje činjenica i njihovo javno saopštavanje. Od inicijativa, znači, sve ide u prilog stvaranja jedne nove klime ili javnog konteksta sa regionalnim karakterom u cilju utvrđivanja istine. Pomenula bih i pokušaj organizovanja svega što postoji i što se odnosi na suočavanje sa prošlošću na nekom portalu. Najmanje košta ako se već neki postojeći portal koristi, gde bi postojale sve informacije, sve ono što je stvoreno, bilo da je reč o filmu, o nekom video zapisu, reportaži, o nekoj knjizi, nekom dobrom tekstu, sve što se odnosi na suočavanje sa prošlošću, odnosno, sve što se odnosi na nasleđe prethodnih vlada i na mere, instrumente, inicijative ili odgovore postkonfliktnih društava u odnosu na to nasleđe. Da se, znači, organizuje na jednom portalu, pa je Rastovac predložio postojeći portal „Suočavanje sa prošlošću“ i mislim da bismo svi o tome mogli da razmislimo, da vidimo da li, na primer, on ima kapacitete da se svi stvoreni filmovi mogu naći na tom mestu, da li to može da taj portal izdrži. I da onda postoji na portalu Zamir, da postoji objašnjenje šta je to, šta je, kakva je to inicijativa i zašto hoćemo to da pokušamo. To je stvarno vredno i potrebno zato što svakome ko hoće nešto da prikupi, na primer šta sve to postoji od tih nezvaničnih inicijativa, njemu je potrebno da sprovede istraživanje. Na ovaj način, kada bismo sve skupili, mi bismo imali nešto što je dostupno svima koji se time bave i koji mogu vrlo lako da pristupe tome i da to koriste. Kada je

reč o tome da li smo mi danas, sa ovim konsultacijama, dobili jasnu sliku o ulozi i odgovornosti novinara za utvrđivanje činjenica i javno saopštavanje, ja bih rekla da postoji jedno potpuno razumevanje da je za suočavanje sa nasleđem, za utvrđivanje činjenica, potrebno stvaranje pozitivnog javnog mnjenja. To je vrlo dobro Hrvoje Zovko rekao, nije nazvao „pozitivno“, rekao je „javno mnjenje“. I to je tačno. Rekla bih da možemo vrlo precizno da konstatujemo kako je došlo do ratnih zločina. Tako što je proizvedeno javno mnjenje, tako što su određeni novinari jako podržali političare koji su to proizvodili i na kraju, zbilja, dobili rezultate. E, sad, suprotstaviti se tome, znači, zahteva ne proizvodnju javnog mnjenja, nego stvaranje javnog mnjenja koje će biti za utvrđivanje činjenica i za saopštavanje istine koju govore činjenice, upravo zbog sprečavanja manipulacije i proizvodnje javnog mnjenja koje prihvata, opravdava i podstiče na zločin. I rekla bih da je danas takođe bilo lako konstatovati i videti da novinari smatraju da je njihov, da kažem, najjači doprinos upravo u onome što danas i pokušava da se uradi, a to je da se naprave dobri dokumentarni filmovi, i to je najjači odgovor svim pokušajima preoblikovanja istine. To su filmovi poput „Karnevala“, poput „Esme“, poput „Škorpiona“, poput „Vukovara“, to je način kojim treba ići, to treba na neki način ojačati, podržati i dati tome jednu regionalnu podršku. Što se tiče odgovornosti, da novinari u nekom ličnom kapacitetu mogu preuzeti odgovornost za ono što zavisi od njih, rečeno je da samo jednom organizovanom kampanjom možemo očekivati da urednici prihvate strategije koje vode ovim ciljevima za koje se mi zalažemo. I konačno, mi ćemo ovo o čemu smo danas razgovarali preneti, napraviti transkript audio zapisa koji će biti dostupan na web sajtu. Inače će ono što je bilo relevantno ovde danas biti uvršteno u izveštaj koji pripremamo za Regionalni forum 6. i 7. decembra u u Beogradu. A pre toga imaćemo Regionalne konsultacije sa mladima i Regionalne konsultacije sa organizacijama za ljudska prava. Ono što vas molimo, to je da vidimo kako ćemo doći do onih koji će učestvovati u toj sesiji na Regionalnom forumu u Beogradu. Mi smatramo da jedna sesija treba da bude posvećena ulozi i odgovornosti medija za stvaranje klime u kojoj će utvrđivanje činjenica i saopštavanje istine biti prihvaćeno kao uslov za prekid sa nasleđem prošlosti. Da vidimo kako ćemo doći do toga, ne možete svi učestvovati u tome. To je sesija u kojoj može da bude pet-šest učesnika, šest-sedam najviše iz regije. Kroz zajedničke konsultacije treba da dođemo do toga ko će učestvovati i govoriti na jedan vrlo jasan način u toj sesiji 6. i 7. decembra. Možemo da ostavimo to, pošto sad svi imamo e-mailove, da se konsultujemo i da damo rok od jedno dve nedelje da vidimo ko bi u tome

učestovao. Dobro je da vodimo računa da ne opterećujemo naročito ove iz javnih servisa i da ih ne teramo da oni nastupaju ispred svojih javnih servisa. To je nemoguće u ovom trenutku.

Mirsad Tokača: Hoće li nezavisni...

Nataša Kandić: Molim vas, potrebni su nam novinari u ličnom svojstvu. Da slučajno ne idemo time da kažemo: „E, pa sada nam treba predstavnik Radio Televizije Srbije.“ Nećemo ga imati, molim vas, u tom smislu. Ja sam se trudila da to sumiram u odnosu na teme skupa i na teme sesije. I da kažem evo na kraju da su ipak najjači deo današnjih konsultacija bili predlozi oko inicijativa koje doprinose stvaranju klime u kojoj utvrđivanje činjenica i saopštavanje istine predstavljaju uslov za prekid sa nasleđem prošlosti.

Mirsad Tokača: Hvala, Nataša. I naravno, naša zahvalnost Jeleni, Maji i Lari, našim regionalnim koordinatorima koje su sve ovo pripremile. Hvala vam velika i doviđenja u Beogradu 6. i 7. decembra.

